

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Doktori Iskola

**Kisebbségi egyház – az egyház, mint
kisebbség**
**A kérdéskör politikai-teológiai
megközelítése**

Doktori értekezés

Sógor Géza kányád-jásfalvi lelkipásztor

Témavezető:

Dr. Fazakas Sándor egyetemi tanár
Szociáletikai és Egyházszociológiai Tanszék

Debrecen, 2024

„Isten nem megszámol, hanem megmér bennünket.”

Christoph Klein

Tartalom

Bevezetés	1
1. Mi a kisebbségi egyház kérdéskörének helyzete?	5
1.1. A „kisebbségi” fogalma	5
1.2. Mitől kisebbségi egy gyülekezet, az egyház?	7
1.3. Az Erdélyi Református Egyház kisebbségi helyzetének rövid ismertetése	8
1.3.1. Népegyházi jelleg	10
1.4. A vizsgált időszak tagolása	14
2. A helyzet értelmezésének modelljei és ezek mai tarthatósága	16
2.1. Az 1920–1948 közötti időszak	16
2.1.1. „Nem lehet!”	16
2.1.2. „Lehet!”	18
2.2. Az 1948–1989 közötti időszak	22
2.2.1. „Ahogy lehet”	23
2.2.2. A hatalom árnyékában	26
2.2.3. Az Anyaországban	27
2.2.4. Összegzés, ekkléziológiai következmények	29
2.3. Felocsúdás és útkeresés 1990–2012. A kérdéskör teológiai vizsgálatának jelenlegi helyzete ...	30
2.3.1. Kitekintés a kérdés társadalomtudományi elemzéseinek mezejére: Molnár Gusztáv, Salat Z. Levente	30
2.3.2. A kisebbségi kérdés az EREK-ben	33
2.4. Erdélyi szász evangélikus, római katolikus és görögkatolikus értelmezési modellek	36
2.4.1. Az Erdélyi Ágostai Hitvallású (német ajkú) Evangélikus Egyház	36
2.4.2. Az Erdélyi Római Katolikus Egyház	41
2.4.3. Az Erdélyi Görögkatolikus Egyház	42
2.5. Összegzés. E modellek tarthatósága. Ekkléziológiai következmények	44
3. A kisebbségi egyház. A kérdés politikai-teológiai bírálata	49
3.1. Mi a politikai teológia?	52
3.1.1. A politikai teológia alapjai	56
3.1.2. Az egyház, mint politikai entitás	61
3.2. Különböző viszonyulások az egyház világban elfoglalt helyzetéhez	63
3.3. Az egyház, mint kisebbség jelenléte a világban	66
3.3.1. Egyház a birodalomban: Augustinus	67
3.3.2. A „két birodalom” tana. Luther, Barth, Bonhoeffer	70
3.3.3. Az egyház a városban: Kálvin	73
3.3.4. Az egyház a „keresztényiség” kultúrája után (<i>postchristendom</i>): Stanley Hauerwas	76

3.3.5.	Az egyház a szekuláris államban: Stefan Paas	86
3.4.	Összegzés	87
4.	A keskeny út: egy bibliai értelmezési modell. Az egyház: kisebbség.....	90
4.1.	A „kisebbség” szóhasználatának teológiai bírálata	90
4.2.	Az erdélyi szórványfogalom	92
4.3.	A szórványegyház kérdésköre, annak gyökerei	96
4.3.1.	Szórvány az Ószövetségben	98
4.3.2.	Szórvány az intertestamentáris korban	101
4.3.3.	Szórvány az Újszövetségben	102
4.4.	A „széles út kényelme”	107
4.4.1.	Az egyház-növekedés elmélete ekkleziológiájának elemzése Charles Van Engennél .	108
4.4.2.	Összegzés	113
4.5.	Szentírásbeli példák. Kisebbségként egy idegen környezetben: a babiloni fogság. Kicsi kezdet Jézus példázataiban: kovász, mustármag, kicsi nyáj.....	115
4.5.1.	Jeremiás levele a Babilonban élő száműzötteknek (Jer 29,1-23)	115
4.5.2.	Példák Jézus példázataiból	118
4.6.	Összegzés. Kisebbségi egyház: traumatikus tapasztalattól egy ekkleziológiai paradigmáig	123
5.	A keskeny út paradigmája. A szórványra kidolgozott ekkleziológia	126
5.1.	Urának engedelmeskedő, szenvedő, örvendező és prófétai közösség	126
5.2.	Jövevény, de papi nemzetség egy szekularizált világban	130
5.2.1.	Az egyház, mint jövevény nemzetség.....	130
5.2.2.	Az egyház, mint papi nemzetség	134
5.3.	Kisebbség, mert mikor nem volt az?	135
6.	A szórványra kidolgozott ekkleziológia alkalmazhatósága	137
7.	Irodalom	152
	Függelék.....	162

Bevezetés

Személyes kontextusom tálcán kínálja a kérdéskört. Erdélyben református lelkipásztornak, teológusnak lenni egy etnikai, felekezeti és egyre inkább világnézeti kisebbségben. A saját egyházkerületemben is megtapasztalom a kisebbségi lét adta kihívásokat, nehézségeket, lehetőségeket az egyházkormányzattal való véleménykülönbségek miatt.

A kérdéskör Erdélyben szinte megkerülhetetlen. Az elmúlt száz évben az első világháborút (továbbiakban: I. vh.) követően ez a kérdéskör, annak etnikai vonatkozása miatt, fontos döntések elé állította az Erdélyi Református Egyházat, amely a párizsi békeszerződést követően etnikailag kisebbségi helyzetben találta magát.

Erre az új helyzetre a református egyházban többnyire kétféleképpen reagáltak. Az egyik válasz a két világháború közötti erdélyi belmissziói mozgalom tagjának, László Dezsőnek evangéliumi talajon fogant derűlátó válasza, a másik pedig a Makkai Sándor *Nem lehet* című írásával fémjelzett, a kisebbségi létet teológiailag is lehetetlennek tekintők válasza.

Ezt az etnikai értelemben vett kisebbségi állapotot nem tette könnyebbé az, hogy a református egyház kisebbségi helyzete felekezetiileg is fokozódott egy görögkeleti többségű országban.

Miért ez a dolgozat?

Véleményem szerint egy évszázad után a kérdéskör teológiai újravizsgálata azért válik időszerűvé, mert László Dezsőt és Kozma Zsoltot kivéve az erdélyi tudományos, közéleti, teológiai irodalom a kisebbségi kérdést nem teológiai, azaz evangéliumi oldalról közelítette meg. A második világháború (továbbiakban: II. vh.) előtt László Dezső az egyetlen, aki ezt a kérdést az Evangélium tükrében kísérelte

megválaszolni. Már 1931-ben (!), Makkai Sándor kiterjedt irodalmi és közéleti vitát szülő *Nem lehet* (1937) című írása előtt megjelent egy tanulmánya *A kisebbségi élet ajándékai*¹ címmel. Makkai cikkére a *Kiáltó Szóban* reagált *Kommentár Makkai Sándor kisebbségekről írt elégiájához* címmel. László Dezső a kisebbségi létet keresztyén szemmel, az Evangélium fényében vizsgálta és ebben Istentől kapott ajándékokat nevezett meg (ld. részletesebben a 2.1.2.-ben). Ezután hosszú szünet következett a társadalmi kérdéseket boncolgató teológiai reflexiók terén, így a kisebbségi kérdés terén is, hiszen a II. vh., majd a kommunista diktatúra ezt ellehetetlenítette. 1940–1944 között Észak-Erdély Magyarországhoz való visszatérése sokakban azt a hamis látszatot keltette, hogy a kisebbségi kérdés lekerült a napirendről, ezért teológiai írás ebben a kérdésben nem született. A II. vh. után, a kommunista diktatúra idején pedig ebben a kérdéskörben kényszerszünet állt be, hiszen semmilyen társadalmi kérdésről nem lehetett vitatkozni, értekezni, írni. Az erdélyi magyar kisebbségi kérdés előkerül ugyan 1987-ben a *Limes Körnek* (ld. részletesebben a 2.3.1.-ben) köszönhetően, de ebben a vitában csak érintőlegesen van szó teológiai válaszkeresésekről Kozma Zsoltnak², Széplaki Kálmánnak³ és Visky Ferencnek⁴ köszönhetően. Válaszkérésük a kötet jellegénél fogva azonban inkább az általános kisebbségi létre összpontosít. Kozma zárszavában szögezi le, hogy „*jövönk Isten kezében van... az ő kezéből nő ki a jövő.*”⁵ Széplaki a nemzeti kérdést helyezi az Evangélium fényébe. Azzal nyit, hogy a „*nemzetiségi-kisebbségi kérdéssel eddig evangéliumi szempontból senki sem foglalkozott*”. A kisebbségi lét okozta szenvedés elviseléséhez szerinte Jézus Krisztus erejére van szükség, erő kérdése tehát. Az egyház belmisszióját összefoglalva említést tesz a politikai sérültség missziójáról. Zárszavában a „*lehet*” mellett döntve megjegyzi, hogy „*Isten nem üzletfél, aki meggyógyítja nemzetiségi sérelmeinket a Jákóbéhoz hasonló ígéretekért*

¹ László Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok (1929–1940)*, Minerva, Kolozsvár, 1997

² *Isten markából nő ki a jövő*, In: *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*, szerk. Cseke Péter–Molnár Gusztáv, Mentor, Marosvásárhely, 1995, 171–181.

³ *Evangélium és nemzeti kérdés*, i.m. 187–200.

⁴ *Alap és Alapok*, i.m. 201–220. Visky Ferenc (1918–2005), ref. lelképásztor Egriben, Nagyszalontán, Nyüveden, Magyarkécsen. 1958 májusában letartóztatták és a CE-mozgalom elleni koncepciók per elsőrendű vádlottjaként 22 évre ítélték. 1964-ben az általános kegyelmi rendelet alapján szabadult, majd Hegyközpályiban szolgált kényszerszernyugdíjazásáig.

⁵ Kozma, 180.

cserébe."⁶ Visky a romániai és magyarországi egyházi élet (1920–1950-es évek) szemléje után Kecskeméthy István⁷ kolozsvári teológiai professzornak a *Kis Tükör*⁸ folyóiratban évek során publikált egyház-, nemzet-, kisebbségi sors- és kultúra-látását foglalja össze, illetve az egyházkritikáját ismerteti. Kecskeméthy szerint az egyház küldetéstudata deformálódott, kultúrintézménnyé lett. 1932-ben úgy látja, hogy az egyháznak az a feladata, hogy kovásza legyen nemzete modern átalakulásának, nem pedig az, hogy a romániai magyarságot megerősítse elavult társadalmi berendezkedésében és felfogásában. Ami a politikai kérdést illeti, Kecskeméthy felismeri az egyház politikai tényező voltát: „Az az egyház, amely élő közösséget teremtő erő, annak politikai hatalma nem abból adódik, hogy politizál, hanem abból, hogy pusztá létezésénél fogva már politikai tényező.” Visky az 1987-es írás 1995-ben írt utólagos megjegyzésében az egyház, egy nép, egy kisebbség missziói szolgálatát életszükségletnek vallja, mert ha arról lemond, akkor nemcsak egyházként, de népként is elpusztul.⁹

1990 után, amikor megnyílt a lehetőség a teológiai reflexióra, Kozma Zsolton kívül (ld. részletesebben a 2.3.2.1.-ben) érdemben ezzel más nem foglalkozott. A kisebbséggel, mint etnikummal, a kisebbségi egyház helyzetfelmérésével, a szórványgyülekezetek gondozásával igen, de a kisebbségi egyház kérdéskörének megközelítései azóta is többnyire etnikai mederben mozognak és az evangéliumi talajon született válaszok alulmaradnak. Ehhez szeretnék dolgozatommal hozzátenni és a kérdéskörre az Evangéliumban választ keresni.

A kérdéskör újravizsgálata azért is időszerű, mert:

- a 20. század második felének kommunista diktatúrája, majd az 1990-es évvel kezdődően felgyorsuló egyértelműbb elvilágiasodás következtében az egyházvilág párosban is kisebbségi lett az egyház helyzete

⁶ Széplaki, 187.

⁷ Kecskeméthy István (1864–1938), a héber és arab nyelv, valamint az ószövetségi tudományok professzora a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, továbbiakban: KPTI (1895–1935).

⁸ *Kis Tükör*, ref. családi hetilap 1893–1907 között Budapesten, ill. Kolozsvárt, 1926–1933 között Kolozsvárt, Kecskeméthy István szerk. Visky F. az 1905, 1926–29, 1931–33 évf., valamint az *Egyházi Figyelő* (szintén Kecskeméthy által szerk.) 1921–23. évf. támaszkodik.

⁹ Visky, 204–207.

- ebben az „új” hajóban akaratlanul is együtt kell eveznünk a nyugat-európai és észak-amerikai keresztyénséggel, amelyek már több évtizede küszködnek az elvilágiasodás adta kisebbségi helyzet teológiai értelmezésével. Mint nem egyszer a reformáció egyházai történetében, fontos ma is megismerni és komolyan venni a bibliai alapokon álló külföldi teológusok tapasztalatát is. Az utóbbi harminc évben az egyházzal, mint kisebbséggel foglalkozó teológusok közül sokan politikai-teológiai szempontból vizsgálódva próbálták a kérdést tisztázni
- az utóbbi harminc év nyugat-európai és észak-amerikai politikai-teológiai irodalmában jó néhány példa mutatkozik, amely a kisebbségi kérdést bibliai alapon állva közelítette meg és így talált választ az új helyzet szülte kérdésekre.

Dolgozatomban a fentieket figyelembe véve az erdélyi református kisebbségi egyház helyzetének, egyházképének elemzésével foglalkozom. Nem etnikai, nemzeti, azaz felületi tüneteket vizsgállok, hanem az Evangélium útmutatásával az elsődleges megbízatásunkat, feladatunkat keresem a kisebbségi egyházunk számára. Ebben a vizsgálatban segítségül hívom a politikai teológia viszonylag fiatal nyugat-európai és észak-amerikai irodalmának néhány képviselőjét, akik az egyházat, mint politikai tényezőt kisebbségi egyháznak tekintik.

1. Mi a kisebbségi egyház kérdéskörének helyzete?

Ebben a fejezetben a kérdéskör ismertetésére kerül sor (1.1). Ezt követi a vizsgált időszak, illetve terület szűkítésének okfejtése (1.2). A kérdéskör behatárolása érdekében szükség van az Erdélyi Református Egyház kisebbségi helyzetének rövid bemutatására (1.3). Végül az időszak tagolásának indoklása zárja a fejezetet (1.4).

1.1. A „kisebbségi” fogalma

Mai társadalmunk számos területen számol a kisebbség fogalmával. Ma már nemcsak egy ország többségi etnikumához képest számolnak etnikai kisebbségekkel, hanem bőrszín, nemi hovatartozás, kulturális örökség, politikai csoportosulás stb. szerinti kisebbségekről is beszélünk. Dolgozatomban az erdélyi reformátusság szempontjából közelíti meg és szűkíti le ezt a kérdést. Reformátusnak lenni Erdélyben etnikailag, felekezetiileg és egyre inkább világnézetiileg is kisebbségi helyzetet jelent.

A kisebbség: egy kulturálisan, etnikailag vagy fajilag különálló csoport. Ez a csoport együtt él egy jóval dominánsabb csoporttal és annak alárendelt helyzetben van. A társadalomtudományokban ez az alárendeltség egy kisebbségi csoportnak a legmeghatározóbb jellemzője. A kisebbségi állapot, mint olyan, nem feltétlenül viszonyít a népesség számához.¹⁰ Előfordul, hogy egy kisebbség számbelileg az, de befolyását, hatalmát illetően nem az.

A magyar nyelv értelmező szótára többféleképpen határozza meg a kisebbség fogalmát:

- valakinek, valakiknek másnál kisebb volta
- az embereknek olyan csoportja, amely számban kisebb egy másiknál

¹⁰ *Britannica*, The Editors of Encyclopaedia. „Minority”. Encyclopedia Britannica, 18 Sep. 2019, <https://www.britannica.com/topic/minority>. Accessed 1 February 2021

- ellentétes vélemények, csoportok (elvi) összeütközése, harca esetén, vitában, szavazásban az a csoport, amelyhez kevesebben tartoznak, illetve amely kevesebb szavazatot kapott
- az az állapot, amelyben valaki erkölcsi vagy anyagi szempontból sérelmet, hátrányt szenved.¹¹

Ez a megnevezés egyrészt a többségi társadalom, a domináns többségi csoport, a hatalom birtokosai ténfelen a saját álláspontja megerősítésének érdekében, kísérletében született. Másrészt a 20-21. század egyoldalúan, néha kizárólagosan gazdasági keretek között mozgó gondolkodásmódjának szüleménye. Ez a gondolkodásmód mindent feláldoz a gazdasági növekedés oltárán. Így a gazdasági növekedés bálvánnyá válhat, amelynek áldozva mennyiségi kategóriákba sorolunk mindent: termelést, termést, népet, még az egyházat is. Ernst Friedrich Schumacher 1973-ban megjelent *A kicsi szép* című, elsősorban (de nemcsak) közgazdászoknak szóló könyvének időben adott figyelmeztetése nem keltett komoly visszhangot és nem szült civilizációs helyreigazítást ezen a téren, ebben a kérdésben.¹² Harmadsorban a valamilyen (többséghez képest) számbelileg kisebb csoporthoz tartozók önmeghatározásává válik ez a külső, mennyiségi összehasonlításból született megnevezés.

Ha félig tréfásan élére állítjuk ezt a jelzőt, akkor azt kérdezhethetnénk, hogy szoktuk-e egy-két gyermekes családokra azt mondani, hogy kisebbségi családok a három-négy-öt gyermekes családokhoz képest?

¹¹ *A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémiai Kiadó, I. kiadás: 1959–1962, Budapest

¹² Ernst Friedrich Schumacher, *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered*, Blond&Briggs, 1973. A small is beautiful a „bigger is better” ellensúlyozására született, kritika a nyugati gazdasági életről. Magyarul: *A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*, Katalizátor Könyvkiadó, 2014

1.2. Mitől kisebbségi egy gyülekezet, az egyház?

Dolgozatom témája a kisebbségi kérdésben folytatott vizsgálódást a keresztyén egyházra szűkíti le. Az egyház esetében is elkelne egy kis humoros megközelítés: mikor volt az egyház többségi? A keresztyénüldözések megszűnte után? A 4. század után, amikor már pogánynak lenni volt veszélyes? Stanley Hauerwas a „konstantini fordulatot” (John Howard Yoder nyomán) frappáns módon jellemzi: *„Konstantin előtt a keresztyéneknek azt kellett elhinniük, hogy Isten a világban is aktív, hiszen a világ halálra üldözte őket. Konstantin után a keresztyéneknek ahhoz kellett hit, hogy meggyőződjenek: Isten aktív az egyházban, hiszen a világot a császár által irányította. Másképpen fogalmazva: Konstantin előtt keresztyénnek lenni igényelt bátorságot, Konstantin után pedig ahhoz kellett bátorság, hogy valaki pogány legyen.”*¹³ A kötelező államvallás Teodosius után milyen többséget eredményezhetett? A középkorban kialakult a keresztyén éra, amelyben a keresztyénség gyakran kultúrát (Christendom, Christentum) jelentett és nem feltétlenül Krisztus következetes követését.¹⁴ Vagy Rákosi Mátyás és Nicolae Ceaușescu korában volt kisebbségi a keresztyén egyház a kommunizmus nagy „vallásához” viszonyítva? Kálvin János az istenismeret kérdésében így fogalmaz: *„a vallásnak magvát (semen religionis) az istenség mindenkinek szívébe elvetette, azonképpen száz ember közül alig akad egy, aki szívébe fogadván megőrizné azt; olyan meg éppenséggel nincs, akiben megérne...”*¹⁵

A keresztyén egyház tágabb értelemben a világban elfoglalt helye révén is kisebbségi, amelyben mindig kisebb létszámú, mint a körülötte lévő világ. Világnézeti szempontból is kisebbségi az egyház egy elvilágiasodott 21. században.

Ami a dolgozat témáját illeti, Erdélyben a kisebbségi egyházzal alkotott egyházképből megkerülhetetlen a szórványlét kérdésköre. A felekezeti, etnikai és immár egyre inkább világnézeti kisebbségben élő erdélyi református egyház azzal is

¹³ <http://www.uctv.tv/shows/Burke-Lecture-Stanley-Martin-Hauerwas-Dietrich-Bonhoeffer-on-Truth-Politics-8498>, 2020.12.16., ford. tőlem

¹⁴ *Corpus Christianum*, amelyben egyház, állam, kultúra és nép összekeveredett, ami Isten országának szekularizált karikatúrája volt és aminek a fokozatos leépülését, visszaszorulását Bonhoeffer már az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején jelezte.

¹⁵ Kálvin, *Institució*, I.4.1.

szembesül, hogy a demográfiai mélyrepülés és egyes erdélyi vidékek elnéptelenedése következtében egyre több gyülekezet fel kell, hogy adja nemcsak anyaegyházközségi, de leányegyházközségi létformáját is és szórványegyházközségbe szerveződő gyülekezetként kell tovább élnie, szolgálnia. Ez a jelenség a kisebbségi egyház kérdésköre tárgyalásakor szükségszerűvé teszi a szórványgyülekezet, a szórványegyház vizsgálatát. Fel kell tennünk a kérdést, hogy a szórványgyülekezet élete, küzdelme, életében fellelhető áldások és hátrányok, nehézségek ekkleziológiai megközelítése mennyiben jelentenek segítséget a kisebbségi egyházzal alkotott többnyire borús képünk bírálataiban, felülvizsgálataiban és gyógyításában? Erre egy későbbi (4.) fejezetben keresem a választ.

A szórványkérdés bibliai alapjainak tárgyalásakor (4.3.1–4.3.3) megvizsgálom, hogy a szórványról alkotott erdélyi nézetünk hogyan befolyásolja egyházképünket és így az ekkleziológiai meglátásunkat is (4.3).

1.3. Az Erdélyi Református Egyház kisebbségi helyzetének rövid ismertetése

Ha a magunk háza táján akarunk vizsgálgódní, akkor Erdélyben az erdélyi magyar református számára egy másik kisebbségi állapot is adott: az etnikai. A magyar etnikum nemzeti kisebbséggé vált Romániában. 1930-ban egész Romániában 1.425.507-en vallották magukat magyar nemzetiségűnek, azaz az ország összlakosságának 7,9%-a. A magyar anyanyelvűek száma ezzel szemben 1.554.425 volt, ez arányait tekintve 8,6%-ot jelentett az összlakosságból.¹⁶ Erdélyre lebontva a népszámlálási adatokat a következő arányt találjuk: Erdély összlakossága 5.548.363, ebből 696.320 református, tehát a népesség 12,6%-a.¹⁷ Az asszimilációs román

¹⁶ *Recensamantul general al populatiei Romaniei 1930. Vol. II. Neam; limbă maternă; religie.* (Románia lakosságának általános népszámlálása 1930. II. kötet: nemzetiség, anyanyelv, vallás), In: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Recensamant1930-II-XXIV.jpg>, 2024.07.29.

¹⁷ Varga E. Árpád, *Erdély magyar népessége 1870–1995 között*, „A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában” c. kötethez készült tanulmány, In: Magyar Kisebbség, új sor. IV. évf. 1998. 3/4. sz. 331–407., <https://vmek.oszk.hu/00900/00983/pdf/erd69-95.pdf>, 2024.07.29.

nemzetpolitika és az utóbbi évtizedek negatív népesedési mutatói pszichológiailag is nyomasztóvá tudják tenni a kisebbségi helyzetet. Az 1920 utáni romániai asszimilációs politikát így jellemzi Marác László¹⁸ amszterdami kortárs professzor: „a Román Alkotmányban a magyar kisebbségnek, akárcsak a magyar nyelvnek alárendelt szerep jut. Románia, Alkotmánya szellemében nemzeti egységállamnak tekinti magát, mely egyetlen hivatalos nyelvet ismer el, nevezetesen a románét.”¹⁹ A homogén nemzetállamról pedig így nyilatkozik: „Akárcsak az I. világháború után létrejött államok, Románia is igyekezett az etnikai arányokat megváltoztatni centralizmus és belföldi nacionalista expanzió segítségével avégre, hogy egy homogén nemzetállamot alakítson ki.”²⁰

Egy harmadik aspektusa az erdélyi kisebbségi állapotnak a felekezeti. Romániában és a szűkebb értelemben vett Erdélyben felekezeti szinten is egy kisebbségi helyzet adatott a Református Egyháznak az I. vh. után, a görögkeleti és görögkatolikus (román ajkú) többség létszáma meghaladta a reformátusokét. 1930-ban a reformátusok száma 710.706, arányait tekintve a romániai magyarok 49,8%-át jelenti, ha a magyar nemzetiségűek számát vesszük alapul: 1.425.507. Ha a magyar anyanyelvűek számát nézzük, amely 1.554.525 lelket jelent, akkor a reformátusok aránya Romániában a magyar anyanyelvűek körében 45,71%. Az erdélyi népesség 12,6%-a református.²¹

Mitől válik kérdéskörrel, folytonos vitatémává az egyházunk kisebbségi helyzete? Egyrészt attól, hogy az identitásunkhoz ugyanúgy hozzátartozik az etnikumunk, mint – a mi esetünkben – a felekezeti önzonosság-tudatunk. Ez nem választás, hanem adottság kérdése. Isten ajándékának, akaratának tekintjük ezt. Az Evangélium magyar nyelven ért el bennünket. Isten ezen a nyelven szól hozzánk és ezen a nyelven kommunikálunk Istennel és egymással, ezen a nyelven imádkozunk, énekelünk, valljuk meg hitünket. Ahogyan az ősegyházban sem akartak erőszakkal

¹⁸ Marác László (szül. 1960), az Universiteit van Amsterdam keleteurópai tanulmányainak és európai tanulmányainak tanára

¹⁹ László Marác, *Tussen het personaliteits- en territorialiteitsbeginsel: de Hongaarse gemeenschap in Roemenië, Kultuurvryheid en selfbestuur: keuses van kleine groepen wêreldwyd*, Centurion: Kraal Uitgewers. 2017, 1., ford. tőlem

²⁰ László Marác, *Hongaarse kentering*, Uitgeverij Aspekt, Nieuwegein, 1995, 153., ford. tőlem

²¹ Varga, 407.

beolvasztani valakit, mert más nyelven beszélt, úgy ez a hozzáállás ma is evangéliumibb minden asszimilációs politikánál. Pál apostol (1Kor 9,19-23) a zsidónak zsidóvá, a törvény nélkülinek törvény nélkülivé lett az Evangélium érdekében. Ha kellett arámul, ha kellett görögül hirdette azt, de ezért nem kellett anyanyelvüket feladniuk sem a zsidóknak, sem a görögöknek/pogányoknak. Az etnikai különbözőség a Babel tornya óta olyan tény, amellyel számolnunk kell, de nem tartozik tanítványi mandátumunkhoz azt lebecsülni, elhanyagolni vagy felszámolni.

1.3.1. Népegyházi jelleg

Hadd álljon itt egy idézet Karl Barthnak egy 1936-ban tartott előadásából: *„Ha az állam többé-kevésbé közvetlenül és kifejezetten elismeri az egyházat, mint olyan feladatterületet, amelyet nemcsak el kell ismernie, hanem pozitívan elő is kell mozdítania, és ha az egyház képes felelősséget vállalni feladatainak teljesítésére az állam feladataival szolidaritásban, az állam szerveinek alárendelve vagy velük együttműködve, többé vagy kevésbé résztvevőként az állami nyilvánosságban és felsőbbbségben, és célkitűzéseivel többé vagy kevesebbé összhangban, akkor népegyházzal, tartományi egyházzal vagy egyenesen államegyházzal beszélünk.”*²²

Ez az 1936-ból származó meghatározás csak részben fedti azt, amit ma Erdélyben népegyház alatt értünk. Annyiban érvényes ez a meghatározás, hogy az állam elismeri az egyházat. Abban már kevésbé érvényes az Erdélyi Református Egyházra, hogy az egyház az állam célkitűzéseivel többé-kevésbé összhangban állna. Elegendő, ha csak az elkobzott egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásának megtorpant folyamatára utalunk.²³ A barthi meghatározásban egyszerre szerepel a népegyház és

²² Karl Barth, *Népegyház, szabadegyház, hitvalló egyház*, 1936-ban Sárospatakon, Budapesten és Pápán tartott előadása, nyomtatásban, németül *Volkskirche, Freikirche, Bekenntniskirche*, In: *Evangelische Theologie* 3, 1936, 411–422., In: Karl Bart Archiv: <https://kba.karl-barth.ch/objects>), <https://kba.karl-barth.ch/media/web/89>, ford. tőlem

²³ Dienes Dénes szerint Sárospatakon ez a népegyházzal szóló meghatározás másképp szólt: *„Népegyházzal akkor beszélünk, amikor az állam az egyházat nem csak elismeri, hanem egyrészt támogatja is politikailag éppúgy, mint anyagilag, másrészt méltónak tartja arra, hogy saját feladatkörébe bevonja. Ebben a viszonyban az egyház nyitott arra, hogy felelősséggel vállalkozzék az állami feladatvégzésében való részvételre. Az állam szerveivel együttműködik, és többé vagy kevésbé összehangolódik az állam egyes céljaival.”* In: *Egyháztörténeti Szemle* 24 (4), 22–28.,

az államegyház (a tartományi egyház esetünkben nem releváns). Találkoztam már olyan külföldi misszionáriussal Erdélyben, aki azt gondolta, hogy az Erdélyi Református Egyház államegyház, mert anyagi támogatást (bérkiegészítés, ún. „kongrua”) kap az államtól. Ez az 1948 utáni állam-egyház egyezmény velejárója, de egyértelmű, hogy az államegyház fogalom olyan együttműködést és összefonódást feltételez, amelynek veszélye sohasem fenyegette a kisebbségben élő erdélyi reformátusságot.

Az Erdélyi Református Egyházat népegyháznak tekinthetjük. Nehéz ezt kutatni, mert ez a kérdés nem jelenik meg az egyház hivatalos kommunikációjában. Az viszont, ahogyan az egyháztagságról szóló szabályok, rendelkezések szólnak, népegyházi jellegről árulkodik. Elegendő, ha csak az egyháztagsággal kapcsolatban arról teszünk említést, hogy mindenki egyháztag marad, akkor is, ha csak a megkeresztelesekor volt egyetlen alkalommal kapcsolata az egyházzal és az egyháznak is ővele. Az egyházközségeknek kötelességük azokat is nyilvántartani, akik nem elérhetők a lelkipozítás szempontjából és nekik sincs semmilyen kapcsolatuk az őket nyilvántartó egyházközséggel, gyülekezettel.

Barth szerint amikor Konstantin császár a keresztyénséget államvallássá emelte és ezáltal a népegyház rendszerének alapítójává lett, akkor sokan az ószövetségi rend helyreállítását látták ebben a fejleményben és egyúttal a Jel 20-ban elhangzó jövendölés beteljesedését is, amely szerint a kiállt üldöztetés után az angyal a Sátánt megkötözte és a mélységbe zárta, a szentek pedig Krisztussal éltek és uralkodtak ezer esztendőre. Ha elfogadjuk a népegyházat, akkor – mondja Barth – ezt valóban hinnünk kell.²⁴

Mit kezdünk egy ilyen teológiai kritikával? Komolyan kell vennünk. Abban mindenképpen segít, hogy a népegyházi jelleget ne tekintsük dogmának, mint emberi felépítményhez kritikusan viszonyuljunk hozzá, ne úgy, mintha tabutéma lenne és

https://www.researchgate.net/publication/378614693_Az_allam_es_az_egyhaz_viszonya_Karl_Barth_1936-ban_Sarospatakon_tartott_eloadasa, 2024.08.01. Ebben az olvasatban még több az eltérés az erdélyi egyházra nézve, hiszen esetében nem beszélhetünk politikai támogatottságról.

²⁴ Barth, uo.

főleg ne essünk a népegyház bálványozása kísértésébe. Ebben segít majd dolgozatomban a politikai teológia néhány szempontja.

Látjuk tehát, milyen érzékeny téma Erdélyben (is) a népegyház felépítményének kérdésköre. Különösen akkor válhat fájó és éles vitatémává, ha védelmezői és/vagy ellenzői kritikátlanul asszociálják azt a nép és nemzet fogalmakkal. A népegyházi jelleggel kialakult differenciált egyháztagság miatt is szükség van a tisztázó elemzésekre, amelyek segítenek a túlságosan leegyszerűsített „pro-kontra” beállítás árnyalására.²⁵

Álljon itt ezért néhány szempont a „Leuenbergi dokumentumok” egyikéből, amely az *Egyház, nép, állam, nemzet*²⁶ címet viseli:

Az Ószövetség (továbbiakban: Ósz) a nemzetek között egyetlen népről, Isten kiválasztott népéről, Izráelről beszél. Ezt a kiválasztást fenntartja a nép árulása, hűtlensége ellenére is (ld. a prófétákat). Isten népe nem tévesztendő össze a későbbi alapítású Izráel állammal. A babiloni fogság után világosabbá vált ez a fent említett különbség. A próféták folyamatosan emlékeztették Izráelt és más nemzeteket is arra, hogy Isten minden nép Istene. Már a kiválasztáskor egyértelművé tette Isten, hogy Ábrahám utódjában áldást nyer a föld minden nemzetsége (1Móz 12,3).

Jézusban teljeseedik be az ósz-i váradalom, benne áldatik meg a Föld minden nemzetsége. Ő ezt Isten országa/uralma eljövételével és beteljesedésével (Mk 1,15. Lk 11,20) hirdette meg és ezt nem korlátozta Izráelre (Mk 7,24-30). Ugyanezzel találkozunk a Róm 9-11-ben is. A missziói parancs minden nemzetre, nyelvre és kultúrára irányul (Mt 28,18-20) és ennek első jeleit már az ApCs 1,8. 2,1-6. és 8,10 tudósításaiban látjuk.

A tanulmány ezután kitér az egyház, a nép, a nemzet fogalmainak értelmezésére:

²⁵ Fazakas Sándor: *Népegyház – krízis vagy lehetőség*, Theológiai Szemle 1994, 1, 332–344.

²⁶ Mario Fischer–Martin Friedrich (szerk.), *Kirche–Volk–Staat–Nation. Ein Beitrag zu einem schwierigen Verhältnis*, In: Leuenberger Texte. Heft 7, *Beratungsergebnis der Regionalgruppe der Leuenberger Kirchengemeinschaft Süd- und Südosteuropa*, Otto Lembeck Verlag, Frankfurt am Main, 2001, ford. tőlem

- A *keresztyén egyház* egyszerre otthon van és idegen minden emberi közösségben. Otthon van egy közösségben, de „már most” részese Isten országának/uralmának. Ugyanakkor ebben a földi létben az egyház a „még nem” beteljesedett Isten országa miatt töredezett, ideiglenes, utolsó előtti képződmény. Krisztus egyháza felekezeti, területi vagy nemzeti alapon létező egyházakban van jelen. Az egyetemes a partikulárisban van jelen. Ez a kettő megkülönböztethető, de el nem választható.
- A *nép(ek)* származás, nyelv, föld és kultusz alapján alakul(tak) ki. Már az Ósz-ben is történelmi valóságként jelentkeznek. A nép nem tartozik a teremtési rendek közé. Az utolsó előtti dolgok közé tartozik. Az Újszövetségben (továbbiakban: Úsz) az államokat és népeket valóságként kezelik és komolyan veszik (1Kor 7,31). A kulturális és etnikai különbségek viszonylagosak. A Krisztusba vetett hit által a hívők Isten egy, egyetemes, eszkatológiailag összegyűjtött népévé válnak, Krisztus testének részévé.
- A *nemzet* történelmi valóság, amely antropológiai szükségszerűségek (közös kommunikációs lehetőségek, hatalmi viszonyok, kapcsolatrendszer stb.) fejleményeinek hálójában alakult ki. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a nemzeti öntudat fejlődésével és a nemzetállamok kialakulásával nemcsak új lehetőségek, hanem új veszélyek is adódhatnak. Történik ez akkor, ha a nemzettel való azonosulás másoktól való elhatárolódáshoz vezet, ha a partikularitás az univerzalitást kizárja. Veszély, ha a nemzet majdnem vallássá válik. A nemzet értelmezhető történelmi tapasztalatközösségként, szocializációs (otthonosság)-, felelősséget vállaló-, a közös önrendelkezés helyét biztosító- és szolidaritási közösségként.²⁷

Dolgozatom számára ez az elemzés abban jelent segítséget, hogy teológiai vizsgálódás tárgyává tegyük a nép, nemzet, népegyház fogalmakat, megnevezzük a lehetséges bibliai kapcsolódásokat és hogy éberekké tegyen a nép, nemzet, népegyház esetében lehetséges kísértésekkel szemben, hogy ne tévesszük össze Isten népét egyik

²⁷ I.m. 50–61.

vagy másik néppel, nemzettel. Erre a kísértésre megoldás az egyház fent említett egyetemes beágyazottságának komolyan vétele. Erre figyelmeztet Szűcs Ferenc is: „A nemzeti egyházak, mint az egyetemes anyaszentegyház részei, éppen az evangélium univerzális üzenetének hirdetésével emelkedhetnek túl a partikuláris érdekeken, vagy nacionalizmusokon. Ezt anélkül tehetik, hogy népi, nemzeti identitásukat megtagadnák.”²⁸

1.4. A vizsgált időszak tagolása

Dolgozatomban a kérdéskört a keresztyén egyház térfelén, azon belül is az Erdélyi Református Egyházkerület esetében teszem a vizsgálatom tárgyává. Az I. vh.-t lezáró békediktátum után az egykor Debrecenhez tartozó egyházmegyékből Királyhágómelléki Református Egyházkerület néven külön egyházkerület alakult, amelyet a román állam csak 1940-ben ismert el. Az erdélyi reformátusság eltérő múltja (az Erdélyi Református Egyház az Erdélyi Fejedelemség révén más pályát futott be (ld. tordai országgyűlés vallási türelemről szóló határozata, majd a 1920–1948 közötti élete, belmissziói mozgalma stb.) miatt vontam meg ilyenformán vizsgálódásom kereteit.

Egy olyan jelző a kisebbségi, amellyel etnikai, politikai szempontból 1920 után kezdett ismerkedni egyházunk. Azért csak ekkortól, mert bár igaz, hogy felekezetiileg a hajdani Magyarországon a 17. századtól eltekintve sohasem voltunk számbeli többségben, Erdélyben azonban az 1568-as tordai országgyűlés határozatának köszönhetően a számbeli kisebbség többnyire nem jelentett hátrányt számunkra. 1920 után viszont a mindenkori román politikai hatalom érzékeltette azt, hogy megtűrt kisebbség vagyunk az ország területén. Az 1921-es földreformmal a nagyobb földbirtokosokkal együtt egyházunk is elveszítette jelentős földterületeit. Az új országban, az oktatásügyben az összes, 19. század végétől a magyar állami oktatás szerves részévé lett felekezeti iskolánk is román állami tulajdonba került át. Ezek a gyökeres változások eszköztárában, anyagi szempontból, de missziós területen

²⁸ Szűcs Ferenc, *Teológiai Etika*, Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1993, 215.

(iskolák) is súlyosan megrövidítették egyházunkat. A helyzetelemzések, kiütkeresések számára fokozatosan megkerülhetetlenné vált a kisebbségi helyzettel való szembenézés.

Vizsgálódásomnak a közel száz évet átölelő időszak (1920–2012) fordulópontjai kínálta tagolódáshoz kell igazodnia, mert a politikai helyzet gyökeres változása a kisebbségi kérdéskör megközelítésében is gyökeres változásokat eredményezett:

- 1920: a párizsi békeszerződés,
- 1948: az államosítás, a kommunista önkényuralom kezdete, az egyház életterének beszűkülése,
- 1990: a kommunista diktatúra bukása és a szekularizációs folyamat felerősödése.

Szükség van-e a politikai helyzet és az ezekben a korszakokban kialakuló egyházmodellek teológiai bírálatára? Jogosultak vagyunk-e teológusokként ilyen bírálatra? Erre a kérdésre Kovács Krisztián Paul Tillichet idézve adja meg a választ: *„Teológiai alapon csak kritikával lehet megközelíteni bármilyen politikai rendszert, hiszen Isten országa örökkévalóságának fényében minden e világi kategória az ideig való ítéletében részesül. A Biblia birodalomábrázolásai jól tükrözik ezt a fenntartással átszótt kritikát.”*²⁹

²⁹ Kovács Krisztián, *Határmezsgyén. A református egyház a történelmi örökség és a megújulás esélyi között az 1989-90-es rendszerváltást követően*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 67.

2. A helyzet értelmezésének modelljei és ezek mai tarthatósága

Ennek az időszaknak különböző szakaszaiban eltérő módon történt a kisebbségi egyházi élet teológiai értékelése: 1920–1948 között (2.1), 1948–1990 között (2.2) és 1990–2012 között (2.3). Ugyanebben a fejezetben kitekintek három romániai kisebbségi egyház teológiai reflexióira is (2.4): vizsgálom az Erdélyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházét, az Erdélyi Római Katolikus Egyházét és az Erdélyi Görögkatolikus Egyházét. Bemutatom az erdélyi református értelmezési modelleket, majd ezek tarthatóságára térek ki az összegzés (2.5) során. Ebben a fejezetben is követem az időszak hármas tagolását.

2.1. Az 1920–1948 közötti időszak

Ebben az időszakban az erdélyi kisebbségi helyzetének teológiai értelmezési modelljeit kerestem. Azért hangsúlyozom a teológiai jelzöt, mert a kisebbségi helyzetnek számos egyéb értelmezési modellje volt, de ezek nem képezik e dolgozat tárgyát. A fentnevezett időszak Erdélyben két hangsúlyos teológiai értelmezési modellt szült.

2.1.1. „Nem lehet!”

Az egyik etnikai és ezzel együtt aktuálpolitikai alapokból kiindulva közelíti meg a kérdést. Ennek emblemikus képviselője Makkai Sándor³⁰ teológus-püspök, nagy hatású író, közéleti szereplő. Ő a kisebbségi helyzetet politikailag is, erkölcsileg is emberhez méltatlannak és így lehetetlennek nyilvánítja a *Nem lehet* című, 1937-ben

³⁰ Makkai Sándor (1890-1951), teológus, bölcész, író, püspök. Vajdakamarási lelkipásztor, sárospataki, kolozsvári, majd debreceni teológiai tanár. 1926–1936 között erdélyi református püspök. Expatriálása felkavarta az erdélyi közéletet.

megjelent írásában: „Igy vagyunk a kisebbségi kérdéssel is. Sokan azt hiszik, hogy meg lehet oldani elnyomással, erőszakkal, vagy megalkuvással, lefokozással, egyes részletekre vonatkozó ideiglenes rendezésekkel. Ezek, akár jószándékúak, akár ellenségesek, nem veszik észre magát a dolog lényegében rejlő élettörvényt, amely végérvényesen és megdönthetetlenül azt jelenti, hogy a kisebbségi kérdés megoldhatatlan. Egészen eltekintve attól, hogy vajon megoldaná-e az ezzel összefüggő összes problémákat egy olyan csodaszerű tény, amelynek következtében minden egyszerre visszaállna a maga régi státusába – tehát kikapcsolva a politikai revízió szokásos elképzeléseit –, ki kell jelentenem, hogy nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek.”³¹ Makkai bevallása szerint nem politikai szemszögből közelítette meg a kérdést, hanem a humánumból. Ezzel vállalta azt, hogy elsősorban nem a teológia, hanem a humánus talaján talált válaszra a kisebbségi helyzet kérdésére. Közéleti szereplőtől bizonyára a széles közvélemény ezt is várta el tőle. Az egyház közvéleménye azonban nem elégedhet meg a döntő kérdésekre adott, humánumból fakadó válaszokkal. Csak sajnálhatjuk, hogy Makkai nem kísérelt meg az új helyzet adta döntő kérdésre (mi az Istentől kapott megbízatása a kisebbségi helyzetbe került egyháznak?) teológusként is választ adni. A fent említett írása nagyon termékeny vitasorozatot indított el, amelynek külön irodalma van. Ezalatt a 1930–1940-es évek vitái mellett a 1980–1990-es évek kérdéskörünkkel kapcsolatos műveit is értem. Nemcsak a korabeli vitaáradat anyaga áll rendelkezésünkre³², hanem az 1987–1995 között született írásoké is.³³ A kötetnyi írásból (kritika, válasz, levelezés, elemzés stb.), illetve az ötven évvel későbbi munkákból a teológiai reflexiókat vizsgáltam meg. Említésre méltó, bár kifejezetten nem teológiai reflexiónak szánta és nem ilyenformán tekintünk rá: Kós Károly munkássága. *Kiáltó szó*³⁴ című röpiratának jellegje János evangéliumából való: „Ismét megkérdezték tőle: Akkor hát ki vagy? Illés

³¹ Makkai Sándor, *Nem lehet*, 1937, In: Láthatár, 1937/2, 50.

³² Cseke Péter–Molnár Gusztáv (szerk.), *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*, Limes-könyvek, Héttorony, 1989

³³ Cseke Péter (szerk.), *Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987)*, Mentor, Marosvásárhely, 1995

³⁴ Kós Károlynak az 1921-ben, Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal közösen kiadott, az erdélyi kisebbségi lét számára évtizedekre irányt mutató *Kiáltó szó* c. röpirata mellett az egész műépítési, kiadói, lapszerkesztői, grafikus, közösség-szervezői és politikusi életpályája arról tett tanúbizonyságot, hogy nemcsak azért van értelme a küzdelemnek kisebbségi helyzetben, mert *lehet* és *ahogy lehet*, hanem azért is, mert *kell*.

vagy? És azt mondta: Nem vagyok. A próféta vagy? Ő azt felelte: Nem. Azt mondták azért neki: Ki vagy akkor, hogy választ adhassunk azoknak, akik elküldtek minket: mit mondasz magadról? Erre azt mondta: »Én kiáltó szó vagyok a pusztában.« (Jn 1,21-23)

Bár a jánosi ígét nem idézte tovább („Egyenesítsétek ki az Úr útját, amint megmondta Ézsaiás próféta!” (Jn 1,24), mégis a röpirat üzenete a reményvesztettség, a csalódás, a bénultság állapotának részletezése után a tenni akarás beharangozásává alakul és meghirdeti a politikai célt: a magyarság nemzeti autonómiáját. Lezárásképp azt kiáltja és akarja hinni, hogy nem lesz pusztába kiáltott szó csupán.

Megjelenése után sokféle értelmezése született ennek a röpiratnak, még a kommunista diktatúra idején is³⁵, de abban mindenképpen iránymutató, hogy a kiindulópontja a szentírási idézet és a lényege a küzdelemre való bátorítás: építkezni kell és ha kell, sok mindent előlről kell kezdeni.

Teológiai kiindulópont, bibliai megalapozás nélkül valóban gyorsan eljutottak a korabeli elemzések a Makkai következtetésére. A „miért engedte meg Isten?” és a „mi lehet a szándéka ezzel a helyzettel?” típusú kérdések elengedhetetlenek, ha nem akarunk pusztán világi válaszokat adni teológiai kérdésekre.

2.1.2. „Lehet!”

A Makkai cikkére született reflexiók közül roppant kevés a teológiai. A közvitában és egyházi közbeszédben méltatlanul alulmaradó, de határozott teológiai értelmezési modell a László Dezső³⁶ volt. Ő az új, kényelmetlen helyzetet az Ige fényében vizsgálta. Összefoglalva a korábbi erdélyi általános viszonyulást a

³⁵ Id. Korunk 1971/10

³⁶ László Dezső (1904–1973): ref. lelkipásztor, vallástanár, szerkesztő, levéltáros. Teológiai tanulmányait Kolozsvárt (1922–26) és a skóciai Glasgow teológiai főiskoláján végezte (1926–27). Szerk.-je (1930–40), felelős szerk.-je és kiadója volt a kolozsvári Erdélyi Fiatalok c. folyóiratnak. Vallástanári oklevelének megszerzése (1931) után vallástanár a kolozsvári Ref. Kollégiumban (1932–40); a teológia magántanárává képesítették (1937). 1940-től lelkipásztor a kolozsvár-belvárosi ref. egyházközségben. Az egyházkerület főlevéltárosaként nevéhez fűződik a ref. központi levéltár rendezése. Ld. még: Tőkés István, *László Dezső*, In: Református Szemle, 1974; Cseke Péter, *László Dezső az Erdélyi Fiatalok körében. A száz éve született László Dezső emlékére*, Korunk, Kolozsvár, 2004

kisebbségi helyzethez, *A kisebbségi élet* című írásában megnevezi a téves viszonyítási alapot, helytelen kiindulópontot: „Ez a cikk abból a meggyőződésből indul ki, hogy a kisebbségi élet egyes viszonyainak eddigi tárgyalásánál egy lényeges és alapvető hibát követtünk el. Ez a hiba abban áll, hogy kisebbségi voltunkat a többségi sorban élő magyarországi magyarsággal való összehasonlítás alapján állapítottuk meg. Úgy értelmeztük kisebbségi mivoltunkat, hogy elválasztván a magyarság nagyobb tömegeitől mi nem többségi, hanem kisebbségi sorsban élünk.”³⁷

László Dezső azok közé tartozott, aki munkásságával az újreformátori teológia³⁸ adta frissességgel a belmissziói munkában találta meg a választ a hogyan tovább kérdésre, az Evangélium terjesztése pedig megóvta őt a kisebbségi lét feletti pesszimista kesergéstől. Kiindulópontja nem etnikai/politikai volt, hanem teológiai/ekkléziológiai. Rövid ekkléziológiája, *Az Anyaszentegyház élete és szolgálata* tisztázza, hogy mi is az egyház lényege. Ebben az új erdélyi egyházi helyzetet így jellemzi: „Munkám abban a szorongó szükségben született, amelyben ma van egyházunk. Egyfelől előttem állott egyházunk új történelmi állapota, másfelől az az új teológiai helyzet, melyet az ún. dialektikai vagy reformátori teológia teremtett az egész protestantizmuson belül... Állandóan Isten Igéjére és az Erdélyi Református Egyház mai életére tekintettem, mialatt munkámat írtam.”³⁹

Ez az evangéliumi kiindulópont társadalmi, kulturális tekintetben is irányadó a László Dezső szemléletében. A hívek keresztyén nevelése kihat a társadalomra, a kultúrára. Ebben az erdélyi egyháznak új utakat kellett keresnie.⁴⁰

A Makkai cikkét jóval megelőző *A kisebbségi élet ajándékai* című írása (1931) a kisebbségi életben rejlő lehetőségek ajándékként való elfogadásáról és kiaknázásáról szól. László Dezső azért tudta a kisebbségi életben Isten ajándékait felfedezni, mert nem rekedt meg a veszteségnél, a csalódottságnál és az ezekből fakadó kesergésnél. Azt mutatta meg, hogy keresztyén gyülekezetként, Isten szolgálatában a hirtelen ránk nehezedő bajban is Isten akaratát kell keresni és ahhoz kell igazodni, az élet és nem a

³⁷ *A kisebbségi élet*, 1935, In: Erdélyi Magyar Adatbank, 1997, 79.

³⁸ Így nevezték Erdélyben a Barth, Brunner, Thurneysen névvel fémjelzett dialektikai teológiát.

³⁹ László Dezső, *Az Anyaszentegyház élete és szolgálata*, Kolozsvár, 1938, 8–9.

⁴⁰ *A kisebbségi élet*, 83.

halál tükrében kell a helyzetünket szemlélni.⁴¹ Nincs az a kényelmetlen helyzet, amelyben Isten Igéje ne mutatna irányt. László Dezső szemléletében az irány nem a veszteség siratása, hanem az új tennivalók feltérképezése és megcselekvése.

Az egyházak helyzetét így foglalja össze ebben az írásában: *„A kisebbségi sors külső elgyengülést, újabb tehervállalást, de óriási belső, lelki megerősödést jelentett az egyházaknak.”* Ezt igazolja a két világháború közötti erdélyi élénk belmissziói és ébredési mozgalom története. Eme lelki ébredést Isten kegyelmi ajándékának tekintette. A külső összeomlás után ő és társai felfedezték Isten kegyelmét, amelynek köszönhetően lelkileg sokkal nagyobb ajándékban részesültek, mint amit egy kárpótlás jelenthetett volna. A külső fundamentumok összeomlása szerinte szükségszerűvé vált, mert ezek elhomályosították az igazi fundamentumot, Krisztust. László Dezső itt egy gyakori akadályt fedezett fel a keresztyén gyülekezet életében, amikor nem az egyetlen fundamentumra épít, és nemcsak Krisztusban bíz, hanem az ember alkotta felépítményekben is, vagy netán túlzottan csak azokban. A kisebbségi egyházak jövőbeli küldetéséről a prófétai látásmódot és felelősséget említi: *„Jövő fejlődésük útja mindinkább a prófétai keresztyénség felé vezet.”*⁴² A prófétai látásmód pedig arra bátorít minden időben, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai környezet gyökeres változása idején se feledkezzen meg a gyülekezet a Megbízójáról.

Ezt a tisztább, evangéliumibb látásmódot és jövőképet nem sikerült az erdélyi egyházi/teológiai közvéleménynek kellőképpen támogatnia, népszerűsítene, alkalmaznia. Erről tanúskodik az egyház kisebbségi helyzetéről és a szórványkérdésről mai napig többségben lévő borúlátó, Makkai Sándor lehangoló álláspontját visszhangzó beszédek, állásfoglalások, gyülekezetépítési stratégiák.

⁴¹ *„A kisebbségi magyarságról beszélni egyet jelent egy csomó igazságtalanság, erőszakos beavatkozás felemlgetésével. Ezek a megállapítások teljesen igazak. A kisebbségi sors tényleg jelentheti egy nép szétszóródását, szétszakadását, elpusztulását, végül halálát. De éppen akkor fogja a kisebbségi sors ezt a nagyszerű halált jelenteni, ha maga a kisebbségi sorba jutott nép nem lát mást, csak halált, ha nem tudja azokat az erőket kitermelni, amelyek megtarthatják új körülményei között. A kisebbség magyarság sorsa azon fordul meg, hogy a Halál vagy az Élet tükrében ismeri-e fel magát, sorsát és rendeltetését.”*, László Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai*, In: *Új arcvonal*, antológia, Kolozsvár, 1931, 1.

⁴² *„Csodálatos kegyelme volt az Istennek, hogy a kisebbségi egyházak vezetőinek mindjárt az összeomlás után azt a látást adta, hogy lelkiekben akar nem kárpótolni, hanem tetézetten megajándékozni. Akik az egyházak életének nemcsak felületes szemlélői, hanem együttélői, világosan látják, hogy hatalmas lelki ébredések indulnak meg a kisebbségi magyar élet egész területén. A külső fundamentumok szertemálása azért volt szükséges, hogy az örökkévaló fundamentum, Krisztus, annál világosabb legyen.”*, i.m. 8.

Itt kell említést tennünk arról, hogy az 1920–1948 közötti időszakra esett (1940–1945) Erdélynek a II. bécsi döntés által történt felosztása Románia és Magyarország között.⁴³ Az addigi Erdélyi Református Egyházkerület kettészakadt, a Romániához csatolt déli területen létrejött az ún. *Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész*. Az új határ által az egyházkerület híveinek kétötöde Romániához került. Míg az Észak-Erdélyben élő Erdélyi Egyházkerület újra a Magyarországi Református Egyház része lett, a „*Dél-Erdélybe szakadt egyházzrészre viszont a kisebbségi sors gyökeresen új szakasza várt.*”⁴⁴ A kisebbségi sors Dél-Erdélyben nehezebbé vált az 1920–1940 közötti időszakhoz képest, mert az Antonescu marsall nevével fémjelzett román hatalom a II. bécsi döntés után a kollektív bűnösség vádjával bélyegezte meg a magyar etnikumot és az észak-erdélyi románokat ért vélt vagy valós sérelmekért igyekezett bosszút állni országa magyar nemzetiségű lakosságán. Ezen kívül a kisebbségi sorsban élők kilátásait nagyon megnehezítette az, hogy az ország célkitűzései között egy homogén nemzeti állam kialakítása szerepelt. Ez a bélyeg, illetve az említett célkitűzés atrocitások és sérelmek tömkelegét eredményezte.⁴⁵

A gyülekezeti, de gyakran a társadalmi, közösségi élet is gyakran visszaszorult a templom, imatermek falai közé⁴⁶, az igehirdetésekből pedig felerősödött a vigasztaló jelleg⁴⁷. A szórványgondozás, az iratterjesztés, a felekezeti oktatás, az intézményes szeretetszolgálat nem lehetetlenült el, de akadályozott formában működhetett csupán, így e szolgálatok eredményei messze elmaradtak a tervektől és

⁴³ 1940. aug. 30-án a bécsi Belvedere palotában írták alá a két ország kérésére, a német és az olasz kormány döntőbíráskodása nyomán. Részletesebben ld. Nagy Alpár-Csaba, *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története 1940–1945*, L'Harmattan, 2012, 17–21.

⁴⁴ I.m. 24.

⁴⁵ I.m. 281–446.

⁴⁶ I.m. 195. „*Hegyi István peteki lelkész későbbi visszaemlékezéseiben elmondta, hogy mivel a falubeliek kedvenc vasárnapi szórakozóhelye, a határ közelében található »Új kert« tiltott zónává változott, az egész falu vasárnap délutáni szórakozása a falu utcáin folytatott »kotya« nevű társasjáték lett. Harangszó után pedig mindnyájan a templomba mentek, így kezdett ez az alkalom népesebbé válni.*” In: id. Hegyi István: *Beszámoló Dél-Erdély öt esztendejéről 1940–45 (események, tapasztalatok, „gyertyafények”)*, kézirat, 3.

⁴⁷ I.m. 196. „*A hivatalos lapban megjelent néhány prédikáció témája alapján arra következtethetünk, hogy ebben az időben közkedveltek voltak a lelkek vigasztalását megcélzó igehirdetések. A lap 1940. október 15-i száma például a 62. zsoltár alapján közölt prédikációt, címe Békesség Istenben. Szerzője, Musnai László az Istenbe vetett bizalom vigasztaló erejét hangsúlyozta.*” In: *Református Egyházi Élet*, 1940, 17.

az elvárásoktól.⁴⁸ „Az adott politikai helyzetben a református egyháznak csak egyetlen opciója volt: a lojalitás, mert ezzel az életlehetőségek minimális konzerválását remélhette.”⁴⁹

Jelen fejezet kérdését illetően, hogy e rendkívüli helyzet milyen értelmezési modellt szült, megállapítható, hogy a korszaknak (1920–1948) csupán szűk öt esztendejét öleli fel a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész fennállása (1945-ben újra egyesül az Erdélyi Református Egyházkerület⁵⁰) és nem szült eltérő értelmezési modellt a „*lehet*” (2.1.2.), illetve az „*ahogy lehet*” (2.2.1.) modellekhez képest. Ezeket a modelleket a Dél-Erdélyben maradt gyülekezetek élete példázza. Voltak azonban dél-erdélyi hívek és lelkipásztorok, akik a „*nem lehet*” (2.1.1.) modellel azonosulva a II. bécsi döntés után elhagyták a gyülekezetüket és Dél-Erdélyt. A törvényesen vagy törvénytelenül távozó lelkipásztorok száma meghaladta a lelkészállomány 20 %-át, a „kivándorló” híveké pedig elérte kb. a 80.000 lelket.⁵¹

Az „*ahogy lehet*” értelmezési modell 1948–1989 között a dél-erdélyi egyházunk 1940–1945 közötti életéhez képest annyiban tért el, hogy a kommunista diktatúra még jobban beszűkítette a gyülekezetek életterét. Ilyenformán nem fedeztünk fel eltérést az általunk beazonosított értelmezési modellekhez képest a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész életében. A dél-erdélyi társadalmi-politikai helyzet felerősítette az 1920 utáni kisebbségpolitikai törekvéseket, de a kisebbségi helyzet értelmezési modelljei tekintetében nem eredményezett változást.

2.2. Az 1948–1989 közötti időszak

A kommunizmus önkényuralma a kényszerű bezárkózás, az egyház belső és külső (társadalmi) szolgálatának átrendezése, illetve majdnem megszűnése

⁴⁸ I.m. 193–279.

⁴⁹ I.m. 145.

⁵⁰ I.m. 451–461.

⁵¹ I.m. 25 és 39.

korszakaként jellemezhető. A kisebbségi egyház létének két értelmezési modelljét nevezzük meg:

2.2.1. „Ahogy lehet”

Az egyik értelmezési modell, az „ahogy lehet”⁵² elve menti, a szolgálati területek beszűkülésével járt. Az új államhatalom betiltotta a belmissziós egyesületeket, szövetségeket, alapítványokat, szeretetszolgálati intézményeket. Eme állami intézkedés túlélésre való berendezkedést eredményezett. Az egyház élete a templomok, imatermek falain belül rekedt. Ez belső emigrációval járt: hívek, lelkipásztorok csak az istentiszteleteken, illetve egyéni hitéletükben nyilvánultak meg keresztyénekként. Ezzel egyidőben felerősödött az egyház alapvető feladatára, az Evangélium hirdetésére való összpontosítás lehetősége. Kozma Zsolt erről így fogalmaz: *„A diktatúra egyházi szolgálatunkat beszorította a templomba, elsorvasztva a vallástanítást és a szeretetszolgálatot. Mi »csak« prédikáltunk, mert ezt hagyták meg nekünk, s ezt a szolgálatot igyekeztünk hűségesen elvégezni.”*⁵³

A rendszertől való hűvös távolságtartás, illetve a rendszerrel való szembenállás módja és eszköze, különösen az 1956-os magyarországi forradalommal való rokonszenvezés romániai megtorlása (1957–1964) után, sok esetben az áthallásos, sorok mögé rejtett üzenetekkel bíró igehirdetés lett. Példa erre Sógor Gyula⁵⁴ Dániel könyvéről tartott igehirdetés-sorozata⁵⁵ az 1970-es években. Márton János Sógor Gyula Dániel 3,16–18 alapján íródott prédikációját elemezve hasonlítja össze az igehirdetői szándékát a Bonhoefferével, vagyis kinek engedelmeskedjünk? *„Miként cselekszünk, ha valaki arra kényszerít, hogy egy személy hatalmát képviselő „szobor” előtt hajtsuk meg magunkat? Nem kérdés, hogy mindig vannak és lesznek olyan emberek, akik önmagukat istennek képzelik. Mindig lesznek hatalmak, amelyek embereket áldoznak fel*

⁵² Reményik Sándor *Ahogy lehet* (1935) c. verse óta terminus technicusszá vált Erdélyben. In: <https://mek.oszk.hu/01000/01052/01052.pdf>, *Összes versei*, 400–402.

⁵³ Kozma Zsolt, *Karl Barth hatása az erdélyi magyar református gyakorlati teológiára*, In: Fazakas Sándor-Ferencz Árpád (szerk.), *Barth és a magyar református teológia (rekonstrukciós kísérlet)*, Debrecen, 2011, 81.

⁵⁴ Sógor Gyula (1932–1998), nagyváradi-olaszi segéd-, majd arad-gáji, végül aranyosgyéresi ref. lelkipásztor.

⁵⁵ Sógor Gyula, *A jövődőt keressük*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2003, 211–220.

önmaguk dicsőségéért.” Sógor Gyula ugyanitt így figyelmeztet: „Arany, pénz, ékszer, vagyon és hatalom ér-e valamit ezen a földön? Csillog, de csillogása csak pillanatokig fog tartani. Nagyon könnyen elveszíthetjük vele egész életünket, lelkünket és üdvösségünket is.”⁵⁶ Henk van de Graaf⁵⁷ ugyanerről azt írja, hogy az Erdélyben általuk hallott igehirdetésekre nem volt jellemző, hogy társadalmi kérdésekre összpontosítottak, Sógor Gyula fent említett prédikációja azonban egy különösen kockázatos kivétel volt. Van de Graaf be is azonosította az igehirdetés időpontját: akkor hangzott el az, hogy „a király, aki aranyszobrot⁵⁸ állíttatott magáról, megőrült”, amikor Nicolae Ceaușescu frissen megválasztott államelnökként aranyjogart kapott.⁵⁹

Fülöp G. Dénes⁶⁰ lelkipásztor 1985–1988 között, a kommunista diktatúra legnehezebb időszakában elhangzott igehirdetési között tallózva szintén találkozunk olyan mondatokkal, amelyek „áthallásos üzenettel” bírhattak az istentiszteleti közösségben.

1987. január 4-én, újévi igehirdetésében (alapige 1Jn 4,16) arról beszélt, hogy Isten a szeretetre építette a világot és nem „a fajok harcára, nem az osztályharcra, nem semmifajta más küzdelemre, nem gyűlölségre, nem programra, nem valamilyen magán igazságra, nem valami közösségi kitételre.” Ekkor zajlott az iraki-iráni háború. Ilyenkor gyakori jelenség volt, hogy úgy emlegették az országos híradóból is ismert eseményt, hogy közben „haza is beszéltek” az igehirdetők. Gyanítható, hogy ebben a prédikációban Fülöp is ezt gyakorolta: „Ha meghallgattátok a ma reggeli híreket, ha odafigyeltetek, mennyi nyomorúság, mennyi szétesettség van a világban. Szomorúak vagyunk, ha emberi mivoltunkra

⁵⁶ Márton János, *Magyar lelkipásztor igehirdetése a kommunizmus korában*. Sógor Gyula 1974-ben írt prédikációja Dán 3,16–18 alapján. Elhangzott a RORLÉSZ X. Holland-Magyar Lelkésztozábbképző konferenciáján, Györgyfalva, 2013. jún. 2–6. In: Református Szemle, 2013/4, 460. (Az igehirdetések, Dán 1-6, Sógor Gyula hagyatékában.)

⁵⁷ Henk van de Graaf (1945), holland vendégteológus, aki feleségével, Sally van de Graaffal együtt 1968–1970 között a KPTI-ben tanult.

⁵⁸ A Román Szocialista Köztársaság elnökévé választásakor, 1974. márc. 28-án adták át neki. In: Öt perc történelem Adrian Cioroianu történésszel, <https://www.youtube.com/watch?v=7KepkY2GbHc>, 2024.08.09.

⁵⁹ Henk van de Graaf, *Erdélyi református lelkipásztorok a kommunizmus idején – holland szemmel. Hogyan láttuk, hallottuk és éltük meg ezt mi magunk is?* Elhangzott a RORLÉSZ X. Holland-Magyar Lelkésztozábbképző konferenciáján, Györgyfalva, 2013. jún. 2–6. In: Református Szemle, 2013, 453.

⁶⁰ Fülöp G. Dénes (1931–2005), gegei, hármásfalvi, szászrégeni, majd marosvásárhely-vártemplomi ref. lelkipásztor hagyatékából, özvegye Fülöp G. Dénesné Suba Ilona jóvoltából.

magunkba nézünk, hogy mennyi kiegyeztetetlen veszedelmes dolog terheli a világot ennek az esztendőnek az első napjaiban is.”

1988. május 8-án (tíz nappal a „*falurombolásként*” elhíresült társadalmi reform-téboly programjának meghirdetése után) a Júdás 20-21 alapján lehetetlen időkről szólt és a gyülekezetet az Istentől származó reménységünkre emlékeztette, amely abból táplálkozik, hogy csodálatos módon Isten kész újjászülni bennünket. Ugyanennek az Igének és a Zsolt 24,7-10 alapján ez év október 23-án erős, hadakozó, népével közösséget vállaló Úrként említette Istent: *„a dicsőség a királya, az erős Isten, a hadakozó Úr, aki az Ő Szentegyházában lakik, aki együtt van az ő népével. Nincs az életben másfajta dogmatikai tanítás, amely minket erőszakosan, vagy valamilyen emberi kedvetelés vagy hatalmi téboly szempontjából megoszthatna.”*

Legid. Hegyi István⁶¹ lelkipásztor „zivataros időkben” elhangzott prédikációi közül is szemlézzünk néhányat: 1956. szeptember 30-án (lekció Zsolt 27,1-5, alapige Jel 11,15,): *„E világ országai a mi Urunkéi lettek. Isten uralkodása nem korlátozott. Mindenre kiterjed. Nemcsak a mennyre, ahogy sokan gondolják és mások szeretnék. Itt a Földön is. Nemcsak az egyházban, hanem a világ országai felett is... A gyülekezetünknek vigasztalódnia kell ezzel a bizonyossággal, mint egykor az üldözött Dávid, vagy mint a száműzött apostol.”*

1956. október 28-án, a forradalom kitörését követő vasárnapon (lekció Mt 22,34-40, alapige 2Móz 20,1-3) az első négy parancsolatról tartott sorozata elején Istenről, az Úrról úgy szólt, mint teremtőről, fenntartóról, megítélőről. Minden mást szappanbuboréknak nevezett. Hatalmát úgy mutatta meg Isten, hogy egyrészt ítéletet tartott a gőgös, engedetlen egyiptomi népen és a fáraón, másrészt a gyenge, fegyvertelen népet megszabadította, áthozta a Vörös-tengeren. Amit ezután mondott, az nemcsak az elnyomóról, de az igehallgató gyülekezetnek is szólt: *„Minden engedetlen, gőgös, vele folyton szembe helyezkedő népnek jaj.”* Majd gondolatait azzal zárta, hogy *„családi boldogságomat, kenyérgondjaimat, népem sorsát, éjjeli nyugodalmamat, mind*

⁶¹ legid. Hegyi István (1914–2004), ifjúsági utazótitkár, 1959-ig székelypeteki, majd 1984-ig székelyudvarhelyi ref. lelkipásztor. Igé hirdetései, levelezései, naplói kéziratos vagy gépelt és bekötött formában, év és időpont megjelölésével, a kötetek végén tartalom- és igejegyzékkel hagyatékában találhatóak.

csak Rá bízom". A harmadik parancsolat kapcsán úgy fogalmazott, hogy az ember nem nagyon szereti a parancsokat, mert sok kegyetlen parancsoló ült már a nép nyakán.

Kozma Zsolt e korszak református értelmiségéről szólva megállapítja, hogy az nem ismerte fel küldetését a kisebbségi helyzetben, nem azonosult a keresztyének „kovász-jellegű” feladatával, felelősségével. Ugyanakkor ezen időszak előnyeit is felismeri, amikor arról értekezik, hogy a belterjessé zsugorodott reformátusság így éberebben tudott óvakodni a bizánci káros hatásoktól. Az is igaz, hogy szerinte ez nem mindig sikerült és ebben a kérdésben még el kell jutnunk a bűnbánatig.⁶²

2.2.2. A hatalom árnyékában

A másik, ebben az időszakban kialakult értelmezési modell a Róma 13, 1-7 túlságosan egyoldalú alkalmazásának iskolapéldája. A világi hatalom, Erdély esetében a kommunista egyed- és önkényuralom szolgálalkú dicsőítése, feltétel nélküli kiszolgálása jellemezte ezt a modellt. Az 1956-os forradalom leverése után gyakorlatilag teljesen megszűnt a rendszerváltás reménye. Eluralkodott az önkényuralomban való berendezkedés elve és gyakorlata.⁶³ Úgy tűnik azonban, hogy ez a berendezkedés az egyház függetlenségének majdnem teljes feladásával járt.⁶⁴ A két egyházkerületben majdnem egyszerre került sor a püspökválasztásra. Mindkét helyen a vallásügyi felügyelők, a titkosszolgálat és annak az egyházba beépített együttműködői hálózata közreműködésével az államhatalom jelöltjeit választották

⁶² „Az értelmiség önazonosságának válsága abban áll, hogy a múltban csupán szakmai elégtételeket keresett s nem ismerte fel só és kovász szerepét a társadalomban, s ezt egyelőre még most sem játssza... a református lelkiség és szellemiség, megfogya bár, de törve nem, túlélte a kommunizmus alagút-effektusát. A külső világosság hiányában belső fényeket gyűjtött meg, önfenntartásra rendezkedett be, s belterjes gazdálkodásának átkai mellett áldásai is megmutatkoztak. Mert elszigeteltsége arra is jó volt, hogy ösztönösen visszautasítson minden bizánci hatást, annak sokszor undorító pompájával, protokoll-színjátékaival, korrupciójával együtt (bár itt nem szabad egyoldalúan dicsekednünk, sőt a bűnbánatig is el kell jutnunk.” Kozma Zsolt, *Önazonosság és küldetés, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2001, 52.*

⁶³ „1956 után odalett a (z Amerikai Egyesült Államokhoz is kötött) rendszerváltás reménye, s a rákövetkező megtorlás mellett előállott a »be kell rendezkedni abba, ami van« determináltság.” Jánosi Csongor, *Az 1960-as évek püspökválasztásai, doktori dolgozat, BBTE, Kolozsvár, 2014, 375.*

⁶⁴ „Az itt található iratanyag alapján az egyház függetlensége szinte teljesen megszűnt, és az egyház kormányzását kívülállók vették át, ateisták, természetesen hívő és belső egyházi emberek együttműködésével.” Jánosi Csongor, *Püspökválasztások a kolozsvári és a nagyvárad református egyházkerületekben, az 1960-as években, Pro Minoritate, 2014, 103.*

meg. E választások során nem az alkalmasság, hanem a rendszerhűség volt a legfontosabb szempont.⁶⁵ Ebben a korszakban az Erdélyi Egyházkerület gyakorlatilag elveszíti a Kerületi Közgyűlése választói szabadságát. Az egyházkerület nem a gyülekezetek, egyházmegyék jelöltjei közül választanak, hanem az államapparátus emberét.⁶⁶ Ez a modell az 1962-es püspökválasztással vált erőteljessé.⁶⁷ Dávid Gyula⁶⁸ keserűen, de frappánsan így jellemezte ezt az állapotot: „*ránk telepedett az állam*”⁶⁹.

2.2.3. Az Anyaországban

E korszak anyaországi református egyházi állapotáról (annak is az 1956-ig eltelt időszakáról) tömör jellemzést ad Ravasz László⁷⁰ 1956. november 1-jén elmondott *A magyar reformátusok szava* című rádiós beszéde: „*Bűnbánattal valljuk meg, hogy az egyház földi intézmény, kényszerűsége felül is engedte magát megkötöztetni a vele halálos ellentétben álló politikai hatalom erőszakától és cselvetéseitől, s emiatt örökkévaló lelki céljainak szolgálatában is kárt vallott.*”⁷¹ Ebben a beszédében az Egyházak Világtanácsa és a Presbiteri Világszövetség segítségét kérte. A forradalom leverése és ezzel Ravasz László eltávolítása után folytatódott az egyházellenes politikai hatalom kiszolgálása.

⁶⁵ Ld. még Molnár János, *Az 1962-es kolozsvári református püspökválasztás és a szekuritáté*, Egyháztörténeti szemle 13/2. (2012), 52–74. In: <https://epa.oszk.hu/03300/03307/00034/>, 2023.10.21. „*Noha ezidáig olyan forrás nem került elő, amely megindokolná, miért egy önmagát is alkalmatlannak tudó vezető megválasztását viszi győzelemre a kommunista valláspolitikai, a biztonságpolitika elképzelését is keresztülhúzó, a vélhető terv elég élesen körvonalazható. Az önbizalomhiánnyal küzdő, senki által őszintén el nem fogadott vezető, szinte médiumként irányítható. Az egyháznak az egyház általi gyengítés politikája vélhetően így nem ütközik akadályba.*” Uo.

⁶⁶ „*A püspökválasztások döntő faktora nem az egyházkerületi közgyűlés, vagy az egyházközségek presbitériuma, ahogyan az 1949-es egyházi Statútum előírja, hanem a Román Kommunista Párt, amely a Vallásügyi Államtitkárság és az állambiztonsági közegek hathatós segítségével az általa megfelelőnek ítélt személyt megválasztotta, az egyházkerületek pedig, különösen a kolozsvári, szem előtt tartva a belső béke megőrzését, elfogadta az állami döntést.*” Jánosi Csongor, *Az 1960-as évek püspökválasztásai*, BBTE, Kolozsvár, 2014, 370.

⁶⁷ „*Dogaru vallásügyi államtitkár Martonossy főgondnoknak továbbított 1962. május 12-i levelét csak egyféleképpen értelmezhetjük: az új püspököt nem az Egyházkerületi Közgyűlés választotta, ahogyan az egyházi Statútum előírta, hanem a Román Munkáspárt, melynek meghosszabbított keze a Vallásügyi Államtitkárság volt. A bukaresti levél az Egyházkerületi Elnökséget és az Igazgatótanácsot választás elé állította: vagy hivatalosan jelöli és megválasztja a kormány által javasolt személyt és ezzel véget vett az egyházkerületben fennálló bizonytalanságnak, vagy megnyújtja az áldatlan állapotot, és huzamosabb ideig a kolozsvári egyházkerület püspöki tiszte betöltetlen marad.*” I.m. 212.

⁶⁸ Vásárhelyi János elhunyt püspök mellett az EREK főjegyzője.

⁶⁹ Molnár, 55.

⁷⁰ Ekkor az Országos Intéző Bizottság elnöke.

⁷¹ In: *Reformáció* c. hetilap, 1956. nov. 4–10.

A fentieket támasztja alá Földváryné Kiss Réka történész elemzése is a korszakot illetően: „Az 1948-tól számított »hosszú ötvenes évek« az egyházak életében a »durva szekularizáció«, a látványos terror időszaka volt.”⁷² Az egyházak forradalom utáni időszakát úgy összegzi, hogy a kádári hatalom szakított az ötvenes évek terroreszközeivel és annál burkoltabban, de sikerebben érte el az egyházak alávetését. A vezetésben az államhatalommal feltétel nélkül együttműködőket akart látni.⁷³

A korszak egyházvezetését egy, a kommunista rezsim kiszolgálását ideologizálni szándékozó ún. „szolgálat-teológia” jellemezte. Nem szolgálat-teológia, hanem a világi hatalom kiszolgálásának teológiájává aljasodás. Az erről szóló kritikájában B. Szabó István megállapítja: „1948 és 1989 között az egyházvezetésnek nem volt szellemi tekintélye; hivatali, egyházi és államilag garantált politikai hatalma annál inkább.” Ezt a politikai hatalmát azonban nem használta arra, hogy a fennálló rendszert kritikával illesse, sőt azt feltétel nélkül igazolta, szakralizálta és Isten üdvtörténeti tetteként állította be.⁷⁴

A 2.2.2. alfejezetben említettek mutatkoznak az anyaországi református egyház életében is. Azonos jelenségnek lehettek tanúi a magyarországiak is, mint az erdélyi reformátusok.

Szűcs Ferenc erről az időszakról írt véleményében eme értelmezési modell részleges, 1989 utáni átmentését is nevére nevezi. A szovjet megszállásban egyesek Isten üdvakarátát is felfedezni vélték. Ugyanez a történetteológiai szemlélet nyilvánult meg akkor is, amikor az 1989 utáni politikai változást a megújulással azonosították.⁷⁵

⁷² Földváryné Kiss Réka, *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata*, In: http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/10_kiss_reka.pdf, 193., 2023.10.21.

⁷³ I.m. 195.

⁷⁴ Bogárdi Szabó István, *Egyházvezetés és teológia a magyarországi református egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, 1995, 171.

⁷⁵ Szűcs Ferenc, *Az úton járó egyház teológiai tájékozódása ma*, In: Zsengellér József–Kodácsy Tamás–Ablonczy Balázs (szerk.): *Felelet a mondatra – Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére* (2016) II., 261.

Fazakas Sándor a korszakról szóló társadalmi önreflexió és alapos elemzések meglepő elmaradásáról ír.⁷⁶ Fazakas a vallási közösség önreflexiójáról írva megállapítja, hogy a felmerülő belső gondokat komoly tisztázás kezelheti csupán.

Ami a II. vh. utáni időszak önkényuralmi rendszeréhez való egyházi viszonyulást illeti, Füsti-Molnár Szilveszter a múlt feldolgozására való felkészültségre kérdez rá és dolgozatában kimutatja, hogy a Magyarországi Református Egyház egykori hivatalos teológiája tévtanításra épült.⁷⁷ Füsti-Molnár megállapítja, hogy nem sikerült teljes mértékben szakítani a téves értelmezési modellekkel: *„A kommunizmus éveiben jelenlevő ekkleziológiai deformitás nem tűnt el nyomtalanul a rendszer bukása után, amely a református egyház elvi és gyakorlati orientációjának tévedéseit hívta életre.”*⁷⁸

2.2.4. Összegzés, ekkleziológiai következmények

A megnevezett értelmezési modellek arról tanúskodnak, hogy a változó politikai környezetben döntéshelyzet elé került az egyházkormányzás: mi az, amit a szolgálatban lehetségesnek tart, mi az, amit nem? Az Erdélyi Egyházkerület életéről megállapítható, hogy az 1920-as évvel fémjelezhető társadalmi trauma megjelenik a teológiai diskurzusban, de a kisebbségi egyház helyzetének megítélésében sajnálatos módon a kedvezőtlen külső tényezők sugallta letargikus, csüggedt, borúlátó szemléletmód („nem lehet”) vált uralkodóvá és nem a bibliai alapokból kiinduló, az emberileg szólva lehetetlen helyzetben is Isten vezetését kereső evangéliumi szemlélet („lehet”).

⁷⁶ „Magyarországon is érvényes az a megállapítás, hogy a kommunizmus felszámolásáról szóló korábbi elméleti konstrukciók a posztkommunista valóság felismerésének pragmatikus magatartásává szelídültek. S bár olyan radikális elitcserére és a gazdasági-politikai és társadalmi berendezkedés mélyreható átstrukturálására, mint az egykori Kelet-Németország esetén történt, nem került sor, meglepő módon a kommunizmus örökségéről, annak filozófiai, politikaelméleti, kulturális, etikai és gazdasági alapjairól, valamint várható következményeiről alaposabb és átfogó elemzések is elmaradtak.” Fazakas Sándor, *Vétkeztünk. Egyház a történelmi és társadalmi bűnöszefüggések rendszerében*, Budapest, 2017, 44.

⁷⁷ Füsti-Molnár Szilveszter, *Ecclesia sine macula et ruga. A donatista tényezők jelentősége a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásaiban, különös tekintettel 1989/90-re. Összefogl.*, In: *Református Szemle*, 2009/2., 256.

⁷⁸ I.m. 259.

Az 1945 utáni magyarországi kitekintés pedig arra mutat rá, hogy a kommunista diktatúrák országaiban (a mi esetünkben Romániában és Magyarországon) az államhatalomnak sikerült erős befolyást szereznie az egyház vezetése felett. Ebben nem találtam különbséget a két ország között. Abban viszont igen, hogy míg Magyarországon a „szolgálat teológiája” címszó alatt az egyházi vezetés megpróbálta teológiai köntösbe öltöztetni az államhatalom kritikátlan kiszolgálásának gyakorlatát, addig Romániában, Erdélyben a kiszolgálásnak ez a kínos teológiai „megalapozása” teljességgel elmaradt.

A kisebbségi egyházi élet kérdésköréhez való viszonyulásról megállapítható, hogy a nem evangéliumi ihletésű kisebbségi önazonosság-tudat borúlátást és a folyamatos áldozatszerep túlhangsúlyozását idézi elő. Ezt tisztázandó, kezelendő, szükségszerűvé válik egy paradigmaváltás. Későbbiekben még visszatérünk a kisebbségben élő egyház bibliai gyökereire, mintáira.

2.3. Felocsúdás és útkeresés 1990–2012. A kérdéskör teológiai vizsgálatának jelenlegi helyzete

2.3.1. Kitekintés a kérdés társadalomtudományi elemzéseinek mezejére: Molnár Gusztáv, Salat Z. Levente

Ebben az időszakban születnek az első alaposabb tudományos elemzések az erdélyi kisebbségi létről. A kilencvenes évek erdélyi politikai élete irányítóinak tapasztalatlanságáról Cseke Péter, az Erdélyi Fiatalok és így László Dezső egyik legjobb ismerője azt írja, hogy a diktatúra összeomlását követő időszak felkészületlenül érte a vezető réteget. Nem volt sem elméletileg, sem gyakorlatilag felkészülve a rendszerváltásra, hiszen nem volt – mert nem lehetett – ismerete arról,

hogyan kell építeni, irányítani, vezetni egy közösséget szabadabb körülmények között.⁷⁹

Az 1990 utáni elemzések közül Molnár Gusztáv és Salat Z. Levente politológusok írásaira támaszkodom.

Molnár Gusztáv⁸⁰ kortárs filozófus, író, politológus, a Limes Kör alapítója. A Romániai magyar irodalmi lexikon így mutatja be a Limes Kört: „*A Limes elnevezését (limes latinul »határ«) Molnár Gusztáv azzal indokolta, hogy »a határon, a végeken, határhelyzetben vagyunk«.*” Eme határhelyzet Molnár szemléletében háromszoros: az erdélyi kisebbség etnikailag a magyarság, szellemtörténetileg az európaiság, lélektanilag pedig az emberi létezés peremén él, vegetál. Ez eredményezhetett az erdélyi magyarságban egy összeurópai összetartozás-tudatot, ugyanakkor gyakran disszidens azonosság-ideológiával járt együtt.⁸¹ Molnár a kisebbségi helyzetet az emberi jogok és méltóság megsértése miatt nem tekinti elfogadhatónak: „*a többség és kisebbség közötti viszony akkor válik problematikusá, a kisebbségi kérdés, mint kérdés olyankor jelentkezik, amikor valamely országban megsértik az emberi jogokat... Ahol megsértik az emberi jogokat, ott megjelennek, még a föld alól is előbújnak a kisebbségek.*” Ezért nincs szerinte elfogadható kisebbségi helyzet, mert az sérti az emberi méltóságot.⁸² Az ő meglátásában a fent említett jogok sérülése nemzetközi kezelést igényel. Ebből kifolyólag nem vonatkoztathat el a nemzetközi politika az őshonos etnikai kisebbség helyzetétől. Molnár azt javasolja, hogy a sokféle nemzetet és nemzeti kisebbséget egyesítő Európa szavatolja polgárainak a szabad identitásválasztás jogát.⁸³ Ezzel a helyzetelemzésével Makkai Sándorhoz áll a legközelebb.

⁷⁹ Cseke Péter, *Kisebbségi létértelmezések – kisebbségi életstratégiák: Az Erdélyi Fiatalok paradigmaváltó törekvései a harmincas években*, Kriterion, Kolozsvár, 2003, 45.

⁸⁰ Molnár Gusztáv (1948) által kezdeményezett, a Ceaușescu-féle parancsuralommal szembeforduló magyar értelmiség csoport tagjai: Ágoston Vilmos, Balázs Sándor, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Lőrincz Csaba, Salat Z. Levente, Szilágyi N. Sándor, Vekov Károly. *Romániai magyar irodalmi lexikon* I–IV. (A–R), elektronikus kiadás, 2006. In: <https://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>, 2024.08.09.

⁸¹ *Romániai magyar irodalmi lexikon*, Kriterion, Bukarest-Kolozsvár, 1981–2010, <https://lexikon.kriterion.ro/szavak/2541/>

⁸² Molnár Gusztáv, *A belső és a külső integrációról*, In: Bíró Gáspár–Molnár Gusztáv (szerk.): *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle könyvek, Magyar Szemle Alapítvány, Magyarországért Alapítvány, Budapest, 1993. In: https://adatbank.ro/html/cim_pdf548.pdf, 2024.08.09.

⁸³ Uo.

Salat Z. Levente⁸⁴ Erdélyben élő és tanító politológussal életinterjú készült 2019 decemberében. Ebben kitért arra a tényre, hogy a többségi társadalom 1920 óta a magyar kisebbséget konszenzusosan veszélyfaktornak tekinti és ez alapállás maradt 1990 után is.⁸⁵ Ez a bélyeg csak felerősítette és felerősíti azoknak a viszonyulását, akik a kisebbségi helyzetben többnyire csak az áldozatszerepet látják.

Salat szerint a kisebbség önmeghatározását az is nehezítette, hogy az erdélyi magyarságnak a történelemben nem sikerült önmagát egy politikailag önálló entitásként meghatározni. Ennek okát többek között abban látja, hogy 1865-ben, az utolsó Erdélyi Diétán feladták a külön entitás ambícióját azáltal, hogy kimondták az Anyaországgal való egyesülést. Salat a sokat emlegetett, Kós Károly nevével fémjelzett transzilvanizmust, amely egy külön entitás hangja lehetett volna, marginálisnak tekinti, hiszen 1940 után nagyon gyorsan lekerült a napirendről. A kommunizmus ideje alatt pedig az erdélyi magyarság már csak egy többségi nemzet kisebbségeként volt képes meghatározni önmagát.

Salat elemzésében kitér az 1989 utáni lehetőségekre is. Szerinte óriási esélyt kapott akkor az erdélyi magyarság arra, hogy politikai közösségként fogalmazza meg önmagát. Erre még mindig magas létszáma is felhatalmazta volna: *„Az erdélyi magyar nem nemzeti kisebbség, hanem egy nemzetnyi kisebbség, mert drasztikus fogyás ellenére 1,2 millió magyarral lehet számolni Romániában. Európában kilenc állam népessége kisebb ennél a létszámnál, tizenöt államé pedig majdnem egyenlő ezzel.”*⁸⁶ Amint az interjú címe is jelzi, az erdélyi magyar kisebbség nem élt ezzel a lehetőséggel.

A társadalomtudományok képviselői az egyházak szerepét is említik. A kérdéskör alkotmányjogi elemzésekor Varga Attila⁸⁷ alkotmányjogász úgy jellemzi a romániai magyar történelmi egyházakat, hogy bár helyzetük jelentős mértékben

⁸⁴ Salat-Zakariás Levente (1957), a kolozsvári BBTE Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karának professzora.

⁸⁵ „Elég csak arra gondolni, hogy olykor hivatalosnak számító helyeken, például a biztonságpolitikai stratégiákban, a SRI-dokumentumokban az erdélyi magyarság, mint veszélyfaktor jelenik meg, és nem volt ez másképpen a kommunizmus ideje alatt sem.” In: <https://atlatszo.ro/velunk-elo-tortenelem/mit-szurtunk-el-az-elmult-30-evben-salat-levente-interju-1/>, 2019.12.04.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Varga Attila (1963), alkotmányjogász, a Sapientia EMTE docense.

javult, normalizálódott az 1989 előtti állapotokhoz képest, mindennapjaikat azonban a jogaik elismeréséért és biztosításáért folyó napi küzdelem jellemzi.⁸⁸

2.3.2. A kisebbségi kérdés az EREK-ben

1990 után megnyílt a lehetőség a kisebbségi egyházi lét teológiai értelmezése számára. Erre azonban csak szórványosan történt kísérlet.

2.3.2.1. Kozma Zsolt

Egyike és leghangsúlyosabbikja ezen kevés teológiai elemzéseknek a Kozma Zsolté⁸⁹. Egyik legkorábbi, már az 1989-es decemberi forradalom napjaiban induló, ide vonatkozó röpirata az *Új bor, új tömlő*⁹⁰, amelyet Juhász Tamás tanártársával bocsátott útjára. 1990. január 4-én került nyilvánosságra a Kolozsvári Protestáns Teológia dísztermében a teológiai hallgatók és néhány tanár jelenlétében, eufórikus hangulatban. Mivel ez a röpirat kis példányszámban jelent meg, hadd idézzek bővebben arról, hogyan emlékezett ő maga erről 2001-ben⁹¹: *„Ez a pár oldal hitünk szerint nem csak egy Isten szerinti, teljesebben megélhető egyházi jövőrajzot akart adni, hanem szeretett volna egy előre sejtett szétműködést megelőzni. Noha mindannyiunk fájdalmára nem ez történt, újra olvasva írásunkat, Isten iránti hálával mondjuk egymásnak – most pedig azoknak, akik kezükbe veszik folyóiratunkat –, hogy azokban a napokban a Teológia sok mindent tett le az egyház akkor még meg nem terített asztalára. 2001-ben az olvasó pedig úgy nézze át ezeket a sorokat, mint amelyekben reá is váró kötelezettségeket fedez fel.”* Ahogyan a felvezetésben a szerzők jelezték is, egy szétműködést szerettek volna elkerülni. Ez nem sikerült. Ezért a kiütkeresés össze nem hangolt, ritka és szórványos próbálkozás

⁸⁸ Varga Attila, *Állam és egyház viszonya, az egyházak jogállása Romániában*, Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies, 3.2. (2014), 215–233.

⁸⁹ Kozma Zsolt (1935–2023), diákként politikai elítélt, magyarszováti lelkipásztorként munkaszolgálatos, 1974-től a KPTI professzora.

⁹⁰ Ld. Függelék

⁹¹ In: *Az Út*, Kolozsvár, 27.1 (2001), 5–11.

maradt. Az *Új bor, új tömlő* társszerzőjeként vallja, hogy az 1989-es változás a rabszolgaságból hazatérő foglyok álmodozásához hasonlított (Zsolt 126). A diktatúra bukását követő 10 nap alatt az álmodozásokból prófétai küldetésüknél fogva egy tárgyyszerű javaslatcsomaggal álltak elő. Bevezetőjükben röviden összefoglalják a 45 évnyi „babiloni fogság” állapotát is, amelyben a terveket a lehetőségekhez kellett szabni. Azt írják, hogy az Isten által felkínált szabadságban át kell állítanunk gondolkodásunkat, akaratunkat. Ebben az a prófétai szó segít, amely a babiloni fogságban is előkészítette a gyülekezetet a változásra.⁹²

Nem találtam utalást arra, hogy ezt a teológiai tanároktól született első kezdeményezést bármilyen formában is komolyan vette volna az egyházkormányzat az utóbbi harminchárom évben. Kozma Zsolt ennek ellenére több tanulmányával is segítette az Erdélyi Református Egyház útkeresését. Amikor a kommunista időszakra visszapillantva lelkészi szolgálatának erkölcsi kihívásait elemzi, ilyen beszédes alcímek alá sűríti mondanivalóját: *Súly alatt a pálma, Istennek kell inkább engedelmeskedni, Egyedül voltunk... Istennel egyedül, Itt álltam, másképp nem tettem.* A jövőbe pillantást pedig ilyen cím tükrözi: *Isten markából nő ki a jövő.* Elsőrendű feladatként a textuszerű igehirdetést nevezi meg, felhívja a figyelmet az elanyagiasodás veszélyére, az intézményeink tartalommal való megtöltésének szükségességére.⁹³

A hogyan tovább kérdés megválaszolási kísérletére az utolsó két fejezetben kívánok alaposabban kitérni.

2.3.2.2. Egyházkerületi Közgyűlések jegyzőkönyvei, 1990–2012

Az útkereséshez feltérképeztem a Református Szemlében, illetve az Egyházkerületi Közgyűléseken elhangzó püspöki és missziói előadói jelentéseket (csak ezek jelentek meg nyomtatásban), amelyek gyakran érintik a kérdéskört. Az idevonatkozó megnyilatkozások statisztikája a Makkai-féle értelmezési modell

⁹² I.m. 5.

⁹³ Kozma Zsolt, *Erkölcsi kihívások és a lelkészi szolgálat a kommunista időszakban*, In: *Önazonosság és küldetés*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2001, 29–38.

dominanciáját mutatja: a kisebbségi egyházi lét lehangoló voltát részletező kijelentések túlnyomó többségben vannak, mikhez képest az evangéliumi derű alulmarad. Ritka kivételt jelent néhány püspöki és missziói előadótól származó mondat. 2024-ben elhangzó püspöki jelentésben arra a kérdésre, hogy van-e esélye egy kisebbségben élő egyháznak a következő évszázadba átlépni, Pap Géza azt a választ adja, hogy attól függ, mire tekintünk: ha a kisebbségi lét adta nyomorúságokra, akkor nincs, ha viszont arra tekintünk, amit Isten akar nekünk megmutatni, akkor van. Az egyház mindig kisebbségben van. Aggodalmaskodás helyett kovászként ízt adni, kicsiny fényként világítani. Istennel mindig többségben vagyunk.⁹⁴

Pap Géza püspöki jelentésében a 2010. május 22-én létrejött Kárpát-medencei Magyar Református Egyház feletti örömét és reményét úgy fogalmazta meg Ez 37 alapján, hogy Lélek nélkül nincs élet, nincs egység és jövő sincs. Igazi egység csak a Lélek teremtette közösségben van. Jövendő pedig csak a történelem Urától, Krisztustól.⁹⁵

A 2013-as évi Egyházkerületi Közgyűlésen a 2012-es évről szóló jelentésében a missziói előadó szakít a szokásos, adatok lehangoló eredményeiből kiinduló megközelítéssel. Úgy fogalmaz, hogy a növekedést Jézus Krisztus adja. Ahol az egyház az Ige alapján áll és él, ott a növekedésnek más előjele lesz: minőségi és nem mennyiségi növekedés adatik. Péter apostolt idézi és az ő bátorításával biztatja a Közgyűlést: *„Mindig készek legyetek megfelelni mindenkinek, aki számot kér tőletek a bennetek lévő reménységről, szelídséggel és félelemmel.”*⁹⁶ (1Pt 3,15b)

⁹⁴ *Értesítő*, Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja, Gyenge János szerk., Kolozsvár, továbbiakban: ÉRT, 2004, 5.

⁹⁵ ÉRT, 2010, 3-4.

⁹⁶ ÉRT, 2013, 6.

2.4. Erdélyi szász evangélikus, római katolikus és görögkatolikus értelmezési modellek

2.4.1. Az Erdélyi Ágostai Hitvallású (német ajkú) Evangélikus Egyház

Elsősorban Christoph Klein⁹⁷, illetve Paul Philippi⁹⁸ írásaiban találtam kérdéskörünkkel foglalkozó elemzéseket. A Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház⁹⁹ (továbbiakban: ÁHEE) drámai változást élt át az 1989-es fordulat utáni évben. A II. vh. előtt még 400.000 lelket számláló egyház 1990 elején 100.000 lelket tartott számon. A II. vh. utáni kivándorlásuk már az 1970-es években felerősödött, amikor a Német Szocialista Köztársaság pénzügyi alkut kötött a Román Szocialista Köztársasággal, azaz pénzt fizetett minden kivándorló romániai németért. 1990 januárjától az utazási korlátok felszámolásával egy fél éven belül 50.000 egyháztag maradt az országban. Ez a lélekszám 2005-re 15.000-re csökkent. 850 év erdélyi jelenlét és majdnem 500 év protestáns egyházi múlt után az egyház tagjainak 90%-a kivándorolt, főképpen Németországba. Az egyházilag, lelkileg gazdag népegyházban egyik napról a másikra szórványhelyzet alakult ki. Ezt a vérvesztéséget gyászfolyamatként élte meg és próbálta feldolgozni az egyház. A gyökeres változásban a tanítói felelősség feladata volt a szórványhelyzetben is ahhoz igazodni, ami az egyház tulajdonképpeni lényege: minden időben az egy, szent, keresztyén Egyháznak maradni. Ebben az új helyzetben, az egyházi életben új hangsúlyok lettek fontossá: a szolgálat értelme a sötétség beállta előtti 11. órában (Mt 20,1-16); nem lemondás, hanem vállalás (*nicht Re-signatio sondern Pro-signatio*). Christoph Klein

⁹⁷ Christoph Klein (1937), nagyszebeni teológiai professzor, rendszeres teológus és egykori püspök, *Kirche als Heimat*, 294–298. In: *Aufbrüche. Festgabe für Hans Klein*, Jahrbuch der Abteilung Protestantischen Theologie, Nr. 14–15/2014–2015, 230–242. *Die Suche nach einer neuen Identität*, In: *Zugänge*. Forum des Evangelischen Freundeskreises Siebenbürgen e.V., Heft 24, 1998. dec., Nagyszeben, 8–25.

⁹⁸ Paul Philippi (1923–2018), heidelbergi, majd nagyszebeni teológiai professzor, gyakorlati teológus és egyháztörténész, *Die aktuelle Situation der deutschsprachigen Minderheit in Rumänien*, *Zugänge*, Heft 24, 1998. dec., 102–125.

⁹⁹ Evangelische Kirche Augsburgischer Bekenntnis in Rumänien

egyik legfontosabb mondása az lett, hogy „a keresztyéneket nem megszámolni fogják, hanem megmérni” (*Christen werden nicht gezählt, sondern gewogen*), de gyakran hangoztatta azt is, hogy a hit jövőt teremt. Beiktatási beszédében a „szeretet rendjéről” beszélt, amely nem a rendelkezések elhanyagolását, hanem az „együttélés precízebb alakját” jelenti, ahogyan azzal az őskeresztyén gyülekezet történetében találkozhatunk.¹⁰⁰

Christoph Klein egy, a németországi evangélikus egyháztagságot (kötelező állami egyházadófizetéssel járó) felszámolását javasoló tanulmány címére (*Az egyház: furcsa otthon/Fremde Heimat Kirche*) reagálva úgy fogalmazott, hogy ez az erdélyi evangélikus szászokban ellenreakciót váltana ki és olyan címekeket szülne, mint: *Az egyház: bensőséges, családi otthon, vagy Az egyház: édes otthon/szülőföld (Vertraute Heimat Kirche, Süsse Heimat Kirche)*. Az erdélyi szászoknál ugyanis a kettő elképzelhetetlen egymástól függetlenül. Arra is kitér ebben a tanulmányában, hogy számára a haza a szülőföldnek egy része, az ún. „*patria specialissima*” (Helmuth Thielicke), vagy ott van a haza, „*ahol az embernek nem kell magyarázkodnia*” (Gottfried Herder). Mit értsen az ember az egyház, mint otthon kifejezésen? Mi a magyarázata annak, hogy a Németországba kivándorolt szászokban is fellelhető ez az egyházkép? Ezt annak a népegyháznak az élménye magyarázza, amelyben az egyház kiemelkedő szerepet játszik a gyülekezet egész életének és az egyén életének alakításában is. Amikor a 19. században a szászok elvesztették függetlenségüket, önrendelkezésük jogát, akkor az egyháznak ez a haza jellege méginkább felerősödött. Mindemellett a nagyméretű kivándorlással kezdődő rohamos változása az egyháznak arra is kell emlékeztessen bennünket, hogy teljes mértékben soha, az egyházban sem lelhetünk otthonra. Arra kell figyelnie a változásban lévő egyháznak, hogy abban mindenki, a németül nem értők se érezzék magukat idegennek.¹⁰¹

Az ÁHEE hívei és gyülekezetei egy identitásvesztésként élték, élük meg azt, hogy megszűnt a korábbi védettségük, biztonságuk (*Geborgenheit*). A szórványban

¹⁰⁰ *Kirchliche Leitungsaufgaben neutestamentlicher Perspektive. Erfahrungen eines evangelischen Bischofs aus Siebenbürgen*, In: *Emlékkönyv Tókécs István kilencvenedik születésnapjára*, KPTI, Kolozsvár, 2006

¹⁰¹ Christoph Klein, *Kirche als Heimat*, 230–242.

elő egyház jövőjéről értekezve Klein öt különböző jövőképet nevezett meg, szemléltetésként öt gyülekezettípus képét használva:

I. Restauráció: Helyreállítani és folytatni (a csökkentett legénységű hajó példája. A régít ugyanúgy folytatni csak kevesebben)

II. Rezignáció: Rendezett visszavonulás (az előkészített koporsók példája. Az önfeladás rendezett folyamata)

III. Integráció: Hozzánk tartoztok! (német ajkú evangélikus cigányok példája. Integrálni az addig egyház peremén élőket)

IV. Delegáció: Továbbadni! – ki az örökös? (román ajkú németek példája. Megosztani azt, amit mi is úgy kaptunk)

V. Misszió: Nyitott kapuk: gyertek és lássátok (a kis gyülekezet és mégis tele templom képe).

A szórványhelyzetben nem kell megszűnnie a gyülekezetnek. Az őskeresztyének gyülekezete jelzi, hogy a szétszórtságot lehetőségnek is lehet tekinteni. Az alaplehetőségek a szórványgyülekezetben is megmaradnak: az Evangélium hirdetése Ige és sákramentumok által, a szeretetszolgálat, az egyházi élet alakítása új felépítmények (struktúrák) segítségével. A szórványegyház helyzetének elfogadása viszont egy fájdalmas és fáradságos tanulási folyamattal jár együtt.¹⁰²

Az ÁHEE kerületi jegyzőkönyveiben gyakran találkozunk az egyház kisebbségi helyzetét taglaló nyilatkozatokkal. Christoph Klein már a megválasztásakor mondott beszédében¹⁰³ jelezte, hogy egyházuk a közeljövőben méretére, alakjára és feladataira nézve is nagyon meg fog változni és egy új arcot fog öltetni. *„Ezért az egyház lényegével és igazi valójával fogunk újra foglalkozni, egyházunk lelki lényegét és belső erejét tesszük próbára és azt fogjuk megragadni, ami az egyháznak kezdetektől fogva tartást és állandóságot adott, amikor még kicsi, erőtlen és védtelen volt.”* Az aznapi Losungen-ige a Neh 9,31 volt: *„De nagy irgalmasságból nem semmisítetted meg őket, és*

¹⁰² Christoph Klein, *Kirche in der Diaspora. Zur Situation der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien*, In: *Ausschau nach Zukunft*, M.L. Verlag, Erlangen, 1998, 196–210.

¹⁰³ 1990. máj. 13., Nagyszeben, Stadtpfarrkirche

el sem hagyta őket, mert könyörülő és irgalmas Isten vagy.” Klein szerint erre a vigasztalásra van szükségünk, amely ma is érvényes, hiszen itt Isten népéről, Jézus Krisztus gyülekezetéről van szó és nem a népről, mint nemzetről.¹⁰⁴

Paul Philippi egy 1983-ban, Brassóban elhangzott igehirdetésében az I. vh. óta eltelt 70 évet a babiloni fogsághoz hasonlítja. Nemcsak a reménytelenség körképét fogalmazza meg, hanem a prófétai meghívásban a jövőre ígértét látja és láttatja. A próféta a babiloni pótmegoldásokat kereső népnek nem ellenérveket sorol, hanem meghívja őket és Isten ígértét közli. Tudunk-e még kezdeni valamit hetven év után egy olyan meghívással, amely az Isten Igéjére való odafigyelést szorgalmazza „csupán”? Erre van szükségünk, mert előbb nemde leszoktunk Isten Igéje meghallgatásáról és csak azután vettünk el az élet értelmét? Nem ott kezdődik az értelmetlenség Bábele, ahol az Evangélium hallgatása megszűnik? Aki komolyan veszi a próféta örökérvényű üzenetét, annak nem azt kell remélnie, hogy itt egy olyan jövőről van szó, amely a múlt folytatását jelenti. Aki kész lesz az újbóli igérefigyeléstől valódi életet várni, az nyitott lesz a váratlanra is, vagy ahogyan németül olyan szépen szokták mondani, a hallatlanra. Amikor Isten az Igéjének meghallgatására megelégedést és életet ígér, akkor szétfeszíti a túl nagy félelmeink és a túl kicsi vágyaink és elképzelésink határát. Az ismeretlenhez való bátorság a meghívó Gazdába vetett bizalomból sarjad.¹⁰⁵

Paul Philippi egy 1989 októberében tartott előadásában¹⁰⁶ a menni vagy maradni kérdésre válaszolva úgy fogalmazott, hogy *„a megkövetelt visszafogottság mellett talán szabad a Krisztus követése egyik velejárójaként az áldozatkészséget is megnevezni.*” Philippi, aki ekkor tért vissza szülőföldjére, Erdélybe, azt mondta, azért éri meg itt (azaz Erdélyben) lenni, mert izgalmas Isten földjének ezen vidékén részesülni Isten munkálkodásában. Szerinte itt, Délkelet-Európában összenőttünk a

¹⁰⁴ 54. Ker. Jegyzőkönyv, 8.

¹⁰⁵ *Nach siebzig Jahren Babylon. És 55,1–5*, 1983. jún. 12., In: *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten*, Hora, Nagyszeben, 2006, I. kötet, 91–96.

¹⁰⁶ Christoph Klein-Hermann Pitters (szerk.), *Warum es sich lohnt um zu bleiben*, In: *Ordnung und Verantwortung. Festschrift zum 80 Geburtstag von Bischof D. Albert Klein*, ford. tőlem

feszültségekkel. Ittlétünk hozzájárulás Európa politikai ökológiájához és ilyenformán a teremtett világ javára szolgál.¹⁰⁷

Philippi egy, az erdélyi szászok segélyezésére alakult németországi bizottság felkérésére tartott előadásában a kapott cím (*A népegyháztól a szórványegyház felé*¹⁰⁸) megkérdőjelezésével kezdte mondandóját. Elhibázottnak vélte a kérdésfelvetést, ugyanis nem kell a kettőt egymás ellentétes pólusaként felfogni. Legalábbis nem a népegyház erdélyi felfogása szerint, hiszen itt a népegyház a nép és az egyház egységét jelenti. Ezt a népegyházfelfogást adta fel a szász nép a 19. században, amikor a nép értékeit nem „szászul”, azaz az egyházzal egységben, hanem egy nagy német nemzeti ideológiából vezette le. Ezzel nemcsak egy bálványt emeltek, de az erdélyi gyökereket is elkezdték fellazítani. 1948 után már nyomás alatt is gyengült a nép és az egyház egysége azáltal, hogy utóbbinak meg kellett válnia az erdélyi szászok számára oly fontos iskolahálózatától és a gyülekezeti szeretetszolgálatától (Nachbarschaften). Philippi a német nyelvterületen széles körben bestseller íróként ismert lelkipásztort, Eginald Schlattnert idézi, aki szerint azért adták fel a majdnem 900 éves erdélyi gyökereket, mert a „némettség fontosabbá vált, mint az evangélikusság”. Philippi azt állítja, hogy az erdélyi népegyház valójában mindig szórványegyház volt. Sohasem volt zárt területi egységben. Öntudatos gyülekezetek voltak, nem egyéni keresztyének. Eme közösségtudat tört össze az 1990-es évek elejére. Ez jelenti a szórványhelyzetet, amely megkülönbözteti a mai szász egyházat az egykori népegyháztól. Ezzel megváltozott a lelkipásztori szolgálat is. Gyülekezetépítés hiányában csak gyülekezetgondozás zajlik, amely a lelkipásztor néhány szolgálatára szorítkozik. Papi egyházzá zsugorodott az egyház. Sterzinsky berlini érseket idézve zárja az előadását: „a keresztyéneknek szórványképessé kell válniuk az egész világon, azaz kis létszámuk ellenére is »congregatio sanctorum«-nak kell maradniuk, egy testként együtt működniük”. Így nézett ki az Újszövetség keresztyénsége (1Pt 1,1).¹⁰⁹

¹⁰⁷ I.m. 316–317.

¹⁰⁸ Philippi Paul, *Von der Volkskirche zur Diasporakirche*, Vortrag am 16.02.1996, In: Kirchliche Blätter 65., 1999, Nr. 4, 4–6, Nr. 5, 6, Nr. 6, 7., ford. tőlem

¹⁰⁹ Philippi Paul, *Von der Volkskirche zur Diasporakirche*, 1–13., ford. tőlem

2.4.2. Az Erdélyi Római Katolikus Egyház

Virt László *Katolikus kisebbség Erdélyben*¹¹⁰ című könyvében egyháztörténeti szemszögből ír az erdélyi, bánáti és partiumi római katolikus egyház II. vh. utáni életéről. Ebben a római katolikus egyházat nemzetiségi és egyházi kisebbségként mutatja be. „1989. december 22-én az erdélyi és erdélyszéli¹¹¹ római katolikus egyház esetében olyan egyház szabadult fel, amelyik az államtól lélekben és szellemben független, ugyanakkor jogilag csak megtűrt volt.”¹¹² Ezt a jogilag megtűrt egyházi helyzetet csak kihangsúlyozta a kommunista hatalom Márton Áron¹¹³ püspök bebörtönzésével, majd hosszú időn át házi őrizetben tartásával. Márton Áron társadalmi-nemzetiségi programja a népművelés, teológiai programja pedig az újra evangelizálás. A zavaros időkben felismerte, hogy az erdélyi kisebbségnek tudatosítania kell saját értékeit, ha nem akar ravatalra kerülni.¹¹⁴ A második világháború után nem zárkozott el az állam és az egyház közötti viszony tárgyalása elől, de végül nem fogadta el az állam által javasolt megegyezés-tervezetet, mert az sértette az egyház érdekeit. A megegyezéspárti, ún. békepapokat börtönből való szabadulása után bűnbánatra szólította fel. Az egyházmegye papjai egy jelentős része ellenállásának és a vatikáni diplomáciának is köszönhetően a kommunista hatalom abbahagyta a nyílt támadást és egy „állóháborút” alakított ki vele és egyházával szemben. Így a Gyulafehérvári Egyházmegye megtűrt státusban részesült az állam részéről.¹¹⁵

Holló László¹¹⁶ néhány írásában érinti a mi kérdéskörünket.¹¹⁷ Ami a kisebbségi helyzetet illeti, egyik tanulmányában említi az Erdélyi Római Katolikus Egyház 16.

¹¹⁰ Virt László, *Katolikus kisebbség Erdélyben*, Egyházfórum, Budapest-Luzern, 1991

¹¹¹ Értsd: Partium és Bánság, saját megjegy.

¹¹² I.m. 117.

¹¹³ XI. Pius pápa 1938 szept.-ben nevezi ki Márton Áron (1896–1980) kolozs–dobokai főesperest és kanonokot előbb apostoli kormányzónak, majd karácsonykor gyulafehérvári megyéspüspöknek. 1949–1956 között bebörtönözték, 1957–1967 között házi őrizetre ítélték.

¹¹⁴ I.m. 21.

¹¹⁵ I.m. 27–29.

¹¹⁶ Holló László (1966), a kolozsvári BBTE Római Katolikus Teológia Karának professzora.

¹¹⁷ *Biserica și minoritățile. Etica socială a Bisericii romano-catolice în slujba reconcilierii etnice*, In: Ioan-Vasile Leb–Radu Preda, *Unitatea Bisericii. Accente eclesiologice pentru mileniul III*. Ed. Limes, Kolozsvár 2005, 434–445. *The Clash of Civilizations – Der Fall Siebenbürgen*, In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Theologia Catholica Latina*. 1 (2005), 57–82. (CEEOL); *A multikulturalitás és nemzetiség érték(telenség)ének bibliai alapjaihoz*, In: *Studia Theologica Transsilvaniensia*. Alba Iulia–Gyulafehérvár 4 (2003). A Gyulafehérvári

századi helyzetével kapcsolatban, hogy az erdélyi római katolikus püspöknek a fejedelemség területéről való kitiltása (1556) következményeként alakult ki az erdélyi római katolikus önrendelkezést (autonómiát) elősegítő, laikusokból és plébániákból alakuló szervezet, a „Státus”.¹¹⁸ Egy 16. századi, hirtelen előállt, felekezeti kisebbségi helyzetre adott egyházi válasszal találkozunk. Ha önkényesen megszüntetik a püspöki tisztséget, az egyház életének szervezését egyháztagok veszik át, kivédve ily módon az egyházi struktúrán ejtett seb lehetséges drasztikus következményeit. Bár ez a jelenség egy politikai kényszerhelyzet következtében állt elő, jól szemlélteti, hogy van megoldás a kisebbségi helyzetekben, ráadásul bibliai gyökerű, hiszen a hívek nagyobb szerepvállalása a gyülekezetek életében összhangban áll az egyetemes papság elvével. Ha nem is ez a bibliai elv volt az indíték a 16. századi Státus létrehozásában, de gyakorlatilag a hívek felelősség- és szerepvállalása nyújtott áthidaló megoldást a kisebbségi helyzetben.

2.4.3. Az Erdélyi Görögkatolikus Egyház

Az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: AEÁ) külügyminisztériumának Romániáról kiadott jelentései vallásszabadságról szóló

Római Katolikus Hittudományi Főiskola Teológiai Folyóirata. ISSN 1582 - 0661, 135-148; *A multikulturalitás és nemzetiség érték(telenség)ének bibliai alapjaihoz*, In: Studia Theologica Transsilvaniensia. Alba Iulia-Gyulafehérvár 4 (2003). A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola Teológiai Folyóirata. ISSN 1582 - 0661, 135-148; *A katolikus egyház társadalmi tanítása a nemzetiségi feszültségek feloldásának a szolgálatában*, In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Catholica Latina. 1 (2002) ISSN 1582 - 2524, 27-36. (CEEOL); *Thinking God in National and Religious Conflicts: The Case of Romania*, In: Norbert Hintersteiner (ed.) Naming and Thinking God in Europe Today Theology in Global Dialogue, Rodopi, Amsterdam/New York 2007, 161-178.; *Die katholische Kirche in Rumänien zwischen 1945 und 1964*, In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 28. (99.) Jahrgang (2005), Heft 2., 151-163.; *A vallásszabadság és a vallási diszkrimináció diszkrét formái Romániában*, In: Bodó Márta- Diósi Dávid-Nóda Mózes-Zamfir Korinna, *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*, Szent István Társulat - Verbum, Budapest-Kolozsvár, 2010, 298-312.; *Das Verhältnis zwischen Kirche und Staat in der Theologie der Katholischen Kirche*, In: Kirche - Staat - Gesellschaft; Az Erdélyi Evangélikus Akadémiának az AIDROM-mal közösen tartott konferenciájának anyaga (2003. okt. 10-12.)/Nagyszeben, Dr. Nifon Mihăiță szerk., Seria ACADEMIA Vol. I., Blueprint Internațional, Bukarest, 2005, 130-144.

¹¹⁸ *Erdélyi katolikus autonómia, avagy az Erdélyi Római Katolikus Státus*, In: Kolozsvár Kalendáriuma, Kriterion, Kolozsvár, 2013, 128-129.

fejzete mind 2018-ban¹¹⁹, mind pedig 2020-ban¹²⁰ említést tesz a Romániai Görögkatolikus Egyház 1948-ban államosított és a Görögkeleti (Ortodox) Egyháznak adott javai visszaszolgáltatása terén észlelhető lelassított, illetve leállott folyamatáról.

A két egyház közötti feszültség egyik gyökere az a görögkeleti álláspont, amely szerint a görögkatolikus egyház a lengyelországi és kárpátaljai görögkatolikus egyházakhoz hasonlóan a Habsburg hatalom megosztó politikájának köszönheti létrejöttét a 18. század kezdetén. Az egyháznak 1941-től betöltetlen volt az érseki széke, tudniillik a kommunista hatalom megszilárdulásával a kormány megakadályozta, majd sztálini mintára 1948-ban az egyházat törvényen kívül helyezte és minden vagyonát elkobozta.

II. János Pál pápa a Romániai Görögkatolikus Egyház létrejöttének 300. évfordulója alkalmából írt apostoli levelében úgy nyilatkozott, hogy a 20. század második felében a totalitárius kommunista rendszer korában nehéz megpróbáltatáson ment keresztül, kiérdemelve a „tanúságtevők és vértanúk egyháza” címet.¹²¹ Az a brutális támadás és az azt követő szenvedés beívódott a görögkatolikusok identitástudatába.

Az állami és görögkeleti többség részéről érkező hátrányos megkülönböztetés velük szemben 1990 után is fennmaradt. Erről nyilatkozott a bukaresti Sfântul Vasile cel Mare püspökség vezetője, Msr. Mihai Frățiță egy, a Deutsche Welle-nek adott interjújában. Szerinte az 1948 utáni sérelmekről érdemben beszélni továbbra is tabu. Nicolae Corneanu egykori temesvári görögkeleti metropolita részt vett és áldozott is egy római katolikus misén, aminek következtében a görögkeleti patriarkátus

¹¹⁹ U.S. State Department dokumentuma a romániai vallásszabadságról, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/132848.pdf>, 2024.08.08.

¹²⁰ „S-a semnalat în continuare ritmul lent al retrocedării proprietăților confiscate, în special către Biserica Greco-Catolică și comunitatea evreiască. În cursul anului, guvernul a respins 474 de solicitări de retrocedare a proprietăților religioase confiscate și a aprobat 48, comparativ cu 609 solicitări respinse și 52 aprobate în 2018; nu a aprobat nicio solicitare pentru Biserica Greco-Catolică.”

¹²¹ „Cu toate dificultățile pe care le-a avut de întâmpinat, Biserica Greco-Catolică din România, în fața întregii comunități ecumenice creștine s-a dovedit a fi din ce în ce mai mult un martor deosebit al valorii esențiale a unității bisericești. Însă mai presus de toate, în cea de-a doua jumătate a secolului douăzeci, în epoca totalitarismului comunist, Biserica voastră a trebuit să îndure o crâncenă încercare, meritându-și pe drept titlul de »Biserica a mărturisitorilor și martirilor«. Atunci s-a manifestat cu mai mare claritate lupta dintre »mysterium iniquitatis« – »misterul nelegiurii« (2 Tes. 2,7) și »mysterium pietatis« – »misterul dreptei credințe« (1 Tim. 3,16) lucrând în lume.” In: *Scrisoarea apostolică a Sfântului Părinte Papa Ioan Paul al II-lea la al III-lea centenar al Unirii Bisericii Greco-Catolice din România cu Biserica Romei, Vatikán*, 2000.05.07., <https://www.magisteriu.ro/tricentenarul-bru-2000/>, 2022.03.01.

rendeletben tiltotta meg klérusának a más felekezetek istentiszteletein való aktív részvételt.¹²²

Az illegalitásban, a kisebbséginek sem nevezhető egyházban (hiszen létezésük törvénybe ütközött) a lelkipásztorok, egyházi és laikus vezetők ellehetetlenítése, bebörtönzése következtében a titokban hitüket meg nem tagadó gyülekezeti tagokra hárult az Evangélium hirdetése, a tanítás, a katekézis. A görögkatolikusok esetében is megfigyelhető a laikus asszonyok aktív szerepvállalása, amikor az egyházuk törvényen kívül helyezése során hitüket meg nem tagadó, a görögkeleti egyházzal való egyesülés egyéni szándéknyilatkozata aláírását megtagadó férfiak börtönbe kerültek.¹²³

A görögkatolikus egyház törvényen kívül helyezésekor, akárcsak az említett 16. századi római katolikus gyakorlatban, felértékelődött a hívek szerepvállalása, a normális körülmények között felszentelt papok feladatait átvállalva átmentették az Evangéliumot a későbbi nemzedékek számára.

2.5. Összegzés. E modellek tarthatósága. Ekkleziológiai következmények

Az ismertetett modellek közül (ismertetés sorrendjében) véleményem szerint csak a második, a László Dezsőé tartható és tartandó. A Makkaié az áldozat szerepe és így az önfeladása. Ezt keresztyénekként nem vállalhatjuk. A harmadik okafogyottá vált, Erdélyben jelenleg nem kell bezárkózni. A negyedik pedig örökös kísértést jelent:

¹²² <https://www.dw.com/ro/biserica-clandestin%C4%83-din-ardeal-%C3%AE%C8%99i-prime%C8%99te-papa/a-48975221>, 2024.08.09.

¹²³ Anca Șincan, *În clandestinitate: minoritățile religioase nerecunoscute de lege în arhivele Securității*, Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, 2019, 22, 218–31. <https://cora.ucc.ie/handle/10468/9821?show=full>, 2024.08.09, „Szeretett hívek, a jelenlegi vezetés kivette a keresztet az iskolákból, ahol gyermekeitek már nem fognak imádságokat tanulni, ellenben nektek, szülőknél, akik felelték gyermekeitekért, az a kötelességetek, hogy olyan helyre vigyétek gyermekeiteket, ahol még imádkoznak, és ha már ez sem lesz lehetséges, akkor otthon tanítsátok meg nekik. Kedves hívek, még életünk kockáztatásával sem fogjuk elhagyni a hitünket, hogy az ortodox valláshoz csatlójanak.” Részlet Alexandru Rusu görk. püspök 1948. szept. 19-én mondott beszédéből, In: Dobes Andrea, *Alexandru Rusu püspök és a kommunista rendszer (1945–1963)*, <https://szabadsag.ro/article/alexandru-rusu-puspok-es-a-kommunista-rendszer-1945-1963->, 2024.08.09.

a mindenkori hatalom kegyeit keresni, ezekhez kritikátlanul viszonyulni. Ettől a kísértéstől ma is óvakodni kell.

Ezen fejezetben igyekeztem elemezni a kisebbségi egyház értelmezési modelljeit. A társadalomtudományi kitekintés hozzájárult a kellő „hűvös tárgyilagosság” kialakításához. Molnár Gusztáv a kérdéskör európaiként való megfogalmazásában, Salat Z. Levente a kérdéskör egyedisége körvonalazásában segített.

Ami az 1989-es kelet-közép-európai történelmi változás adta lehetőségeket illeti, az a körkép alakult ki egyházunkról és ebben a magyarországi körkép is hasonlóságot mutat, hogy az egyházunk vezetése nem élt az alkalommal, és így elmulasztotta a teológiai önreflexiót, elemzést, bűnbánatot. Tette ezt annak ellenére, hogy megjelent néhány erre ösztönző teológiai tanulmány mindkét országban¹²⁴.

Kozma Zsoltnál visszaköszön a prófétai szó súlya, amely prófétai keresztyéniséggel László Dezsőnél is találkoztunk. A László Dezső értelmezési modelljéről szóló alfejezetben említésre került az általa felvázolt, kisebbségi egyházak jövője számára szükséges prófétai keresztyéniség. A prófétai keresztyéniség, akárcsak az ószövetségi próféták esetében, nem népszerű küldetés, hiszen az Istentől kapott megbízatás az Isten Igéjéhez való folyamatos igazodást jelenti, amely legtöbbször ellenállásba ütközik. Ez az igazodás (valójában a folyamatos reformáció lényege) a meglévő gyakorlatok elemzését, átgondolását, és ha az Ige tükre úgy mutatja, akkor kritikáját és kiigazítását vonja maga után. Mivel László Dezső írásai recepciójának időre lett volna szüksége, ám feldolgozását, illetve alkalmazását kerékbe törte a II. vh. és a kommunista diktatúra, az 1989 utáni erdélyi reformátusság hivatásává válhatna a fent említett prófétai keresztyéniséget komolyan venni, megélni. Ehhez azonban egy olyan pezsgő, elemzésektől, építő vitáktól, tervek ütköztető egyházi közbeszédre, fórumokra lenne szükség, amilyen a két világháború közötti Erdélyben létezett. Az 1989-es fordulat utáni Erdélyi Református Egyházban ahelyett, hogy kialakult volna ezeknek a lehetősége, egy nem remélt, vitaszegény egyházi szubkultúrának lehetünk

¹²⁴ Szűcs Ferenc, Kozma Zsolt, B.Szabó István, Fazakas Sándor, Kovács Krisztián

a tanúi. Egyházkerületi és egyházmegyei közgyűléseken, értekezleteken egyre kevesebb a hozzászólás, megjegyzés, kérdésfelvetés a képviselők részéről. Gyakori jelenség, hogy a szünetekben, terített asztal mellett elhangzó építő gondolatokat nem merik a gyűlés rendjén vállalni, mikrofonba mondani. Nemcsak a kommunista diktatúra idején, de az 1989 után felnövő és ebben az időszakban egyházilag szocializálódó presbiterek és lelkipásztorok körében is tapasztalható, hogy nem vállalják fel a fősodortól eltérő véleményüket.

Az erdélyi szász evangélikus, római katolikus és görögkatolikus teológusoknak a kérdéskörrel kapcsolatos írásai segítettek feltérképezni azt, hogy van-e vagy nincs hasonlóság az erdélyi református kisebbségi egyházmodell-értelmezéssel.

Ami az erdélyi szász evangélikus példával való hasonlóságot illeti, a létszámbeli zsugorodásban azonos jelenségnek lehetünk tanúi, csak az erdélyi reformátusok esetében lassúbb az irama.

Az ÁHEE 1989-ig fokozatos, majd 1990-es évvel kezdődően hirtelen gyökeres változásokon ment át. 1989-ig hívei létszáma negyedére (100.000 lélek) zsugorodott, majd 2019-re már csak 11.500 lélek maradt. A trauma teológiai feldolgozásában nem becsülték le a gyász természetes és szükséges folyamatát. Ugyanakkor a hirtelen előállt új helyzet teológiai elemzéseket szült. Kiderült, hogy a 19. századi nagynémet ideológia ártott az jól megökerezett erdélyi evangélikus jellegnek.

Hasznos erkölcsi tanulságokat vonhatunk le ebből a példából:

A birodalom biztonságának idillje ingoványos talajra csalja az egyház népét. Mint megannyiszor a történelemben. Mind az Ó-, mind pedig az Újszövetségben.¹²⁵ A számbeli többség megtartó erejébe vetett bizalom a megtartó Istenbe vetett bizalmat gyengíti és tönkre is teheti. A szász evangélikus teológus-elemzők azzal is szembesítették az olvasóikat, hallgatóikat, hogy a szórványhelyzetet is el kell fogadni Istentől és azt nem visszalépésnek kell tekinteni, hanem egy Istentől kapott – még ha ismeretlen is, de új – lehetőségnek. Újra meg kell tanulni Istenre figyelni, a keresztyén

¹²⁵ Bibliai példák: Egyiptom vagy Szíria szövetségébe vetett bizalom. Egyháztörténeti példák: a császársággal karöltve az egyház világi hatalmának kiépítése; a különböző birodalmakba vetett bizodalom stb.

gyülekezet küldetésére összpontosítani és nem nemzetként, népként, hanem Isten népeként viszonyulni az új helyzethez. A szászság nem válhat fontosabbá az evangélikusságnál. A nemzeti hovatartozás nem írhatja felül az Evangélium iránti elkötelezettséget. Hangsúlyos mondattá válik ebben az új, számbelileg összezsugorodott egyházban az, hogy Isten nem megszámol, hanem megmér bennünket. A keresztyén gyülekezet többet kellene foglalkozzon a „súlyával”, mint a létszámával. Ez sokkal inkább építi a gyülekezetet és erősíti annak tanítványi, keresztyéni öntudatát.

Az erdélyi római katolikus és görögkatolikus példa azt az érdekes folyamatot szemlélteti, hogy szorult helyzetben egyházkormányzatuk egy bibliai, de nem használt mintát karolt fel és ültetett gyakorlatba: az egyetemes papság elvét kellett komolyan venniük ahhoz, hogy megoldják a püspök- és paphiány okozta gondjaikat, illetve a törvényen kívül helyezett klérus szolgálatának részleges átvállalását.

Bár más-más időszakban kerestek megoldást a viszonylag hirtelen előállt kisebbségi helyzetükre, ezen egyházak a történelmi kényszer alatt az evangéliumi modellekhez, az Isten útmutatásához kezdtek ragaszkodni. A kezdeti sokkhatás után Isten akaratának a kutatása vált fontossá számukra és visszatáltak olyan bibliai modellekhez, amelyek egyszerre váltak a vigasztalás és az útmutató bátorítás eszközeivé.

Az erdélyi négy református modell tarthatóságának vizsgálata eljuttatott arra a felismerésre, hogy e kérdéskörben egy lehetséges paradigmaváltás szükséges. Az utolsó két fejezetben egy lehetséges új értelmezési paradigma körvonalait húzzuk meg.

Amit Fazakas Sándor a kommunizmus, annak öröksége és következményei alaposabb és átfogó elemzésének elmaradásáról ír¹²⁶, az érvényes az erdélyi kisebbségi egyházi lét múltjára (történelmi távlat hiányában szóljunk csak az 1948–1989 közötti időszakról) vonatkozóan is. A kisebbségi lét borúlátó értelmezéséből való ocsúdás emiatt tovább tart. A pesszimista megnyilatkozások dominanciája indokolttá teszi a

¹²⁶ Fazakas, *Vétkeztünk*, 12.

kisebbségi egyházi lét értelmezési modelljeinek bírálatát. Az Evangélium által reformált keresztyén egyház nem eshet a nem bibliai alapra épülő értelmezési modellek csapdájába. A politikai, etnikai és többségi múltbéli élményeire alapozó értelmezési modellek akarva-akaratlanul egy nem evangéliumi ihletésű identitás egyoldalú megerősödését eredményezték. Ez az identitás gyengül és összeomlik, amikor a többségi erő, a birodalom megtartó ereje, a nyelv vagy a kultúra megtartó erejének bálványa összeomlik.

Feltételezésem, hogy a kisebbségi egyházi lét teológiai értelmezői közül azok mutatnak kiutat a borúlátó jövőkép fogságából, akik szakítanak az értelmezés etnikai, többség/kisebbség paradigmájának szűk és nem bibliai értelmezési keretével, és akik a kérdéskört bibliai, ekkleziológiai és politikai-teológiai megvilágításba helyezik.

3. A kisebbségi egyház. A kérdés politikai-teológiai bírálata

Ebben a fejezetben megérkezünk a kisebbségi egyházzal kialakított kép politikai-teológiai bíralatához. Fogalomtisztázással kezdődik, azaz mi a politikai teológia (3.1), melyek az alapjai (3.1.1), mitől politikai entitás az egyház (3.1.2)? Ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk a kérdés egyetemes keresztyén jellegéről, előbb áttekintjük, hogyan viszonyult a keresztyén egyház a világhoz (3.2.), majd négy mintát vizsgálunk meg arról, hogy kisebbségként hogyan volt-van jelen a világban (3.3). Végül egy összegzés zárja a fejezetet (3.4).

Az utóbbi negyven-ötven év nyugat-európai és észak-amerikai keresztyén politikai-teológiai irodalmában az egyház, mint kisebbség kulcsfogalommá vált. Egyszerre van különbség és hasonlóság a nyugati teológiában használt kifejezés és az etnikai kisebbségi helyzetben lévő erdélyi környezetben fogant kifejezés között. A különbség az, hogy ott elsősorban a szekularizáció miatti zsugorodás teszi a keresztyén egyházat kisebbséggé, míg esetünkben elsősorban az etnikai kisebbségben szerveződő egyházat nevezzük kisebbségnek. A kettő közötti hasonlóság pedig egyre erősödik a 21. században, amikor a keresztyén egyházban, nálunk Erdélyben is hódítani látszik a szekularizáció és a demográfiai hanyatlás miatti létszámcsökkenés.

Fontos megjegyeznünk, hogy a nyugati teológiában és egyházi közbeszédben van egy erős idegenkedés az etnikai kisebbségként szerveződő gyülekezetek, egyházak esetében. Ami a szülőföld, haza, nép, nemzet, nemzetiség fogalmait illeti, ezeket 20. századi szélsőséges politikai (mind a jobboldali, mind pedig a baloldali) hatalmak sikeresen pervertálták. Ebben a kérdéskörben egyrészt a nemzetiszocialisták népet és nemzetet bálványozó gyakorlata, másrészt a kommunista diktatúrák nemzetköziesítő politikájának köszönhetően ma egy jól érezhető idegenkedés érhető tetten. Ez történik, miközben mind a tengerentúli, mind pedig a nyugat-európai keresztyénség egyre inkább megismeri és elfogadja a bevándorlók által létrehozott etnikai alapon

tömörülő egyházakat, gyülekezeteket¹²⁷, ugyanakkor még korábbi jelenség az, hogy az egykori gyarmatokról érkezők saját egyházakat, gyülekezeteket alapítottak. Gyakori megnevezése ezeknek a kisebbségi egyházaknak a *migránsegyházak*¹²⁸. Számos megkülönböztetés mentén használják az etnikai kifejezést, amely minden esetben kisebbséget jelent a többségi nemzethez viszonyítva. Teológiai téren sok vitát tudott szülni ez a kérdés. Szabad-e külön gyülekezetbe szerveződnie egy nemzetiséghez, etnikumhoz tartozó egyháznak? Az egyetemes keresztyén egyház Krisztus-fősege alatt arra hivatott, hogy tanítvánnyá tegyen minden népet. Nem kritérium tehát, hogy valaki egy etnikumhoz tartozzon ahhoz, hogy a keresztyén egyház tagja legyen. Mennyei Atyánkat nem az érdekli, hogy milyen etnikumhoz tartozunk, hanem az, hogy megvalljuk-e Urunkat az emberek előtt, az Ő tulajdona vagyunk-e vagy sem? Az viszont az emberi romlott természetünk velejárója, hogy már nem egy nyelvet beszélünk ezen a világon, és egy-egy földrajzi, politikai értelemben körül határolt országban sem. Mindenki az anyanyelvén tudja leginkább továbbadni az Örömhírt és az anyanyelvén tudja leginkább befogadni azt. Saját nyelvünkön vagyunk képesek leginkább arra, hogy az Ige hallatán lelkünk ráhangolódjon a Szentlélek vezetésére. Fazakas Sándor egyik tanulmányában¹²⁹

¹²⁷ Nyugat-Európában arám, ghánai, horvát, japán, koreai, magyar, orosz, örmény, román, szerb, ukrán nyelvű stb., Észak-Amerikában pedig latin (spanyol ajkú) vagy afro-amerikai gyülekezeteket, egyházakat ismerünk.

¹²⁸ Joep de Hart-Pepijn van Houwelingen, *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Hága, 2018, 100. A szerzők négy féle bevándorló-egyházról beszélnek:

Joep de Hart-Pepijn van Houwelingen, *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Hága, 2018, 100. A szerzők négy féle bevándorló-egyházról (migrantenkerk) beszélnek:

1. hagyományos, régi bevándorló-egyházak, pl: hollandiai norvég és svéd- vagy az egykori hugenották francia ajkú egyháza (traditionele oude migrantenkerken, bijvoorbeeld de Waalse kerk of zeemanskerken zoals de Zweedse en Noorse kerk in Nederland maar ook de Armeens-Apostolische Kerk, de oudste niet-westerse kerk in Nederland);
2. egykori gyarmatokról bevándorlók egyházai (dekolonizatiekerken: bijvoorbeeld Perki, in 1930 opgericht door Indonesische studenten in Nederland, de Molukse kerk en na 1975 ook Surinaamse kerken);
3. nyolcvanas, kilencvenes években bevándoroltak egyházai (migrantenkerken die sinds de jaren tachtig en negentig (en uiteraard ook weer recent) door vluchtelingen en asielzoekers zijn opgericht);
4. kelet-európai egyházak (Oost-Europese kerken, opgericht door arbeidsmigranten afkomstig uit de Europese Unie).

¹²⁹ Fazakas Sándor, *Wie prägt der zunehmende Nationalismus bzw. Konservatismus die Werterhaltung der GEKE-Mitgliedskirchen?* In: *EPD-Dokumentation*, 2023/50–51, 76. „Professor von Klausenburg/Cluj-Napoca Zsolt Kozma es auf den Punkt bringt – lautet: (Die) Nation ist – jenseits der Merkmale einer gemeinsamen historischen Vergangenheit, einer gemeinsamen Sprache und Kultur und gemeinsamer geistiger Merkmale – eine

különbséget tesz a teremtés-rend (ordo) és a Teremtő általi rendeltetés, hivatás (ordinatio) között. Az előbbi nem, de az utóbbi teszi lehetővé azt, hogy egy magyar ajkú etnikai csoportnak, vagy ahogyan Salat Z. Levente fogalmazott, egy „nemzetnyi kisebbségnek” saját egyháza legyen. Nem a teremtés-rend (ordo) adja tehát a kérdéskör teológiai létjogosultságát, hanem az Úrtól kapott megbízatásunk (ordinatióink), hogy azon a nyelven tegyünk tanítványokká másokat, amely nyelven hozzánk is érkezett az Evangélium. A nyelvi sokszínűséggel már az Újszövetség keresztyén egyházaiban is találkozunk, de azzal nem, hogy az egyik etnikumnak, nyelvnek elsőbbsége lett volna a másikkal szemben. A Földközi-tenger körül szaporodó keresztyén egyház etnikai értelemben roppant sokszínű volt. Kis-Ázsiától Szíriáig és Makedóniáig vagy Észak-Afrikától Etiópiáig és Rómáig.

Meglátásom, hogy bár a kisebbségi egyházzal szóló fogalmak, elemzések eltérő talajon, más kontextusban fogantak, mindkét helyzetben (nyugati és keleti protestantizmus) számolnak létezésükkel. Nem az etnikai hovatartozás, hanem Krisztus követése és az Örömhír terjesztése a hivatásuk és a küldetésük. Létezésüket, szolgálatuk egyenrangúságát a többségi etnikumok nyelvén szerveződő egyházak is el kell, hogy fogadják. Amiért más a nyelvük, attól még egy Urat szolgálnak Jézus Krisztusban. Ugyanakkor a mindkét helyzetben élő gyülekezetek számára vigasztaló és előremutató az evangéliumi *modus vivendi*: ha az egyház betölti hivatását, Krisztus népeként nem teherként vagy hátrányként éli meg a kisebbségi helyzetét, hanem lehetőségként, adottságként.

Verantwortungsgemeinschaft. Es handelt sich um die ethische Dimension des Zusammenlebens, also einer Gemeinschaft, deren Mitglieder nicht durch ihre ethnische Herkunft, nicht durch Abgrenzung von anderen Volks- oder kulturellen Gemeinschaften miteinander verbunden sind, sondern durch eine gemeinsame moralische Verantwortung.⁶ Die Zugehörigkeit zu einem Volk, bzw. zu einer Nation – in einer kulturell-nationalen Minderheitensituation – versteht er als eine Anordnung Gottes (also nicht als permanenten ordo, sondern als ordinatio), 7 d.h. als Zeichen von Gottes Fürsorge, die in einer besonderen historischen und sozialen Situation dem Wohl aller Menschen dienen muss. Das Christentum solle dem Begriff der Nation einen dem Evangelium entsprechenden Inhalt geben.“

3.1. Mi a politikai teológia?

„A köztársaságok megőrzésében a filozófusok is, és a történészek is felismerik Istennek az emberek ügyei iránt tanúsított gondviselésére vonatkozó, nem csekély érvet.”¹³⁰

Ez az idézet Grotiustól¹³¹ jelzi, hogy a 17. századi gondolkodásban még egyetemesen elfogadott gondolat volt az, hogy a teológiának mondanivalója van a közélet számára is. Ez azóta gyökeresen megváltozott, a teológiát sikerült száműzni a közélet, a tudomány, a kultúra majdnem minden területéről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a keresztyén egyháznak ezzel a megváltozott helyzettel egyet kell értenie. Az utóbbi évtizedek teológusai politikai-teológiai megnyilatkozásának azt is köszönhetjük, hogy ragaszkodnak a keresztyén egyház üzenetéhez, amely nemcsak az egyháznak, de a világnak is szól. Ez az üzenet a Szentírásban áll előttünk, tehát a politikai teológiát teológusként gyakorlóknak nincs szükségük magyarázkodásra, hogy miért csak most állnak elő mondandójukkal. Ezért is adhatta Oliver O`Donovan a *Népek reménysége/The Desire of the Nations*¹³² című könyvének *A politikai teológia gyökereinek újra felfedezése* alcímet. A fogalom tisztázására azért van szükség, mert egyrészt politikai filozófusok és államelmélettel foglalkozók, másrészt teológusok is ugyanazt a kifejezést használják, de nem ugyanazt értik alatta.

Azért van szó újra felfedezésről, mert a modern kort általában az jellemezte, hogy megkísérelték elszigetelni a teológiát a politikai elmélettől. A politikai teológia, ahogyan ma ismerjük, ez ellen reagál, erre válaszol. Ahhoz, hogy a politikai teológia a politikai gondolkodás pozitív rekonstrukcióját elérje, a modern hagyomány előtti korba kell visszanyúlnia. Ily módon egy teljesebb, kevésbé szelektív Szentírás-

¹³⁰ „Providentiae divinae circa res hominum non leve argumentum et philosophi et historici agnoscunt, in conservatione rerum publicarum.” Hugo Grotius, *De veritate religionis Christianae*, I.12, ford. Papp György (KPTI).

¹³¹ Huig de Groot (1583–1645), latinosan Hugo Grotius, holland jogtudós, filozófus, teológus, diplomata, történész, a modern természetjogi felfogás és az ezen alapuló nemzetközi jog alapjainak lefektetője.

¹³² Oliver O`Donovan, *The Desire of the Nations: Rediscovering the Roots of Political Theology*, Cambridge, University Press, 1996, továbbiakban Desire

olvasatot nyer és egy korábbi politikai-teológiai diskurzusból tanul, amely az egyházatyák korában, a középkorban és a reformációban virágzott. Ennek a diskurzusnak a középpontjában a hatalomról szóló kérdéssor állott, amelyeket Jézusnak az Isten országáról szóló kijelentése gerjesztett.¹³³

A keresztyén teológiai párbeszéd többféleképpen jeleníti meg a politikai teológia feladatának kérdéskörét:

- A politika egy „adott tény” a maga szekuláris autonómiájával. Politika és teológia ezért két lényegében különböző tevékenység, mindenik a maga területével. A politikai teológia ebben az olvasatban az, hogy a vallásos hitet nagyobb társadalmi kérdésekhez viszonyítsa, ezalatt össze nem tévesztve mindenik függetlenségét.
- A teológia a politikai jelenségek kritikai bírálata. A teológia felette áll az anyagi politikai-gazdasági felépítménynek. A teológia kifejez és megerősít jogos vagy jogtalan politikai berendezkedéseket. A politikai teológia feladata itt megmutatni, hogy a teológia miképpen termelhet újjá bárminemű egyenlőtlenséget, illetve újjáépíteni a teológiát úgy, hogy az az igazság ügyét szolgálja.
- Teológia és politika lényegében azonos tevékenységek. Mindkettő olyan metafizikai arculatok létrehozásakor alakult, amelyek köré a közösségek szerveződnek. Minden politikában van beágyazódott teológia és a szervezés sajátos formái hallgatólagosan jelen vannak olyan tanokban, mint például a Szentháromság, az egyház és az eszkatológia tana. Ebben az esetben a politikai teológia feladatává válik, hogy feltételezhetően „szekuláris” politikák alapjául szolgáló hamis teológiákat leplezzen le és egy hiteles teológiában hallgatólagosan jelen lévő hiteles politikát mozdítson elő.¹³⁴

¹³³ A Cambridge University Press Kiadó utószava a *The Desire of the Nations*-hoz.

¹³⁴ William T. Cavanaugh–Peter M. Scott (szerk.), *The Blackwell Companion to Political Theology*, Blackwell Publishing, 2004, 2., ford. tőlem, továbbiakban Cavanaugh-Scott

A bevezetőben szükséges a teológiai aldiszciplínává növekedett politikai teológia ismertetése is, az előítéletek megnevezése és leszerelése. Elizabeth Phillips és Oliver O'Donovan kortárs teológusok művére támaszkodom.

Gyakran idegenkedéssel találkozunk, ha keresztyén közegben a politika szót emlegetjük. Ráadásul a politikai teológiával foglalkozóknak az a tapasztalata, hogy a két fogalom egy kifejezésként való használata hallatán sok beszélgetőpartner témát vált vagy sajnálkozásának ad hangot, hogy ilyen szennyes területre tévedtünk és a teológiát összevegyítjük a politikával. Sok energiát igényel, de nem spórolhatjuk meg ilyenkor azt, hogy a politika szó eredeti jelentésére emlékeztessük a megijedt vagy megcsömörlött beszélgetőpartnerünket: politikát művel az, aki a *polis*, a lakott település közössége javára, a köz javára tesz valamit, azért felelősséget vállal, áldozatot hoz. A politikának tehát nem a pártok parlamenti és egyéb területeken zajló csatározásaiba keveredünk, hanem a Jer 29 szellemében a köz javára teszünk, amikor rákérdezünk arra, mi a terve Istennek a teremtett világával és abban a szövetséges népével?

A *politikai teológia* kifejezést Carl Schmitt¹³⁵ német jog- és politikai filozófusnak köszönhetjük, aki a 20. században elsőként használta ilyen párosban a két szót, bár a fogalom maga egy Kr.e. 1. században élt filozófustól, Marcus Terentius Varrotól származik.¹³⁶ Schmittet ezúttal nem vizsgáljuk, mert ő jogfilozófusként és nem teológusként gondolkodott, írt. Ő hívta fel viszont a teológusok figyelmét is arra, hogy

¹³⁵ Carl Schmitt (1888–1985), a westfáliai Plettenbergben, római kat. családban született, a berlini Frigyes-Vilmos Egyetem jogtanára lett 1933-ban. 1939-ben a náci hatalom megvonta tanítói jogát. A Harmadik Birodalomban vállalt szerepe miatt 1945 után belső száműzetésben élt. Folyamatosan tagadta azt, hogy teológus lenne. Munkája vallási dimenziója csak halála után keltett számottevőbb érdeklődést. Politikai teológiáját „jogi fogalmak szociológiájának” nevezte, egy Max Weber-i visszhangzású kifejezés, amely annak tisztán tudományos és pártatlan jellegét kívánta hangsúlyozni. Ld. Cavanaugh-Scott, 107–111. Főbb művei magyarul: Carl Schmitt, *A politikai fogalma: Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok*, ford. Cs. Kiss Lajos, Budapest, Osiris-Pallas-Attraktor, 2002. *Politikai teológia*, ford. Paczolay Péter, Budapest, ELTE ÁJK, 1992. *Politikai teológia II.: Legenda minden politikai teológia elintézéséről*, ford. Szikszai Balázs, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2006.

¹³⁶ Marcus Terentius Varro, *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* c. művében a görög *theologia politiké*-t fordítja *theologia civilisként*. Augustinus *Isten városa* (Augustinus maga hazugnak nevezi Varrot: *Isten városa*, 6,5) c. munkájának köszönhetően maradt fenn az utókor számára a varroi fogalom. Ennek ellenére nem vált a nyugati gondolkodás részévé és Carl Schmittet sem befolyásolta a fogalomalkotásban. Ld. O'Donovan, *The Desire of the Nations*, 7., és Joseph Ratzinger, *Hit, igazság, tolerancia: A kereszténység és a világvallások*, ford. Sallai Gábor, Budapest, Ős-Kép Kiadó, 2019, 138. In: Jancsó András, *A vita lehetetlenségéről. Megjegyzések a politikai teológia fogalmához*, 63. In: <https://www.researchgate.net/publication/379181756>, 2024.07.19.

minden szekuláris államelmélet szekularizált teológiai kifejezéseket használva írja le az állam mibenlétét: „A modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom.”¹³⁷ Schmitt konstruktívan befolyásolta a 20. századi politikai teológiát.¹³⁸

Dolgozatomban a teológusok által használt *politikai teológia* kifejezés nem államelméleti alapozás, mint Schmitt vagy a politikai filozófia művelői esetében, hanem keresztyén teológiai visszatalálás a gyökerekhez (O'Donovan), az Istenhez igazodó gyülekezet társadalomban vállalt felelőssége számára fontos tisztánlátásához nélkülözhetetlen szentírési iránytűhöz. A politikai teológia tehát nem politikai etika, amely egy-egy időszerű kérdésben reagál egy jelenségre. Ugyanakkor genitivusos teológia sem, mint pl. a felszabadítás- vagy a feminista teológia, bár a megnevezése ezt sejtetné. Így születhetett római katolikus művelői körében az általuk inkább használt *public theology* (*nyilvános teológia*) kifejezés.

A *teológiát* tág értelemben az Istenről, illetve Isten és ember viszonyáról szóló beszédnek tekintjük. A *politikai* jelző is pontosításra szorul. A politikai széles körben úgy értelmezett, mint strukturális hatalom használata egy emberi társadalom vagy közösség szervezésében. Ebben a tágabb keretben a politika a politikai teológia célja számára úgy is értendő, mint közösségek és egyének önkormányzása. A politikai teológia tehát politikai megállapodások (beleértve kulturális-pszichológiai, társadalmi és gazdasági vonatkozásokat) elemzése és bírálata Istennek a világgal való eltérő terve értelmezései szemszögéből.¹³⁹

Azt is rögzítenem kell, hogy dolgozatomban csak a keresztyén politikai teológiát vettem szemügyre. Egyrészt, mert a politikai teológia keresztyén környezetben született, másrészt mert egyéb vallások figyelembevétele meghaladná a dolgozat kereteit.

¹³⁷ Carl Schmitt, *Politikai Teológia*, 19.

¹³⁸ Elizabeth Phillips, *Political Theology. A Guide for the Perplexed*, T&T Clark, London, 2012, 4-5., ford. tőlem, továbbiakban Phillips

¹³⁹ Cavanaugh-Scott, 1-2.

3.1.1. A politikai teológia alapjai

A politikai teológia létrejötte módjának és idejének alapvetően három leírása van:

3.1.1.1. Bibliai alapja

Számos teológus a Bibliát tekinti a politikai teológia projektje kezdetének. Izráel Szentírás-beli narratívájában politika és teológia elválaszthatatlan egymástól. Izráelt megkerülhetetlen politikai tényezőként mutatja be az Ósz, akár a történeti könyvekre, akár a Zsoltárok könyvére gondolunk. Teológiai politika az, ahogyan Izráel Istene jelen van a politikai élettérben. Viszont fordítva is igaz: Izráel jelenléte egy politikai teológia, amelyben az ÚR, Izráel Istene folyamatosan foglalkozik a hatalom kérdésével és mindennel, amely ennek következménye.¹⁴⁰

Ketten emelkednek ki a késő 20. századi teológusok közül, akiknek politikai teológiája elsősorban a Szentírásból fakad: John Howard Yoder¹⁴¹ és Oliver O'Donovan¹⁴². Yoder a széles körben ismert, *The politics of Jesus* (Jézus politikája) című könyvében úgy érvel, hogy az Úsz Jézust politikai szereplőként mutatja be, akit politikai indokkal öltek meg és az egyház, mint politikai közösség politikai tanúként gyűlt össze. A teljes Szentírásban fellelhető politikai impulzusokról azt írja, hogy Izráel életében két, egymással szembenálló impulzus mutatkozott: az egyik a dávidi vízió egy megállapodott, országgal bíró királyság monarchiaként, a másik a prófétai/száműzetésbeli vízió egy vándorló, egy birodalommal szemben tanúskodó népként, kinek nincs más királya, mint az ÚR. Az egyik politikai modell tehát a dávidi,

¹⁴⁰ Phillips, 12., idézi Walter Bruegemann, *Scripture: Old Testament*, In: Cavanaugh-Scott, 9.

¹⁴¹ John Howard Yoder (1927–1997), amerikai mennonita teológus. Főbb művei: *The politics of Jesus*, Grand Rapids, Eerdmans, 1972. *The Christian Witness to the State*, Faith and Life Press, 1964. *The Priestly Kingdom*, Notre Dame Univ. Press, 1984. *For the Nations: Essays Public and Evangelical*, Grand Rapids: Eerdmans, 1997

¹⁴² Oliver O'Donovan (1945), brit kortárs keresztyén etikus, az Oxfordi Egyetem erkölcs- és pásztorálteológia Regius professzora. Főbb művei: *The Desire of the Nations: Rediscovering the Roots of Political Theology*, Cambridge, 1996. *The Ways of Judgment*, Grand Rapids: Eerdmans, 2005. *The Just War Revisited*, Cambridge, 2003. Joan Lockwood társszerzővel, *Bonds of Imperfection: Christian Politics, Past and Present*, Grand Rapids: Eerdmans, 2004

amellyel szemben áll a Yoder által „jeremiásinak” nevezett modell. A babiloni fogságról szóló szövegeiben Yoder lehetőségként, sőt normatívként jegyzi le a szórvány narratíváját. Szerinte Jézus a prófétai/száműzetésbeli látásmóddal azonosult. Ez nem jelenti azt, hogy Yoder tagadná Jézus királyvoltát. Azzal, hogy Jézus visszautasította az érkező királyról és uralomról uralkodó dávidi értelmezést, nem utasította el a királyi szerepet, csak újraértelmezte azt azáltal, hogy Ézsaiás szenvedő szolgájával azonosult. Jézustól ez nem apolitikus hozzáállás, hanem az uralkodás jelentésének átértékelése. A Jézus szenvedése és királyi megdicsőülése közötti kapcsolatot a Jel 4-5-beli bárány láttatása igazolja. Ez eredményezi Yodernél azt az egyházképet, amely szerint Isten hívó gyülekezete egy eltérő politikát testesít meg, amelyet Isten szuverenitása iránti látható hűség és nem a politikai hatalom megkaparintása jellemez.¹⁴³

Luke Bretherton úgy írta körül Oliver O’Donovan munkásságát, mint aki megkísérelte helyreállítani az egyház-állam viszonyok augustinusi-reformatori megközelítését és ezt a megközelítést megkülönböztetni azoktól a politikai teológiáktól, amelyeket az arisztotelészi-tomista, az anabaptista/radikális reformációi hagyományok és az inkább modern iskolák, nevezetesen a Felszabadítás Teológiája és a Liberális Teológia épített fel.¹⁴⁴

O’Donovan leleplezi azt a zsákutcát, amelyben megrekedt a teológiai gondolkodás: *„Meg kell szabadítanunk a teológiát a politikai témákat illetően a természetellenes és erőltetett távolságtartástól.”*¹⁴⁵ Az egyház és politika modern kori szétválasztását a politika teológusok és politikusok általi korrumpálásának tulajdonítja. Nem szabad összetéveszteni a politikai teológiát a politikai etikával. Az előbbi megelőzi ez utóbbit. Egy valódi politikai teológiai fogalomhoz szükséges Isten uralma bibliai forrásainak alapos exegézise. Így keletkezik esély annak az alapnak az újrafelfedezésére, amely hagyományosan a tekintély fogalmát tárgyalja. Izráel példájában a vezérelv Isten királyi uralma, amely Izráel közösségi létezésében

¹⁴³ Phillips, 13–18.

¹⁴⁴ I.m. 18., In: Luke Bretherton, *Introduction: Oliver O’Donovan’s Political Theology and the Liberal Imperative*, *Political Theology* 9.3 (2008), 268., ford. tőlem

¹⁴⁵ Desire, 3., ford. tőlem

nyilvánult meg, majd Jézus életében, halálában, feltámadásában és mennybemenetelében teljesedett be (Desire, 4-27).

Ami az egyház helyzetét illeti a világban, O`Donovan a babiloni fogságot érintő bibliai exegézist hívja segítségül. A babiloni fogságról megállapítja, hogy az leíró (descriptive) módon paradigmaticus: ettől kezdve ez (a Babilonban kialakult) lesz az életmód. Azt láthatjuk, hogy a Babilonból való hazatérés nem lett a monarchia helyreállítása (Desire, 83). Ami pedig a királyság küldetésének a sorozatos bukását illeti, azt emeli ki, hogy ilyen válsághelyzetekben nőtt meg a próféták (különösképpen Jeremiás példáját nevezi meg) és a hűséges egyén szerepe (ld. a panasz-zsoltárokat). A próféta szerepe jelezte, hogy Isten ejtette a földi királyságot (Desire, 77-79). Így alakul ki a kettős tekintély (*dual authority*). E fogalom augustinusi: a világi (babiloni birodalom) és az isteni uralom (Jer 29) kettős tekintélye. O`Donovan Dániel könyvét különálló jelenségként nevezi meg, amikor azt egy birodalomban szerzett tapasztalatként említi. Az Úsz-ból az Evangélium és a Jelenések bibliai elemzésével az Isten uralma/országa győzelmét emeli ki, amely uralom megjelenítése a közbenjáró Jézus adventjével, szenvedésével, halálával, feltámadásával és felemeltetésével történik (Desire, 133-145). Az egyház, mint Krisztus által kormányzott közösség erre az alapra kell, hogy építse a hatalomról és a világi hatalommal való viszonyáról szóló gondolkodását. Az erre az alapra (advent, szenvedés, feltámadás, mennybemenetel párhuzamára) épülő ekkleziológia: az egyház egy összesereglődő, szenvedő, örvendező és prófétai közösség (Desire, 174-187).

3.1.1.2. Augustinus

A politikai teológiában sokan a Biblia utáni legfontosabb írásként Augustinus *De Civitate Dei*¹⁴⁶ című könyvét nevezik meg, az *Isten városáról* (ld. részletesebben a 3.3.1.-ben) tehát alapmű. Ebben a terjedelmes munkában kibontakozó politikai teológiája a Római Birodalom változó állapotában és az egyház birodalomhoz való

¹⁴⁶ Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, 413–426., magyarul *Augustinus Aurelius püspöknek a pogányok ellen Isten városáról írt huszonnégy könyve*, ford. Földváry Antal, Kairosz, Szeged, 2005–2009

viszonyulásában alakult ki. Szándéka apologetikai, teológiai és lelkipásztori volt. Számunkra főleg a teológiai és a lelkipásztori szempont fontos, mert a ma számára hasznos támpontokat tartalmaz: hogyan viszonyuljunk a világi hatalomhoz, illetve mi a szerepe Krisztusnak ebben a viszonyban, amelyben erőszak és béke, igazságosság, teremtés és eszkaton feszül egymásnak.¹⁴⁷

Augustinus tehát a *Civitate Dei*-ben szembeszállt a birodalom bálványimádó vallásának és pogány filozófiájának tanításával, tisztázta saját, keresztyén biblikus álláspontját és vigasztalta a birodalmi szisztematikus keresztyénüldözésből alig felocsúdott keresztyén egyházat. Ugyanakkor az is a lelkipásztori szempontjához tartozott, hogy a keresztyén egyházat ne hagyja megtevéssze az államvallási státusza: ettől a megváltozott politikai helyzettől még nem olvadt bele *Isten városa a földi városba*.

3.1.1.3. Különálló akadémiai diszciplínaként

a 20. század második felében jelentkezik. Az 1960-as években egyre többen, különböző diszciplínákban (filozófia, politológia, szociológia, teológia), arra a felismerésre jutottak, hogy a szekularizáció elmélete¹⁴⁸ megbukni látszik. A szekularizáció elmélete – amelynek egyik legismertebb hirdetője Émile Durkheim¹⁴⁹ 19. századvégi szociológus – azt vetítette előre, hogy a felvilágosodással, a természeti jelenségekre adott tudományos válaszokkal, a technológia rohamos fejlődésével a vallás elveszíti a varázsát (disenchantment) és az emberiség fokozatosan elvallástalanodik. Ez a szociológiai becslés tévesnek bizonyult. A nyugati civilizációban a tömegek nem lettek vallástalanabbak a 21. századra. Az más kérdés, hogy ebben a civilizációban a keresztyén egyház folyamatosan teret veszít.

Az 1960-as években tehát egyre többen kezdtek rákérdezni arra, hogy szükséges vagy elkerülhetetlen volt a politika és a teológia szétválasztása? Elveszített valójában

¹⁴⁷ Phillips, 23–28.

¹⁴⁸ A szekularizációs elmélet megdőléséről Charles Taylor kanadai kortárs filozófus *A Secular Age* (2008) c. korszakalkotó műve értekezik részletesen.

¹⁴⁹ Émile Durkheim (1858–1917), francia filozófus, szociológus, történész, a modern szociológia és kulturális antropológia atyja.

valamit a politika az integritásából és értelmezhetőségéből, mióta megvált a teológiától?

Az állam és az egyház szétválasztása nem jelentette mindenhol ugyanazt. Míg a francia forradalom szellemében kialakuló szekuláris államok hermetikus szétválasztást írtak elő és a társadalomban Isten nélküli világképet támogattak, addig az AEÁ-ban ez a fogalom azt jelentette, hogy elejét vették (Disestablishmentarianism) az Anglikán Egyház mintájára kialakítható államegyháznak. Tették ezt a 17. századi szigetországi keserves tapasztalatokból okulva. Tehát az AEÁ-ban - eredetileg - nem egy Isten és egyházmentes államot álmodtak, hanem egy olyan államot, amely a felekezetek békéjét garantálja.¹⁵⁰ Ezért ezt az AEÁ Függetlenségi Nyilatkozata már az első mondataiban rögzítette, biztosította.¹⁵¹

Fontos megjegyezni, hogy amint azt Yodernél és O'Donovannál is láttuk, a politikai teológiát mind a mennonita/radikálisabb irány, mind pedig az „Establishment” hívei művelik. Ezekkel a folyamatokkal egyidőben Nyugat-Európa gyökeres társadalmi változásokon ment át és a keresztyén egyház felekezetei komolyan át kellett, hogy értékeljék a modern világgal való kapcsolatukat. Ezek a folyamatok kézzelfogható elemzéseket eredményeztek a Római Katolikus Egyház II. Vatikáni Zsinatán (1962-65), az Egyházak Világtanácsa „Egyház és Társadalom” Genfi konferenciáján (1966) és az EVT negyedik gyűlésén Uppsalában (1968). Ezek a párbeszédék jelentették a 20. század végi politikai teológia kezdetét. Párbeszédék, amelyek a fent említett találkozókhoz vezettek és amelyek ezek után kezdődtek.¹⁵²

¹⁵⁰ R. C. Sproul, *What is the Relationship between Church and State?*, Reformation Trust Publishing, Ligoniers Ministries, 2014, 8.20.23., ford. tőlem

¹⁵¹ „Amidőn az emberi események sodrában szükségessé válik egy nép számára, hogy feloldja azokat a kötelekeket, amelyek egy másik néphez fűzték, és elfoglalja a földkerekség Hatalmai között a Természet Törvényei és a Természet Istene által részére kijelölt különálló és egyenrangú helyet, akkor az emberiség ítélete iránt érzett illő tisztelet megkívánja, hogy kinyilatkoztassa azokat az okokat, amelyek a különválásra készítették. Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre.” In: <https://mek.oszk.hu/02200/02256/>, 2024.02.19.

¹⁵² Phillips, 29.

3.1.2. Az egyház, mint politikai entitás

Ebben az alfejezetben sok, a politika kérdésköréhez tartozó keresztyén hozzáállással kapcsolatos tévhitet és kliséket kell leépíteni. Azt tapasztaljuk, hogy valahányszor a politikum az egyház életével kapcsolatos, illetve egyházi vezetők, gondolkodók az állammal kapcsolatos kérdésekben nyilatkoznak, nagyon gyakran visszaköszön a felvilágosodással felerősödött és a liberális demokrácia által átvett eszme, illetve annak gyakorlata, hogy a kettőt, azaz az államot és az egyházat hermetikusan el kell választani egymástól. Ez ellen emelték fel hangjukat a 20. század utolsó negyedében publikálni kezdő teológusok, a politikai teológia képviselői.

Az alábbiakban megismerkedhetünk Stanley Hauerwasnak a kérdéskört illető, sokakat sokkoló, egyeseknek nyersen hangzó, másoknak túl radikális véleményével.

Az egyház politikai entitás, a szó bibliai értelmében: „*az egyház egy politikai intézmény, amely arra szólítja fel az embereket, hogy alternatívává legyenek a világ számára. Erről szól a kereszt.*”¹⁵³ A világ számára alternatívát jelenteni és kínálni politikai tényezővé teszi az egyházat. Nem az utcai vagy parlamenti politizálás értelmében, hiszen az egyház által kínált alternatíva mindenkinek szól, pártállástól függetlenül. Tömör megfogalmazás ez Stanley Hauerwasról¹⁵⁴. Hauerwas Yoder nyomában mennonitákhoz illően meggyőződéses pacifista, aki viszont nem idegenkedik a kiélezett teológiai vitáktól. A *Time* folyóirat 2001-ben a kortárs teológia legjelentősebb intellektuális provokátorának nevezte.¹⁵⁵ Teológiai és ekkleziológiai impulzusai egyszerre katolikusok és anabaptisták. Egész pályafutását jellemzi az amerikai liberalizmus kritikája.¹⁵⁶ Az alábbiakban az ő gondolatai következnek:

¹⁵³ Stanley Hauerwas, *Een robuuste kerk: De christelijke gemeente in een postchristelijke samenleving*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2010, 31., ford. tőlem, továbbiakban *Robuuste kerk*

¹⁵⁴ Stanley Martin Hauerwas (1940), metodistaként nevelkedett, a Yale Divinity School-ban tanult, a Notre Dame Egyetemen és a Duke Divinity School-ban tanított. Posztliberális teológus, akinek gondolkodására Karl Barth, John Howard Yoder és Alasdair MacIntyre volt hatással. Ld. Hannah's Child: *A Theologian's Memoir*, Grand Rapids, Eerdmans, 2010, ill. Stanley Hauerwas és Michael G. Cartwright–John Berkman (szerk.), *The Hauerwas Reader*, Duke University Press Books, 2001

¹⁵⁵ <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,1000859,00.html>, 2024.02.05.

¹⁵⁶ Stanley Hauerwas, *A Christian Critique of Christian America*, vol. 30, Religion, Morality and the Law (1988), 110–133., ford. tőlem

Isten Jézusban legyőzte a hatalmokat, hogy mi, tanítványaiként öntudatosan tudjunk élni a kereszttel formált közösségként (*cruciform*) egy olyan világban, amely azt választotta, hogy ne egy ilyen szeretet kormányozza.¹⁵⁷ Az egyház első társadalmi feladata nem az, hogy igazságosabbá tegye a világot, hanem hogy a világot világgként azonosítsa be. Keresztyének hozzák létre a világot azáltal, hogy a világhoz képest mások a szokásaik és gyakorlataik.¹⁵⁸ Hauerwas az egyházat, mint politikai közösséget kisebbségként helyezi el abban az AEÁ-beli vallásos környezetben, amelyben egyfajta nemzeti vallás (civil religion) az egész nemzet vallása akar lenni.

Feltevődhet a kérdés, hogy miért kerestem egy mennonita teológus segítségét a kisebbségi egyház kérdésköre vizsgálatakor? Nem egy teljesen más egyházi környezetben és környezetnek fogalmazott Hauerwas? Lehetnek kapcsolópontok Hauerwas gondolatai, egyházképe, egyházkritikája és az erdélyi kisebbségi egyház kérdésköre között? Amikor megismerkedtem Hauerwas írásaival és folyamatosan találkoztam azzal a következtetéssel, hogy a keresztyén egyház kisebbség és akkor is az volt, amikor többségnek vallotta magát, akkor kíváncsivá lettem az érvelésére. Érdekelt, hogy az okfejtése, amely egy keresztyénség (Christendom) utáni társadalomban fogant, segíthet-e nekünk is tisztábban látni, elemezni itt, Erdélyben. Arra a következtetésre jutottam, hogy bár az egyházi környezete csak a szekularizáció terjedése terén mutat hasonlóságot, a politikai teológiai bírálata azonban egy olyan „teológiai ing, amit itt Erdélyben is magunkra vehetünk”, amennyiben a kisebbségi egyház kérdéskörét képesek vagyunk érzelemmentesen, higgadtan, teológiai elemzésnek alávetni. Mennonita, anabaptista szemlélete természetesen sok pontban merően eltér a református szemlélettől, ami az egyházképet illeti, de vannak olyan meglátásai, amelyeket az egyre szekularizáltabb környezetben küzdő egyház komolyan vehet. Az erdélyi református is. A következő alfejezetben Hauerwas kritikája bővebb teret kap majd.

¹⁵⁷ Stanley Hauerwas–William H. Willimon, *Resident aliens: Life in the Christian Colony. A provocative Christian assessment of culture and ministry for people who know that something is wrong*, Abingdon Press, Nashville–Tennessee, 1989, 46., *Tartózkodási engedéllyel bíró földönkívüliek: élet a keresztyén kolóniában. Egy provokatív keresztyén értékelés kultúráról és egyházi szolgálatról azoknak, akik tudják, valami baj van*, ford. tőlem

¹⁵⁸ *Robuste Kerk*, 32.

3.2. Különböző viszonyulások az egyház világban elfoglalt helyzetéhez

Ebben az alfejezetben nagy vonalakban felvázolom a különböző egyház-társadalom viszonyulásokat a keresztyénség újkori történelmében. Teszem ezt a különböző egyházképek ismertetésével: hogyan viszonyultak különböző keresztyén irányzatok a keresztyénséghez, mint társadalmi kultúrához (Christendom). Meg kell itt említenünk újra, hogy keresztyénség alatt nemcsak Krisztus egyetemes egyházát értjük, hanem azt a civilizációt is, amelyet a keresztyén egyház eredményezett ebben a kétezer évben. A magyar nyelvben nem teszünk különbséget a kettő között, ezért gyakran használom az utóbbira a Christendom kifejezést. Ebben az alfejezetben Ad de Bruijne könyvét hívom segítségül: *Leviathánban élve. Kutatás a „christendomról” szóló elméletről Oliver O`Donovan politikai teológiájában*¹⁵⁹.

Bruijne – aki O`Donovan politikai teológiájának a Christendomról alkotott elméletét vizsgálta – a következő kifejezéseket használja, amikor azt járja körül, hogy a különböző egyházi irányzatok hogyan álltak a Christendomhoz: polgári vallás (civil religion), a Christendom kritikája, liberalizmus, teokrácia, elvi pluralizmus. Most ezeknek egy rövid áttekintése következik.

A *polgári vallás* úgy keletkezett, hogy a liberalizmus a 20. század második felére a keresztyén vallást egyre jobban kiűzte a köz területéről, a nyilvánosság szférájából. A politikai társadalom központja azonban nem maradt légtüres térként. A semlegesség látszata mögött ezt a légtüres teret egy agresszív szekuláris ideológia töltötte be. Erre válaszképpen jön létre egy vallásos középréteg, amelynek hite olyan értékekkel bír, mint pl. általános közbeszéd Istenről, szabadság, demokrácia, pluralitás és türelem (tolerancia), nemzeti öntudat és hazafiság, amelyben a történelem, jelképek vagy intézmények jelölik a nemzeti egységet. Ennek gyökerei a korai liberalizmusnak

¹⁵⁹ Ad de Bruijne, *Levend in Leviathan. Een onderzoek naar de theorie over „christendom” in de politieke theologie van Oliver O`Donovan*, Kok, Kampen, 2006, továbbiakban Bruijne

rejljenek. Akkor a nyugati társadalmak ismertek egy általánosan elfogadott természeti vallást.¹⁶⁰

A *Christendom kritikája* jellemzi azokat az irányzatokat, amelyek a polgári vallás ellenpólusaként jellemezhetők. E kritika egyik jeles képviselője Stanley Hauerwas, aki elsősorban az észak-amerikai keresztyének polgári vallásának nézeteit veszi célkeresztbe. Konkrétan azt a gondolatot, hogy értékelni kell az amerikai liberális demokráciát az abban nagyra becsült nyugati értékekkel és az emberi jogokat, mint a keresztyén hit szekuláris formáját. A Christendom-kritikusok szerint ez a gondolat logikus következménye a klasszikus „konstantinianizmusnak”. Vagyis annak az állam és egyház viszonyát rendszerező gondolatmenetnek, hogy Konstantin, majd Theodosius császárral a társadalom keresztyénné vált, amely keresztyén társadalom érdekében az Evangélium összekapcsolható akár erőszakkal és kényszerítéssel is. Ez ellentétben áll Krisztus békességével, amely csak lelkileg akar győzni. Krisztus királysága elismerésének önkéntes meggyőződésből kell történnie. Így a Christendom meggyőződés és valóságos keresztyén gyakorlat nélküli felszínes keresztyénséghez vezet. A kritika itt a hatalom alatt nemcsak rendőri vagy katonai erőt ért, hanem egy kultúra vagy erkölcs rákényszerítését is a társadalomra. Ez ellentmond Krisztus királysága erőszakmentességének, az összefonódás pedig kompromittálja az Evangéliumot és eltorzítja az egyház mibenlétét. Ezzel szemben a keresztyének egymás társadalmat jelenítenek meg és ezzel meghívják környezetüket a látszólag sajátos perspektívájukba, de valójában Isten tulajdonképpeni egyetemességébe.¹⁶¹

A *liberalizmus* az állam és az egyház maximális elválasztását hirdeti. A Christendomnak semmilyen formáját nem fogadja el. Ez a felfogás a közszférából kizár minden teológiai mérlegelést. Az utóbbi évszázadok nagy vitája a liberalizmus és a teokrácia között zajlott. Valójában a liberalizmus végleg le akart számolni a Christendommal. Ez a leszámolási kísérlet szülte a korábban vázolt polgári vallást és a Christendom-kritikát. A polgári vallás egy olyan formáját keresi a Christendomnak,

¹⁶⁰ I.m. 203–205.

¹⁶¹ Stanley Hauerwas, *A Christian Critique of Christian America*, In: John Berkham–Michael Cartwright (szerk.), *The Hauerwas Reader*, Durnham, London, Duke Univ. Press, 1986, 459–480., In: Ad de Bruijne, 211–212.

amely kiállja a liberális kritikát.¹⁶² Az egyén szabadsága és autonómiája szent. Annyira az, hogy nagyon sok liberális szerző inkább elutasítja a közös jó (common good) közös keresésének elvét és gyakorlatát. Csak azt kell szerintük megbeszélni, ami védi az egyének érdekét. Szerintük ez egy minimális erkölcsi konszenzussal elérhető. A politikai tekintély nem természetes, hanem egy szükséges rossz.

A *teokrácia* képviselői a Christendom társadalma helyreállításának egyértelmű védőügyvédei. Ez alatt két dologra kell gondolni: a keresztyén vallás kell legyen az állam hivatalos vallása és a keresztyén igazságnak kell uralkodnia a társadalom széleskörű kultúrájában. Az egyháznak kulcsfontosságú szerepe van. Nem úgy, mint a középkorban, de az államnak, társadalomnak és kultúrának az egyházra és annak üzenetére kell hagyatkoznia. Olyan kiindulópontjai vannak, mint (a) az a felfogás, hogy Isten országa olyan valóság, amely már a mában is teljes mértékben jelen van. Ez a valóság nemcsak az egyház létezésében lesz kézzelfoghatóvá, hanem igényt tart arra, hogy alakot öltjön a társadalomban és a kultúrában is. Egy másik kiindulópontja (b) a teokratikus hozzáállásnak, hogy a fent említett alaköltésben az Evangélium a „politika” jelensége számára közvetlen szerepet oszt. Teszi ezt abból a meggyőződésből, hogy van egy Isten által meghatározott közjő a politikai társadalom számára. Egy harmadik kiindulópont pedig az, hogy szerintük a gyakorlat és a történelem azt tanítja, hogy a Christendom az egyetlen járható út. A modern korban átértékeltük az Isten nélküli társadalom kísérletét, amely kudarcot vallott. A szekularizmus¹⁶³ egy parttalan pluralizmushoz vezet. Mindenféle alternatíva, mint például az anonim keresztyénség vagy egy légüres közép elfoglalása ugyanoda vitt. Egy keresztyén elvileg nem érthet ezzel egyet, hiszen egy ilyen parttalan pluralizmus a társadalom széteséséhez vezet. Ezért a teokratikusan gondolkodók az egyházat és a keresztyéneket ki akarják mozdítani a fásultságból és a tétlenségből.¹⁶⁴

Az *elvi pluralizmus* válaszlépésként született a liberalizmus államot és egyházat szétválasztó módjára. E viszonyulás egyrészt az Abraham Kuyper és Herman

¹⁶² Bruijne, 218–225.

¹⁶³ Különbséget teszünk a szekularizáció folyamata és az ideológiaként erősödő szekularizmus mozgalma között.

¹⁶⁴ I.m. 226–227.

Dooyeweerd nevéhez kötődő holland neokálvinista hagyományból, másrészt a 19. századi római katolikus „szubszidiaritás-tan” képviselőinek munkásságából ered. Az elvi pluralizmus képviselői kritikusan viszonyulnak mind a klasszikus, mind pedig a modern Christendomhoz. Ez a pluralizmus egyszerre társító (associational) és irányjelző (directional). (a) Társító pluralizmus azért, mert Isten teremtő munkája alapján azt vallja, hogy egység és sokféleség együtt jár, ahogyan ez az 1Kor 12 hasonlatából is kitűnik. A Christendom-vita számára ez azt jelenti, hogy állam és egyház nem uralhatja egymás területét és kettejükön kívül az emberi közösségnek még több formája létezik, amelyek együttesen alkotják a nyilvános társadalmat, a közéletet. Ez azt jelenti, hogy az egyháznak visszafogottnak kell lennie az állam szférájában. Az teszi mássá az elvi pluralizmust a klasszikus Christendomtól, hogy több részközösséget a maga sajátosságában a szubszidiaritás és a saját kör szuverenitása elve vezérel. (b) Az elvi pluralizmus irányjelző (directional) jellege még inkább mutatja a klasszikus Christendomtól való eltérést. Ez azt képviseli, hogy a közéletben életszemléleti pluralitásnak kell lennie. Nem kaphat egy vallás vagy egy világnézet uralkodó szerepet. A keresztyén életszemléletnek ugyanúgy joga van hatást gyakorolni az államra és a társadalomra, mint minden más közösségnek. Az állam funkciója az, hogy ezt lehetővé tegye.

Dolgozatomnak nem szerepe az, hogy ezeknek a viszonyulásnak a jogosságát vagy helyességét mérlegelje. E vázlatos bemutatás abban segít, hogy a jelenlegi Christendom-vitában tájékozódni tudjunk. Ez hasznunkra válik, hiszen az erdélyi kisebbségi egyházkép megítélésekor gyakran találkozunk egyrészt az államhoz való viszonyulás, másrészt az egyház küldetéséről alkotott kép sokszínűségével.

3.3. Az egyház, mint kisebbség jelenléte a világban

Az első évszázadok keresztyénüldözései időszakában a keresztyéneknek „könnyebb” volt megmaradni az evangéliumi elveknél. A hatalom árnyékának még a

kísértése sem jöhetett szóba. Abraham van de Beek¹⁶⁵ kortárs holland teológus a Diognétoszhoz írt levelet idézve így fogalmaz: „... a keresztyének idegenek. Függetlenül attól, hogy melyik országban élnek. Azért viselkednek idegenként, mert ők Isten népe. Idegenként annak a városnak békéjét keresik, amelyben élnek. Engedelmes polgárok mindaddig, amíg Uruk nevét nem kell megtagadniuk.”¹⁶⁶ Ebben az ókeresztyén idézetben visszhangzik a „menjünk ki tehát hozzá a táboron kívül, az ő gyalázatát hordozva. Mert nincs itt maradandó városunk, hanem a jövődőt keressük” (Zsid 13, 13-14). Az első századok keresztyénei egzisztenciálisan is megtapasztalhatták, hogy a földi tartózkodásuk ideiglenes és ezen felül kiszámíthatatlan. Megélték azt, amit Dánielék a babiloni fogságban: vallási, etnikai, társadalmi értelemben idegenként élni egy idegen országban. Isten iránti hűséggel, iránta való engedelmisségben, de az idegen birodalom városainak a javát keresni. Erre buzdította Isten Jeremiás levele által (Jer 29) a Babilonba hurcolt népet is. A fenti idézet egyértelmű lenyomata annak, hogy Isten népe jelenléte egy pogány birodalomban lényegében ugyanazon alapvető kérdéseket veti fel, mint a babiloni fogság idején. Isten népe Babilonban vagy Krisztus egyháza a Róma Birodalomban ugyanolyan nehéz döntési helyzetek előtt állott. Kisebbségként Isten iránti hűségben élni vagy igazodni a világhoz, a többséghez? Nézzük meg tehát az ókeresztyén teológiai irodalom legrangosabb képviselőjét, Augustinust, hogyan jelölte meg a Római Birodalom pogány vallásának és társadalmának kritikájáról szóló művében a kisebbségként élő egyház útját.

3.3.1. Egyház a birodalomban: Augustinus

Augustinus a Római Birodalomban kereste az egyház *modus vivendijét*. A Római Birodalomhoz való viszonyulásáról az *Isten városáról (De civitate Dei)* című

¹⁶⁵ Abraham van de Beek (1946), kortárs holland teológus, a leideni egyetem, majd az amsterdami Vrije Universiteit egykori teológiai professzora, az IRTI (International Reformed Theology Institute, 1995) alapítója.

¹⁶⁶ Abraham van de Beek, *Egyház és nemzet*, In: Református Szemle, 102.3 (2009), 329. *Levél Diognétoszhoz*. Az ismeretlen szerző levele: Vanyó László (szerk.), *Apostoli atyák*, Szent István Társulat, Budapest, 1980, 368–382., elektronikus formában 194-201., <http://www.ppek.hu/k729.htm> , 2024.08.15.

műve tanúskodik hangsúlyosan. Isten gyülekezeteként, *Isten városaként*, kisebbségben jelen lenni egy olyan birodalomban, egy olyan földi „városban”, amely más, mint az Isten városa, más értékei vannak, más, azaz bálványimádó pogány vallása van. Jelen lenni benne, de nem beolvadni abba.

Szót kell ejtenünk Augustinus huszonkét könyvet tartalmazó ötkötetes műve történelmi beágyazódásáról. Amikor a nyugati gótok (más néven vizigótok) I. Alarich vezetésével meghódították Rómát (Kr.u. 410), sok lakót a keresztyén gyülekezetért hagytak életben. Utólag a rómaiak ezt nem vették figyelembe, sőt azzal vádolták a keresztyéneket, hogy miattuk esett el a birodalom fővárosa.

Augustinus erre a vádra egyfajta védőbeszédként is írja monumentális művét. Ugyanakkor az első három században még üldözött, Theodosius császár által birodalmi vallássá alig kikiáltott keresztyénség tanítását is részletezi a pogány világ mitológiájáról és filozófiájáról szóló kritikájában. Az I–V. könyvekben azok ellen fordul, akik azt hirdették, hogy az isteneket a jelen élet javaiért kell tisztelni, a VI–X. könyvekben azokat cáfolja, akik azt terjesztették, hogy az isteneket a halál utáni élet boldogságáért kell imádni. A XI–XVI. könyvekben rátér az Isten városa ismertetésére. A XVII–XXII.¹⁶⁷ könyvekben pedig a két város szembenállását írja le a próféták korától az utolsó ítéletig, hogy aztán az örök kárhozattal és a szentek örök boldogságával zárja a művét.

Hogyan jeleníti meg a keresztyén egyházat az *Isten városáról* című művében? Milyen ez az egyház?

Zarándok

Már a címmel is jelzi, hogy az egyház Istené. A földi városban létezik egy másik város, amelyet nem a császár irányít, hanem Isten. Ez a város türelmesen zarándokol a gonosz hatalmak korában, míg majd megérkezik az örök lakhelyére. Ezt a várost védelmezni kell, amihez sok erőfeszítés és alázat szükséges. Egy olyan környezetben,

¹⁶⁷ Ford. Dér Katalin és Heidl György, Földváry Antal kéziratai elvesztek.

a földi városban kell fennmaradnia, amely a hatalom iránti szenvedélyének a rabszolgája.

Krisztus által kormányzott res publica

A földi város hirdeti a köztársaságot (*res publica*), de a valós igazság csak a Krisztus által kormányzott „köztársaságban” található meg. Ebben a „köztársaságban” nem a fátum, a sors védelmez (ami például a vizigótokkal szemben nem történt meg), hanem a gondviselő Isten.

Földi javak – mennyei javak

A Római Birodalom, a földi város megelégszik azzal, hogy vezére (a császár) garantálja a javak védelmét. Nem várják el tőle, hogy erkölcsben, jóságban példakép legyen. Ezt a várost a fényűzés és a mohóság indította el az összeomlás útján.¹⁶⁸

Isten városa, a gyülekezet nem a földi javaktól reméli a békét, hanem az eljövendő, az örök javaktól. Ezért is maradnak idegenek a hívők, akik számára a földi javak csak ideiglenes szerepet játszanak. Ők gyakorlatilag a földi város mellett fogságban élnek, törvényeik nem azonosak a földi város vallási törvényeivel. Ez a különbség feszültséggel is jár. Ha kell ellenállásra készíteti Isten városa lakóit.¹⁶⁹

Az ember Istené

Augustinus a XIX. könyvben újra¹⁷⁰ kitér a hamis és a valódi *res publica* feszültségére. Kijelenti, hogy a római állam sohasem volt igazi állam, mert sohasem a népért létezett. Az igazi igazságosság az lenne, ha egyrészt mindenki megkapná azt, ami neki jár (*suum cuique*) és az embert pedig Istennek ajánlanák.¹⁷¹

Ahhoz, hogy egy népről megtudjuk, milyen, azt kell tanulmányozni, mik az általa szeretett dolgok.¹⁷²

Mindaddig, amíg a két város egymással összevegyülve létezik, szükségük van kettejük békéjére.¹⁷³

¹⁶⁸ Augustinus, I. kötet, 1–3. II., 19–21.

¹⁶⁹ I.m. XIX., 17.

¹⁷⁰ II., 42. és III., 5.

¹⁷¹ I.m. XIX., 21.

¹⁷² I.m. XIX., 24.

¹⁷³ 1 Tim 2,2

Összefoglalásképpen: Augustinus a kisebbségben lévő Isten városát, azaz a keresztyén egyházat a pogány életszemlélettől és többistenimádó gondolkodásmódtól átítatott Római Birodalomban nem a földi városon kívül, attól függetlenül képzei el. Az értékeit viszont, az igazodási pontjait Istentől kapja és nem egy fényűzésre berendezkedő, csak földi javakat gyűjtő hatalomtól vagy többségi „földi várostól” várja. Ez is, de jövevény, zarándok jellege is segít az egyháznak szakítani a hatalmi elképzelésekkel, ábrándokkal. Segít az ellen a törekvés ellen, hogy államként kezdjen viselkedni, hatalmi struktúrát kiépítve és politikai hatalmat gyakorolva, de segít elkerülni azt a kísértést is, hogy a magát keresztyénnek valló birodalomban, államban vagy akár településen „hátra dőljön” és abba az ábrándba ringassa magát, hogy győzött az Evangélium a világ felett.

3.3.2. A „két birodalom” tana. Luther, Barth, Bonhoeffer

Mindenekelőtt ki kell térnünk arra, hogy az egyházatyák után a genfi reformációig hogyan alakult az egyház és a világ párosának teológiai megítélése.

„Minden egyházon kívüli emberi közösség Isten eljövendő Országának kritikus fényében áll, amelyben a keresztre feszített és feltámadott Úrnak tulajdonítják a legfőbb hatalmat.” A keresztyén ember ezért is tudja, hogy „kettős állampolgársága” van. Ezt a teológiában gyakran a „két birodalom” megnevezéssel foglalták tanításba.¹⁷⁴ Kezdetben a „két kard elmélete” nevet viselte, amely a Lk 22,38 vitatható exegézisén alapult. Péter kardja a világi és az egyházi hatalmat jelképezte. A nyugati keresztyénségben ezzel igazolták Péter primátusát. Ez vezetett az ún. investitúraharchoz is.¹⁷⁵

Itt R.E.O. White *A keresztyén etika változó folytonossága* című művének II. kötetére támaszkodom, amely a *Betekintés a történelemben* címet viseli.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Gijsbert van den Brink–Cornelis van der Kooi, *Keresztyén Dogmatika*, Exit, Kolozsvár, 2022, 691., továbbiakban Brink-Cooi

¹⁷⁵ Szűcs, *Etika*, 211.

¹⁷⁶ R.E.O. White, *The Changing Continuity of Christian Ethics*, II. kötet: *The Insights of History*, The Paternoster Press, Exeter, 1981

Luthernek a két birodalomról alkotott felfogásával járó gyakorlati következmények kevésbé voltak konzervatívak – mint társadalmi tanítása a társadalmi rendekről, a házasságról, a kereskedelemről, a meglévő (established) hatóságok tekintélyéről, a háborúról –, még ha hasonlóságokat fedezhetünk is fel a Pál apostol „két ember”- (az egyik Ádámtól, a másik Krisztustól származtatható), a Jelenések könyve „két korszak”-, Augustinus „két város”- és Aquinói „két királyság”-tanával. A Luther előtti hagyományos doktrína élesen megkülönböztette a világi államot a lelki királyságtól, mint két különböző „szintet”. Luther ezt az abszolút különválasztást hamisnak és következményeit – hogy a világi hatalomnak nincs lelki tekintélye, az független az isteni törvénytől; hogy az állam és az egyház vetélytársak vagy ellenfelek; hogy a keresztyének nem tartoznak engedelmességgel az államnak – veszélyesnek tartotta. Ennek megfelelően Luther különbséget tett *szent és világi szférák* között; ragaszkodott ahhoz, hogy *a világi is Isten tulajdona*; ezért követelte, hogy a keresztyén ember *vegyen részt a világi (szekuláris) életben*; így *ellenállt a két birodalom középkori azonosításának*, amely a társadalomban *a két birodalmat két intézménnyel azonosította*: a vallásos egyházzal és a világi állammal. A két birodalom ilyen „szervezeti” meghatározását (amelyre az Isten nevében uralkodó pápai hatalom is alapozott) Luther határozottan elutasította. Megszüntette a *klerikális* és a *laikus* különbségét (ez a megkülönböztetés Krisztus egyetlen testében csak hivatásbeli), mint a rivalizáló egyházi és világi hatalom alapját. Az egyház nem erőltetheti akaratát a közösségre és az állam nem avatkozhat bele az egyház társadalomban gyakorolt prófétai és kritikai tanítói szolgálatába.¹⁷⁷

Itt ugrunk egyet időben, Kálvin utáni teológusok korába, megemlíteni azt, hogy a lutheri két birodalom-tanítás hogyan alakult Karl Barth és Dietrich Bonhoeffer munkásságában.

¹⁷⁷ White, 171–183., Luther, *Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei*, 1523, WA II, (229), 245–281; *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, 1520, WA 6, (381) 404–469, In: Lau Franz (szerk.), *Der Glaube der Reformatoren*, Brockhaus, Wuppertal, 1988, 92–112. ill. 144–162.; Luther Római levél magyarázata, Ellwein Eduard (szerk.), D. Martin Luthers, *Epistel-Auslegung, Der Römerbrief*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1963, 276–280, In: https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00040626_00274.html, 2024.08.14.

Barth *Megigazulás és jog*¹⁷⁸ címet viselő előadásának alapkérdése az, hogy „*Van-e kapcsolat a között a valóság között, melyet Isten egyszer s mindenkorra Jézus Krisztusban véghez vitt, tehát a kegyelemből hit által történő megigazulás, illetve az emberi jog világa között?*”¹⁷⁹ Barth válaszában leszögezi, hogy az Úsz amikor az államról beszél, azt alapvetően krisztológiai összefüggésben teszi.¹⁸⁰ Úgy véli, hogy a reformátorok éppen ebben a kérdésben „*maradnak némiképp adósaink*”¹⁸¹ azáltal, hogy nem állapítottak meg semmiféle szerves kapcsolatot a Sola-k és az állam között. Így válhatott magánügy a megigazulásból, a jogot pedig átengedték saját öntörvényűségének. Így történhetett meg, hogy ami a reformátoroknál még egymás mellett volt, az az idők folyamán elszakadt egymástól a két birodalom tanában.¹⁸² Barth szakít Lutherrel ez ügyben azáltal, hogy az államot a kiengesztelődés rendjébe helyezi, Krisztus ellenőrzése alá.¹⁸³

Bonhoeffer *Etikájának a Krisztus, a valóság és a jó (Krisztus, egyház és világ)* című fejezetében vitába szállt a lutheri teológia két központi elemével, a „két birodalom” és a „teremtési rendek” tanával. Bonhoeffer meg volt győződve arról, hogy ezek a kifejezések valójában nem lutheriek, hanem későbbi értelmezések, amelyeket ő pszeudo-lutheranizmusnak nevez. A két birodalomról szóló felfogás csak a 19. században szilárdult meg. Lényege, hogy különbséget kell tenni Krisztus és a világ birodalma között. Az egyikben Krisztusnak, a másikban az Isten által fölény helyezett hatalmasságnak kell engedelmeskednünk. A két birodalom tanára adott válaszában tekinthető *A végső és a végső előtti valóság* fejezetcím is. Etikája lehetséges címét egy Eberhard Bethgének írt levelében így fogalmazta meg: *Útkészítés és bevonulás* (a magyar kiadás alcíme is ez lett). A végső előtti az útkészítés, a végső pedig a bevonulás.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Karl Barth, *Rechtoertigung und Recht* (Theologische Studien H.1), 1938-ban Svájc különböző helyein tartott előadása, később kötetben is megjelent: *Eine schweizer Stimme*, Evangelischer Verlag, Zürich, 1938–1945 (13–57). Idézetek ford.: Dick de Boer, *Karl Barth: Rechtoertigung und Recht. Einführung / Állam és egyház viszonya Karl Barth Megigazulás és jog című előadása alapján*, Bilingvis kiadás, Györgyfalva, 2015, ford. Visky S. Béla. Az előadás elhangzott 2015. máj. 31.–jún. 4. között a Holland–Magyar Önkéntes Lelkipásztor-továbbképzésen.

¹⁷⁹ I.m. 13.

¹⁸⁰ I.m. 30.

¹⁸¹ I.m. 14.

¹⁸² Boer, 3.

¹⁸³ White, 344, C. C. Westet idézi, In: John Macquarrie (szerk.), *Dictionary of Christian Ethics*, SCM Press, London, 1967, 27.

¹⁸⁴ Dietrich Bonhoeffer, *Etika*, ford. Visky S. Béla, Exit, Kolozsvár, 2021, 97.

Bonhoeffer egy új fogalmat alkotott, a „Krisztus-valóság”-ét, mintegy javítva a két birodalom elméletét. A Krisztus-valóság azt jelenti, hogy Krisztusban legyőzött az állam és egyház ellentéte. Jézus Krisztus nemcsak az egyház Ura, hanem a világe is: „Nincs két valóság, csak egy, ez pedig nem más, mint a Krisztusban nyilvánvalóvá lett Isten-valóság a világ valóságában. Amennyiben részesülünk Krisztusból, egyszerre az Isten-valóság és a világ-valóság közepette állunk... A két terepéről szóló elgondolás tehát, mely az egyház történetét mindegyre hatalmába kerítette, idegen az Újszövetség világától.”¹⁸⁵ A két birodalmat (Krisztus egyházában nem karddal, hanem egyedül Igéjével uralkodik, a kard pedig a világ kormányzásához szükséges) nem szabad sem összekeverni, sem egymástól szétválasztani. „Mindkét birodalomnak ugyanaz az Ura: a Jézus Krisztusban megnyilatkozó Isten.”¹⁸⁶

Ami a teremtési rendeket illeti, Bonhoeffer ezek helyett isteni alaprendekről beszél. Ezek nem részei a teremtésnek. Bonhoeffer csak négy mandátumot ismer: házasság, munka, világi felsőbbség és egyház. Ebből a felsorolásból hiányzik az állam és a nép, a pszeudo-lutheranizmus¹⁸⁷ teológiájának két leggyakoribb fogalma.¹⁸⁸

3.3.3. Az egyház a városban: Kálvin

Kálvin Franciaországból való menekülése során saját bőrén is tapasztalta, hogy a keresztyén gyülekezet szó szerint jövevény közösség ezen a Földön. Menekültként fogadták be Genfben, illetve marasztalták gyülekezeti szolgálatra. A genfi egyházban a hugenotta menekültekkel bővülő gyülekezet mutatott példát eleinte a kantonoknak, majd a szomszéd országoknak is arról, hogy a kisebbségben levő egyháznak társadalomformáló, úttörő szerepe van. Akkor is, ha folyamatosan „ellenszélben” él és dolgozik. Ellenszél alatt a nagyobb római katolikus környezetet, illetve a szűkebb

¹⁸⁵ I.m. 42.

¹⁸⁶ I.m. 79.

¹⁸⁷ Bonhoeffer itt nem említ neveket, de olyanokra lehet gondolni, mint pl. Werner Elert és Paul Althaus, i.m. 41.

¹⁸⁸ Wilken Veen, *Előszó Bonhoeffer Etikája Krisztus, a valóság és a jó (Krisztus, egyház és világ) c. fejezetéhez*, 34–35. A fejezetek előszavai a holland nyelvű kritikai kiadásból valók: Dietrich Bonhoeffer, *Aanzetten voor een Ethiek*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2011. Bevezetés és fejezetenkénti előszavak Wilken Veentől és Gerard den Hartogtól, ford. Sógor Géza.

genfi környezet libertinus hatalmi csoportja hol erősebb, hol gyengébb befolyását értjük.

A genfi gyülekezet kisebbségben, a Szentírástól eltért kor tévtanításai között kellett, hogy megtalálja a maga útját. Két területet figyelhetünk meg a genfi gyülekezet reformációi küzdelméből: az egyházszervezést és a társadalomra gyakorolt hatását.

Ami az *egyházszervezést* illeti, két műve tanúskodik arról, hogy Kálvin ebben a kérdésben a Szentírás tanításához ragaszkodik. Az *Egyház szervezéshez írt artikulusai*¹⁸⁹ első genfi szolgálata idején (1537), illetve a második genfi időszakában született *Genfi egyházi rendtartás* (1541). Miért fontos odafigyelni az 1537-es, az 1541-éhez képest kevésbé ismert Artikulusokra is? Azért, mert ezek a tételök indították el a Kálvin elleni tiltakozást és vezettek végül az elűzéséhez 1538-ban. Ezt a négy javaslatból álló írást egy javaslat kivételével a Kis Tanács és a Kétszázak Tanácsa 1537. január 16-án elfogadta. Ez még nem gyülekezeti rendtartás, mint az 1541-es, hanem csak javaslat a Genfi Tanács felé, amely a római katolikus püspök elűzése után egyházi kérdésekben is kormányzott.

Megfigyelhetjük ezt abban, ahogy Kálvin és lelkipásztortársai a nagy ellenszélben is vállalták a véleményüket. A genfi ingatag politikai viszonyok számára ezek a javaslatok egyszerre túl nagy lépésnek bizonyultak. A Tanács elutasította a havi rendszerességgel való Úrvacsorázást. Ezt az Artikulusokban Kálvinék előbb heti rendszerességgel (*tous les dimanches*) tartották volna kívánatosnak, de a hívek gyengesége miatt végül havi egy alkalmat indítványoztak. A többi javaslatot, úgymint az egyházfegyelem gyakorlását, az egyes zsoltároknak, mint nyilvános imádságoknak az éneklését, a gyermekek tanítását, a házasságjogi kérdések tisztázását (amelyek terén sok visszaélést követett el a pápai gyakorlat) bár elfogadta a Tanács, de a gyakorlatba ültetésüket illetően habozott, különösképpen a lakosság nyilvános eskütétele ügyében, ami az emberek nagy részének ellenállásába ütközött. Indoklásukban Kálvinék arra kérték a Tanácsot, hogy amennyiben meggyőződtek

¹⁸⁹ *Articles concernant l'organisation de l'église et du culte à Genève, 1537*, németül: *Artikeln zur Ordnung der Kirche und des Gottesdienstes in Genf, dem Rat vorgelegt von den Predigern*, ford. Peter Opitz, In: Calvin-Studienausgabe, Band 1. Reformatorische Anfänge (1533–1541), Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1994, 109–129., Bilingvis, francia–német kiadás.

afelől, hogy a javaslatok az Evangéliumból származnak, akkor fáradozzanak azon, hogy városukban azokat bevezessék és érvényesítsék.

A *Genfi Gyülekezeti Rendtartás* (*Les ordonnances ecclésiastiques*) Kálvin Genfben való visszahívása után szinte azonnal elkészült 1541-ben.¹⁹⁰ A gyülekezetnek fegyelmezettnek, szervezettnek és jól felépítettnek kell lennie, ezért az ilyen működéshez szükséges részletes irányelveket fogalmazott meg. Van, aki ennek a jól szervezettségnek is tulajdonítja, hogy a kálvini egyházszervezet nehezebb helyzetekben is képes volt fennmaradni és reménytelen politikai környezetben is növekedni tudott.¹⁹¹ A gyülekezet kormányzására négy hivatalt rendelt ez a rendtartás: pásztorok, doktorok (mai értelemben tanítók), vének (mai presbiterek) és diakónusok. Rendelkezik a sákramentumokról, az egyházi énekekről, a házasságról, a temetésről, a betegek látogatásáról, a gyermekek tanításáról, az egyházfegyelem gyakorlásáról. Néhány rendelkezése folytán ez az egyházszervező műve is számos ellenzőre talált, különösen az 1550-es évek elejétől. A szentírási megalapozottsága a rendtartásnak egyértelmű.¹⁹² Példa lett ez arra nézve, hogy a keresztyén egyháznak, ha hűséges akar maradni megbízatásához, akkor a szervezési kérdésekben is a Szentíráshoz kell igazodnia, akkor is, ha ez ellenállásba ütközik mind a világ, mind pedig a gyülekezet tágabb tagsága részéről.

Kálvin munkássága társadalmi hatásának óriási irodalma van. Dolgozatomban csak a gazdaságra gyakorolt hatását emelem ki.¹⁹³ A munka, a hivatás, a tőke, a kamat, a munkanélküliség kérdésében az egyházszervezéshez hasonlóan a szentírási alapokhoz fordult. Lehámozta ezekről a kérdéskörökről a középkori egyház tévtanításait. A magántulajdon, a felhalmozott tőke megadózása, a nem a szegényektől, hanem a befektetőktől követelhető kamat, a kantonok szövetségeseitől felvehető (mai kifejezéssel élve) mikro hitel előnyben részesítése a nagy bankárok hiteivel szemben: mind olyan evangéliumi talajon fogant tanítások, konkrét

¹⁹⁰ Péter Miklós (ford.), *Kálvin. Genfi gyülekezeti rendtartás*, Napoca Star, Kolozsvár, 1998. A fordítás alapjául az 1561. nov. 13-án napvilágot látott, kiegészített és megerősített végleges változat szolgált.

¹⁹¹ Allister E. McGrath, *Kálvin*, Osiris, Budapest 1996, 124.

¹⁹² 1Kor 14,40. 1Kor 11,5. 1Kor 14,34. Zsid 1,1. Mt 17,5. Jn,4,25-26. Mt 7,29. Mt 23,8. Mt 28,19. 1Pt 4,11. Jn 20,21.23. Jk 4,11-12. Ézs 33,22, In: Péter, 58–59.

¹⁹³ André Biéler, *Calvin's Economic and Social Thought*, 2005, ill. Joachim Städtke, *Kálvin János. Megismerés és formálódás*, Vásárosnamény, 2009, ford. Pótor Imre, In: <https://mek.oszk.hu/07100/07181/html/#6>, 2024.03.04.

javaslatok, amelyek gyökeresen megváltoztatták a pénzhez, a tőkéhez, a munkához, mint Istentől kapott hivatáshoz és mint emberi méltóságunk részéhez való viszonyulást.

Kálvin genfi munkássága példája annak, hogy feszült, sokszor ellenséges környezetben is győzedelmeskedik Isten eszköze, az Evangélium által, ha hűség, engedelmes gyülekezete van. Kálvin és Genf városa reformátori munkássága, Kálvin tanításának egyetemes jellege – hiszen ő sem alapított új egyházat, akárcsak Luther – a mustármag példázatát szemlélteti. Kis léptékben azt cselekedni, amit Isten parancsol, amit Isten kínál az egész világ számára. Nem törődni a kis kezdettel, a „kedvezőtlen emberi körülményekkel”, csak tenni, ami ránk bízott. A kálvini „új” egyházszemlélet a helyi gyülekezetből indult ki, hiszen mind az igehirdetésnek, mind a sákramentumok kiszolgáltatásának csak ez lehetett a konkrét helye. Ez a legkisebb közösség felel meg Jézus ígéretének, miszerint *„ahol ketten, vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott lesz közöttük.”* (Mt 18,20)¹⁹⁴

Kis közösség nagy hatással. Így történhetett meg akkor is, egyébként ritkán a történelem során, hogy nem a világ volt befolyással az egyházra, hanem az egyház a világra.

3.3.4. Az egyház a „keresztyénség” kultúrája után (*postchristendom*): Stanley Hauerwas

A kortárs mennonita/anabaptista Stanley Hauerwas eleve abból indul ki, hogy mindig is kisebbség volt az egyház. Nem idegen tőlünk egy anabaptista egyházkép? Az biztos, hogy nem megszokott, de segít 100 év után a kijózanodás folyamatában: vége az „Establishment” korának, amelyben az állami berendezkedés egyfajta biztonságot nyújtott a magyar ajkú egyházunknak. Ezzel a viszonylagos többségi pozíciónknak is vége lett.

¹⁹⁴ Szűcs Ferenc, *Kálvin olvasása közben. Válogatott írások*, Kálvin, Budapest, 2016, 57.

A nyugati *postchristendom* társadalomban született hauerwasi egyházkritika segít összekapnunk magunkat, hogy itt is vége a keresztyén Erdélynek. Ebben a kérdésben a legyorsabb a globalizáció.

Hauerwas nem hatódik meg a Nagy Konstantinnal többséginek kikiáltott keresztyénségtől, sőt a konstantini fordulatot teszi többek között felelőssé, hogy a keresztyén egyház a politikai hatalom foglyává, majd szerelmesévé vált. *„Sokkal kevésbé lesznek kényszerképzeteink a világ feletti uralomról, ha megbékélnénk kisebbségi pozíciókkal. Ezt a pozíciót nem kell egy sors adta csúnya tréfának tekintenünk, vagy egy erőteljes új fejleménynek, hanem egyszerűen csak a keresztyénség (christendom) mítosza leleplezésének, amely sohasem volt igaz, még akkor sem, amikor hittek benne.”*¹⁹⁵ Ezért esik nehezére a keresztyén egyháznak most, a keresztyén kultúra hanyatlása idején visszatalálni az Evangélium-meghatározta identitásához. Túl erős a tömeges, a „többségi” keresztyénség utáni nosztalgiája.

Hauerwas ekkleziológiájában az egyház politikai közösségként szükséges a megmenekülésünkhöz. Az Evangélium az egyházban ér el bennünket, amely a jó hírt megéli. Hitünknek, meggyőződéseinknek csak akkor van értelme, ha azok beágyazódnak egy politikai közösségbe, amelynek egyház a neve.¹⁹⁶ Az egyháznak nincs politikai stratégiája a szó politikai életből vett ismert formájában, hanem azáltal jelent politikai formát, ahogyan megtestesíti a bibliai üzenetet a maga közösségében. Egy egyház, amely hűséges a bibliai üzenethez, tükröként működik egy szekularizált társadalom számára.¹⁹⁷ Az egyház egy alternatív politikai közösség, de nem Isten országa. Isten országának előíze. Úgy éli meg az egyház Isten üzenetét, hogy Isten országa láthatóvá váljék. Az egyháznak nincs üzenete, hanem ő maga az üzenet.¹⁹⁸

Hivatásánál fogva az egyház egy kontrasztközösség, egy minta, a világnak egy kritikus tükre.¹⁹⁹

¹⁹⁵ *Robuste kerk*, 168.

¹⁹⁶ Stanley Hauerwas, *After Christendom? How the Church is to Behave if Freedom, Justice and a Christian Nation are Bad Ideas*, Abingdon Press, Nashville, 1991, 26., 36.

¹⁹⁷ *Robuste Kerk*, 12.

¹⁹⁸ I.m. 16.

¹⁹⁹ Stanley Hauerwas, *The peaceable kingdom. A Primer in Christian ethics*, Univ. Of Notre Dame, 1983, 101.

3.3.4.1. Hogyan viszonyuljunk a kultúra kérdéséhez egy „posztchristendomi” korban?

A nyugati keresztyénségben a keresztyénség, mint kultúra, mint Christendom, lecsengeni látszik. Ez a korábbi évszázadokhoz képest új jelenség (a többségi társadalom már nem tekinti magát keresztyénnek, a keresztyén egyház elveszítette társadalomrendező tekintélyét stb.) arra is késztet, hogy újraértelmezzük a kultúrához való viszonyunkat. Egy ilyen értelmezés született 1951-ben Richard Niebuhr *Krisztus és kultúra*²⁰⁰ című művében.

Niebuhr Krisztus alatt sok mindent ért, majdnem mindent, amit a keresztyén hit tartalmaz és ami a keresztyéneket hivatásuk gyakorlásában foglalkoztatja. Niebuhr mindezt néhány kulcskifejezéssel foglalja össze: szeretet, reménység, engedelmesség, alázat. Kultúra alatt mindazt érti, amit elért az ember a Földön: emberi eredmény, értékek létrehozása és megőrzése, társadalmi hagyomány.²⁰¹

Öt típusban nevezi meg azt, hogyan viszonyult a keresztyén egyház a kultúrához a két évezred során. A felsorolásában az első kettőt a két szélsőségnek nevezi, a következő hármat pedig a „közép egyháza” viszonyulásának (ld. a táblázatot alább):

I. Krisztus a kultúrával szemben

E viszonyulás képviselői a kettő szembenállását hangsúlyozzák. Ez egy radikális viszonyulás. A történelemet – a kizárólagosság elvét valló keresztyének szerint – az erősödő egyház és a hanyatló pogány kultúra határozza meg. A keresztyén egyház történelme kevés olyan periódusról tanúskodik, amelyben ez a reménység beteljesedett volna.

II. A kultúra Krisztusa

²⁰⁰ Richard Niebuhr, *Christ and Culture*, Harper and Row, 1951, magyarul *Krisztus és kultúra*, Harmat, Budapest, 2006

²⁰¹ Craig A. Carter, *Rethinking „Christ and Culture”. A Post-Christendom Perspective*, Brazos Press, Grand Rapids, 2006, 38–39., továbbiakban Carter

Ennek a képviselői a kettő hasonlóságait hangsúlyozzák. A gnosztikusok vágya az volt, hogy a kultúrához igazodjanak. Így lett Krisztusból nagy pedagógus, filozófus vagy reformátor, aki a fenti vágyat megvalósítja. A kultúrprotestáns Ritschl ellipszisgondolata a kultúrát az ellipszis másik fókuszpontjába emelve Krisztussal egyenértékűvé kívánta tenni. A szembeállítással ellentétben ez a közelítés azzal a kísértéssel jár, hogy Jézus egy bálvánnyá válik, illetve a keresztyének két egyenrangú prioritása lesz. Ez a viszonyulás gyakran melankóliával, csalódással végződik, mert túl magasak a kultúrával szembeni elvárások. Az ilyen hit kulturális hit. Krisztus a kultúra szolgálatába áll. Ő a kenyéradó, az orvos, a felszabadító, a humanista stb. Az ún. polgári vallás is ennek a viszonyulásnak a gyümölcse.

III. Krisztus a kultúra felet

Az ún. szintetizálók behozzák a felépítménybe a természetet. A kultúra a természeten alapszik, tehát Krisztus és kultúra nem állhat szemben egymással. A társadalom intézményei a felebaráti szeretet eszközei. Ennek a viszonynak az a kísértése, hogy egy rangsort állít fel a keresztyének között.

IV. Krisztus és a kultúra paradoxona

Itt mutatkozik leginkább táptalaj egy, a társadalommal kapcsolatos elmélkedés számára. Az ún. dualistáknál Istenről és emberről, nem pedig keresztyénekről és pogányokról van szó. Krisztus a világban akarja megőrizni a követőit, nem pedig azon kívül. A kettő közötti feszültségre szükség van, egyébként összerosódnak a különbségek, többnyire az Evangélium kárára. Ennek képviselői paradoxonokban beszélnek és élnek, mert az ember oldalán állnak, de Isten üzenetét hordozzák. Nem új kultúrát, hanem új életet akarnak gyakorlatba ültetni.

V. A kultúrát átformáló Krisztus

Krisztus megváltoztatja az embert a kultúrában. Ennek a viszonyulásnak rokonszenves kérdéskörei a teremtéshez, a bűnbeeséshez való viszonyulás, valamint a történelemszemlélet: a történelem az ember válasza Isten nagy tetteire. Az ún. konverzionisták gondolata, a Krisztussal átformálódó társadalom Ambrosiusnál és

Athanasiusnál erősödik fel, majd Augustinus *Isten városában* tetőzik az első századokban. Kálvint is ide sorolja Niebuhr.

Niebuhr *Krisztus és kultúra*-beli tipológiáját Carter így foglalja táblázatba²⁰²:

²⁰² Carter, 36.

	A két szélsőség		A közép egyháza		
	Krisztus a kultúrával szemben	A kultúra Krisztusa	Krisztus a kultúra felett	Krisztus és kultúra paradoxona	A kultúrát átformáló Krisztus
Niebuhr felhozott példái	radikálisok	liberálisok	szintetizálók	dualisták	konverzionisták
Bibliai alátámasztás	<ul style="list-style-type: none"> • 1Jn • Jel 	<ul style="list-style-type: none"> • apokrif ev.-ok (gnosztikusok) és Jézus-életek (liberálisok) 	<ul style="list-style-type: none"> • úsz-i idézetek, pl: „adjátok a császárnak...” 	<ul style="list-style-type: none"> • Pál levelei 	János ev.
Példák	<ul style="list-style-type: none"> • Tertullianusz • szerzetesség • mennoniták • Tolsztoj 	<ul style="list-style-type: none"> • gnoszticizmus • Abelard • Kant • Schleiermacher • Ritschl 	<ul style="list-style-type: none"> • Justin Martyr • Alexandriai Kelemen • Aquinói Tamás • Joseph Butler 	<ul style="list-style-type: none"> • Markion • Luther • Kierkegaard • Roger Williams 	<ul style="list-style-type: none"> • Augustinus • Kálvin • F.D. Maurice

Niebuhr műve megjelenése óta eltelt hetvenhárom év és a nyugati civilizációban élő keresztyén egyház, de a körülötte, mellette alakult kultúra is nagyon megváltozott. Ezért megérett az idő a 20. század közepén született elemzés újraolvasására. Erre Craig A. Carter²⁰³ már idézett *Újra gondolni a „Krisztus és kultúrárt”* című munkáját hívtam segítségül.

Niebuhr könyvének teológiai gyengéit Carter a következő négy címszó alatt jegyzi: krisztológia, egyház, teremtés, Szentháromság és kijelentés.

Carter felteszi a kérdést, hogy Niebuhr valóban hitt a testté válás történelmi tantételében, hogy a Názáreti Jézusban Isten jelent meg hús-vér testben? A *Krisztus és kultúra* Jézusa nagyon különbözik a szinoptikusok nagyon is emberi, hús-vér prófétájától. Niebuhr Jézus-képe majdhogynem misztikus. Azt mondhatni, hogy Niebuhr Jézusának lába alig éri a Földet. Niebuhr lehetetlenként elveti a gondolatot, hogy a Hegyi beszéd ezen a Földön élhető lehetne a bukott emberiség egy szegmense által. A 19. század végi–20. század eleji liberális protestantizmus azt feltételezte, hogy az AEÁ bevihető Isten országába. Az I. és II. vh. szörnyűsége azonban világossá tette, hogy naiv volt a liberális humanista optimizmusuk. Erre a hibára válaszként Niebuhr elvesztette reménységét abban, hogy Isten országa megvalósulhat a Földön. Az a szenvedély, amellyel a *Krisztus a kultúrával szemben* viszonyulás ellen fogalmazott, úgy tűnik, hogy egy korábbi álláspontjából táplálkozott, amelyet sok liberális protestáns még mindig osztott. Az *egyház a világgal szemben*²⁰⁴ címmel 1935-ben írt művében még úgy fogalmaz, hogy: „az egyház inkább túlságosan, mint kevésbé igazodott a világhoz, amelyben él. Túl bensőségesen azonosult a kapitalizmussal, az individualizmus filozófiájával és a Nyugat imperializmusával.” Ezek a gondolatok nem köszönnek vissza Niebuhr 1951-ben írt könyvében. Addigra már nem volt számára annyira idegen a nyugati kultúra és kevésbé érezte, hogy kritikusan nyilatkozzon arról vagy elhatárolódjon attól.²⁰⁵

²⁰³ Craig A. Carter, kanadai baptista lelkész, rendszeres teológus, a torontói Tyndalle University professzora.

²⁰⁴ H. Richard Niebuhr–Wilhelm Pauck–Francis P. Miller, *The Church against the World*, Chicago, Willet Clark, 1935

²⁰⁵ Carter, 64–66.

Az egyházzól alkotott tanításáról Carter megállapítja, hogy annak gyengéje abban rejlik, hogy nem látja képesnek az egyházat arra, hogy kollektív tanúságot tegyen Jézus Krisztus Úr-voltáról. Tehát Niebuhr kevésbé hisz abban, hogy az egyház a világ kontrasztközössége, alternatív társadalma lehet. A *teremtéstanával* kapcsolatban az a gyengeség merül fel, hogy nem tesz eléggé különbséget a romlott természet és a kultúra között. Amint már említettük, azt tekinti kultúrának, amit az ember alkot. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a kultúra ebben az értelemben a teremtés része, hiszen az ember része a teremtési rendnek. A keresztyén szocialista F. D. Maurice példáját kritikátlanul hozza fel és úgy ajánlja a szocializmust, mint a *Krisztus átformálta kultúra* értelmét. Nagyra tartja a szocializmust, miközben az egyházat nem tartja képesnek arra, hogy egy kontrakultúrát hozzon létre, amely Krisztus Úr-voltáról tanúskodjon. A *Szentháromságról és kijelentésről* Niebuhr tana liberális, pluralista, relativizáló és ellentétes azzal, amit az egyházatyák, a keleti ortodox, a római katolikus és a reformáció egyházai tanítanak. Tanítása „lopakodó unitarianizmus”, amelyet a későbbi műveiben sem oszlat el²⁰⁶. Ez az unitarizmus részletesebben már egy 1946-ban megjelent tanulmányában is jelentkezik, ahol úgy fogalmaz, hogy „az egyház történetében mindenki egyik, vagy másik féle unitárius. Vannak a Fiúnak, az Atyának és a Szentléleknek unitáriusai.”²⁰⁷ Ezenkívül Thomas F. Torrance²⁰⁸ idézve Carter jelzi, hogy Niebuhr Szentháromság-tana nem egyezik a Niceai Hitvallással sem.²⁰⁹

Carter a posztchristendomi kor számára gondolja újra Richard Niebuhr klasszikussá vált *Krisztus és kultúra* című művét és ezt szintén egy táblázat segítségével szemlélteti²¹⁰:

²⁰⁶ H. Richard Niebuhr, *The Responsible Self: An Essay in Christian Moral Philosophy*, New York, Harper and Row, 1963, ill. *Radical Monotheism and Western Culture*, New York, Harper and Row, 1960

²⁰⁷ H. Richard Niebuhr, *The Doctrine of the Trinity and the Unity of the Church*, *Theology Today* 3 (1946), 371–384.

²⁰⁸ Thomas F. Torrance, *The Trinitarian Faith: The Evangelical Theology of the Ancient Catholic Church*, Edinburgh, T&T Clark, 1995, 204.

²⁰⁹ Carter, 66–70.

²¹⁰ I.m. 113.

Christendom típusok (elfogadnak erőszakos kényszerítést)		Nem-christendom típusok (elutasítják az erőszakos kényszerítést)				
	1. típus: Krisztus legitimizálja a kultúrát	2. típus: Krisztus humanizálja a kultúrát	3. típus: Krisztus átalakítja a kultúrát	4. típus: Krisztus átalakítja a kultúrát	5. típus: Krisztus humanizálja a kultúrát	6. típus: Krisztus elküldtől a kultúrától
Példák	<ul style="list-style-type: none"> • Theodosius • kereszties hadjáratok • „német keresztvények” 	<ul style="list-style-type: none"> • Luther • pietizmus • ébredési mozgalnak • Billy Graham 	<ul style="list-style-type: none"> • Augustinus • Columbus • Cromwell 	<ul style="list-style-type: none"> • William Penn • M. L. King jr. • Desmond Tutu 	<ul style="list-style-type: none"> • Teréz Anya • Mennonita Központi Bizottság • Testvéri Közösség • Krisztusban 	<ul style="list-style-type: none"> • Egyiptomi Antal • Benedek Ren • Amish egyhá
Krisztus-kép	a társadalom kormányzó hatalmainak jelképe	elérhetetlen, mégis releváns eszménykép	a világminőség Ura	a világminőség Ura	elérhetetlen, mégis releváns eszménykép	az egyház Ura
Bibliai alapozás	Kánaán elfoglalása Józsu alatt	Úsz felszólítása Jézusba vetett személyes hitre (Jn 1,12. 3,16)	<ul style="list-style-type: none"> • Kol 1,15-20 • ósz-i Izráel, mint teokrácia 	<ul style="list-style-type: none"> • Kol 1,15-20 • Hegyi beszéd 	<ul style="list-style-type: none"> • Jézus péld. a juhokról és kecskékről • a korai egyház az APGs-ben 	<ul style="list-style-type: none"> • ósz-i szánuított gyülekezet • Jel
Jézus tanítása	tagadása, miközben Krisztust, mint a társ. egyesítés kultikus jelképét használják	csak a személyes életre alkalmazható (személy/hivatás dualizmusa)	a teljes társ.-nak és ezért, ha szükséges, erővel is kényszeríthető	a teljes társ.-nak, de nem kényszeríthető, viszont szóval és tettel hirdetendő	csak az egyháznak, de szeretetszolgálatot motívál a társ. számára	csak az egyháznak
Krisztológia	dokétista	részben dokétista	következetlenül niceai	niceai	niceai	niceai

Craig A. Carter „post-christendom” tipológiája a „Krisztus és kultúrához”

Carter a megváltozott kulturális összefüggésben újragondolja a niebuhri tipológiát és javaslatot tesz egy új tipologizálásra. Két nagy csoportra osztja a viszonyulási típusokat a *Krisztus és kultúra* kérdéskörben: Christendom-, illetve nem Christendom-típusokra a szerint, hogy éltetik a Christendom-álmot vagy szakítanak azzal. Mindkét csoportba három-három típust sorol. Mindenik esetében teológia-történeti példákat hoz fel, behatárolja a Krisztus-képüket, vázolja bibliai alapozásukat, megkülönbözteti Jézus tanításának hangsúlyait, illetve osztályozza krisztológiai meglátásukat.

Carter szerint döntő az, hogyan állnak/állunk a Christendom-kérdéshez és ezt egy olyan kérdésbe sűríti, amelyik így hangzik: „*Jézust, vagy Konstantint választjuk?*” Konstantinnal arra utal, hogy neki köszönhetően megszűnik a keresztyének üldözése és utódja, Theodosius idején pedig a birodalom államvallásává válik. Carter a válaszkeresésben megállapítja, hogy a választás egyben azt is magában hordozza, hogy:

- melyik messiást (az Úr szenvedő szolgáját/Dániel Ember fiát, amely mintával azonosul Jézus, vagy a dávidi/makkabeusi messiást),
- melyik hatalmat (a konstantini szükségesnek tekintett erőszakét vagy Jézus erőszakmentességét),
- melyik keresztet (a konstantini kardnak használtat vagy Jézussal azonosulva a szenvedés keresztjét),
- melyik fajta egyházat (a társadalom vallásos igényét kielégítő intézményt vagy Jézust követve egy olyan egyházat, amely a társadalom másik részével, a világgal feszültségben álló „ellenkultúra”),
- milyen eszkatológiát (előretekintőt, amely Istennek a történelemben bekövetkező döntéséig tart, vagy egy visszapillantó konstantini eszkatológiát, amely a már megtörténtre fekteti a hangsúlyt),

- melyik tanítványságot (a konstantiniánus egyházét az állam jó és lojális polgáraként vagy Jézus Krisztus Úrként való követését tekintve első lojalitásnak) választjuk.²¹¹

Egy olyan korban élünk, amelyben sok keresztyénben furcsa érzést, akár félelmet is kelthetnek a nyugati civilizáció és kultúra hanyatlásának egyre kézzelfoghatóbb jelei. A *Krisztus és kultúra* klasszikussá vált fogalompárosa, illetve az ezzel felgyűlt elemzés és tapasztalat minden tipologizálással együtt járó sarkítás, átfedés és általánosítás mellett abban segít, hogy a kérdéssel való szembesülés feszültsége ne gyengítse azt a meggyőződésünket, hogy URunk, királyunk egy kultúrákon jóval túlmutató látásra juttat el bennünket. „A kultúra abban segít, hogy a kérdéseket feltegyük és jól kérdezzünk, de a végső válaszokat nem a kultúrától várjuk, hanem az Evangéliumban kapjuk.”²¹²

3.3.5. Az egyház a szekuláris államban: Stefan Paas

Stefan Paas²¹³ a 20. század végi és 21. századi nagy európai evangelizációs projektek lecsengése és a gyülekezetplántálás amszterdami szerény tapasztalatai utáni útkeresésében, Hauerwashoz hasonlóan úgy nyilatkozik, hogy veszélyesen összerosódott az európai, ill. észak-amerikai egyházakban a keresztyénség (Christendom) a keresztyén hittel, tanítványsággal, amely tömeges egyházakban gondolkodik. Kényelmetlen feszültség van az egyházi misszió céljának tekintett növekedés és számos úsz-i ige között, amelyekben úgy jelenik meg a tanítványi közösség, a gyülekezet, mint kisebbség a világban. Hiszen gyakran szólnak Jézus és apostolai úgy az egyházzal, mint világosságról, sóról, jövevényekről és vándorokról, a menny földi polgáiról, első gyümölcsökről, kicsi nyájról.²¹⁴

²¹¹ Carter, 207–211.

²¹² legid. Hegyi István anyai nagyapám gyakori megjegyzése a kultúrával kapcsolatban. Személyes beszélgetéseink emléke.

²¹³ Stefan Paas (1969), amszterdami és utrechti missziológia professzor.

²¹⁴ Stefan Paas, *Vremdelingen en priesters*, 81–82., továbbiakban Paas

Paas egy teológiatörténeti felvezetésben megállapítja, hogy az ambrosiusi két, mennyei és földi birodalom összeütközése elméletét az augustinusi modell követte, amely szerint az új királyság át kell, hogy formálja a régit. Ebből a nyugati keresztyén egyház gyakorlatában az ülepedett le, hogy egyházat és kultúrát kell építeni. 19. századi kifejezéssel élve a keresztyén misszió mindig a megtérés és a „civilizáció” körül forgott. Nemcsak Evangéliumot vinni a pogányoknak, hanem civilizációt is. A kettő közötti határ gyakran összemosódott. Például egyház helyett kultúrát építettünk, ápoltunk. Misszió helyett a hatalom megszerzése, a befolyás megőrzése, a nyugati civilizáció exportálása lett a cél. A korai európai keresztyénségben a civilizáció került előtérbe: rákényszerítették a germán törzsekre a kultúrát (keresztyén civilizáció) s csak azután vették át a keresztyénséget. A keresztyénség a kultúra csatolt áruja maradt. Így jöhetett létre a keresztyénségnek egy kevésbé intenzív formája, amely gyakran keresztyénség előtti vallásossággal keveredett.²¹⁵

Paas az amszterdami gyülekezetplántálás emberileg szólva szerény eredményei utáni útkeresésében a Szentírás „kisebbségmodelljeiben” keresi az alapot egy új paradigmához. A németalföldi/nyugat-európai szekuláris társadalomban két Szentírás-beli minta jelenti számára a kiindulópontot: egyrészt a Dániel könyvében megjelenő, hazáját, nemzeti létét, illetve többségi pozícióját elvesztett, traumatizált, babiloni szórványként élő népé, másrészt Péter apostol első levele címzettjeinek Földközi-tenger körül szétszórt gyülekezetei.

Paashoz még visszatérünk az 5. fejezetben, ahol kísérletet teszünk egy, a kisebbségi egyház számára kidolgozható ekkleziológia körvonalazására.

3.4. Összegzés

Augustinustól máig tehát négy nagy lépéssel és négy állomás, négy minta segítségével próbáltam „megszelídíteni” a túlzottan negatív kicsengésű fogalmat,

²¹⁵ Paas, 44–50.

hogy a fejezet végére visszatérjünk gyökereinkhez, amelyek a Szentírás modelljeiben kell, hogy megkapaszkodjanak, ha a Szentléleknek is szót akarunk adni a jövőben.

Augustinus kritikus marad a birodalommal szemben, ugyanakkor ebben a birodalomban jelöli meg Isten gyülekezetének helyét, küldetését. Benne élni, de nem beleolvadni. A világban élni, de nem a világból valóvá válni (Jn 17, 14-16).

Pál Jel könyve üzenete nyomán Augustinusnál, majd Aquinóinál jelentkezik a „két birodalom”-ról alkotott tanítás, amely Lutherrel gazdagodva a 19. századra tanná alakul, Bonhoeffer szavával élve a pszeudo-lutheránusoknak köszönhetően. A „két birodalom” tanát, amely kezdetben még egymás mellett látta az egyházat és a világot, a 19. századra oda alakították, hogy a kettőt élesen elválasztották egymástól. Ezt a képet Barth és Bonhoeffer javította, akik a kérdéskört a Krisztológiába „helyezték vissza”.

Kálvin Genfje arra buzdít, hogy *„globálisan gondolkodjunk, de helyileg cselekedjünk”*. Bárkitől is származzon ez a közismert mondat, nekünk, keresztyéneknek közel áll a szívünkhöz, hiszen a keresztyén egyház katolikus, azaz egyetemes, de keresztyénekként a helyi gyülekezetben élünk és cselekszünk.²¹⁶ Az egyetemes egyház részeként a helyi gyülekezetben töltjük be hivatásunkat. A növekedés nem feltétele a szolgálatnak. A hűséges szolgálat eredményezhet növekedést. Genfben, egy helyi gyülekezetben lett láthatóvá Isten egyetemes igénye a teremtett világra és abban az emberiségre. Hogyan valósulhatott ez meg az akkori kedvezőtlen vallási, társadalmi, politikai és gazdasági körülmények között? Úgy, hogy a genfi gyülekezet nem a világhoz fordult útmutatásért, hanem az Isten Igéjében felismert útmutatást komolyan vette, az mellett kötelezte el magát és azt ültette gyakorlatba, így vált a társadalmi, gazdasági, politikai élet hasznára.

Hauerwas a maga éles kritikájával segít megszabadulni a hatalmi ábrándoktól. Nem kell hatalmasnak lenni ahhoz, hogy Krisztus gyülekezeteként fennmaradjunk. Nem kell feltétlenül a hatalom rokonszenvét élveznünk ahhoz, hogy betöltsük hivatásunkat. Hivatásunk része, hogy alternatívát kínáljunk az emberi világnak.

²¹⁶ Jacques Ellul, *Penser globalement, agir localement*, Pyremonde, Paris, 2006. Van, aki neki tulajdonítja a főleg környezetvédelemben használt kifejezést, amely egy 1968-ból származó írásából vett idézet.

Kisebbségként a többségnek. A hivatásunkkal kell törődnünk és nem a tömeghez méricskélni magunkat. Jézusnak volt dolga a tömeggel: az feszítette meg őt. Egy szintén kortárs teológus, Steven Lawson²¹⁷ szavaival élve „*Jézus elkötelezett tanítványokat akar, nem tömeget. Istennel járni azt vonja maga után, hogy szakítasz a tömeggel. Az ellentétes irányba kell tartanod és a kevesekkel kell járnod.*”²¹⁸

Maas egy mára már nagyon szekuláris társadalomban keresi és értelmezi a szórvánnyá zsugorodó egyház régi-új küldetését, szerepét. Ez a szekuláris nyugati társadalom mostoha, de inkább közömbös, egyre inkább ellenséges viszonyulása ébreszti rá arra, hogy hol rejlenek a mi erőforrásaink, milyen bibliai példákkal válaszol Isten mai kérdéseinkre, ami a szekularizációt, a szórványgyülekezetet illeti.

Mind a babiloni fogságbeli szórvány mintája, mind pedig a Földközi-tenger körüli diaszpóra segít visszatálatni Isten népe evilági jövevény jellegéhez. Itt a Földön tehát Isten földi serege ideiglenesen tartózkodik. Jövevények vagyunk. Nem ez a földi lét a végső állomásunk. E jövevényjellegünk újrafelfedezésével elkezdhetünk lefaragni az emberi civilizáció bálványából. Papi (az egyetemes papság úsz-i elvére és nem a lelkipásztori tisztségre utaló) hivatásunk tartalommal való megtöltése pedig a tömegegyház iránti nosztalgia helyett a gyülekezet (azaz az egyház) ön- és küldetéstudatát erősíti meg.

²¹⁷ Steven Lawson (1951), amerikai teológus, lelkipásztor, az One Passion Ministries vezetője és a Ligonier Ministries tanító főmunkatársa.

²¹⁸ *Walking with God requires that you break from the crowd. You must go in the opposite direction and travel with the few.* In: <https://twitter.com/DrStevenLawson/status/1438996569488076805>, 2024.03.11.

4. A keskeny út: egy bibliai értelmezési modell. Az egyház: kisebbség

Előbb meg kell állnunk a *keskeny út* evangéliumi kifejezés mellett. Köztudott a szókapcsolat negatív kicsengése Magyarországon, a kommunista korszakban. Ez a terheltség Bereczki Albert püspök idején keletkezett. Az ő nevével fémjelzett egyházkormányzat és államhoz való viszonyulásának „keskeny út” kifejezése nem az Evangéliumé, hanem a hatalmat kiszolgáló egyházé, amely egy bibliai jelíget tűzött a kritikátlan szervilizmusa „szalonképessé” tételéhez. Dolgozatomban a kifejezés evangéliumi értelmezésére vállalkoztam. A keskeny út tehát nem egy világi hatalomnak való feltétel nélküli kiszolgáltatottságot és alárendeltséget jelent, hanem az egyház Fejének és Urának, Krisztusnak való engedelmes életben az áldozatvállalást, a *széles úton* tartó többséggel járó evilági előnyökről való lemondást, távolságtartást, függetlenséget.

Ebben a fejezetben a kisebbség kifejezés teológiai bírálatával kezdünk (4.1), majd megvizsgáljuk a szórvány szó erdélyi használatát (4.2). Kitekintünk Nyugatra és áttekintjük a Protestáns Egyházak Európai Közössége (Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa) által a szórvány kérdéskörében kiadott tanulmányokat (4.3). Ezek után a *széles út* kísértéseit vesszük szemügyre (4.4), hogy megérkezzünk az Evangéliumhoz, a parányi kezdetről, a keskeny útról szóló bibliai modellhez (4.5).

4.1. A „kisebbség” szóhasználatának teológiai bírálata

Tisztáznunk kell a *kisebbség* kifejezés visszasságait: hatalmi konstrukcióban fogant, a számbeli többséghez való viszonyításban legtöbbször a hatalmon lévők használják nagy előszeretettel. A kifejezést a szóban forgó közösség gyanútlanul átveszi és használja. Beívódott a kollektív öntudatba is. Észrevétlenül érzékelteti azt, hogy aki egy ilyen közösség része, az számbelileg kisebb, mint a környezetének többségi közössége. Ezt az alárendelt viszonyt csak súlyosbítja az, ha olyan bélyegek tapadnak hozzá, mint amilyenekről az 1. fejezetben tettünk említést (kollektív

veszélyfaktor a magyar kisebbség az országban). Gyanútlanul vesszük át tehát a szóhasználatot. Így történik ez Erdélyben is. A kisebbség az erdélyi világi és egyházi helyzetelemzések *terminus technicus*a. Különösen teológiai talajon nincs maradása, mert Isten előtt nem használnak, nem segítenek, gyakran meg is buknak az emberi, hatalmi konstrukciók. A Szentírásban gyakran találkozunk azzal, hogy az ÚR úgy erősíti övéi hitét, hogy számbeli hátrányuk dacára megmutatja, előtte nincs akadály. Az Ő győzelme nem függ a számbeli fölénytől. Sokszor fordul elő, hogy az Isten népéből elegendő egy maradék, hogy folytatás legyen, hogy jövő sarjadhasson abból. Az ÚR népének nincs emberi erőre, többségre, tömegre szüksége, hogy véghez vigye akaratát. Lásd Gedeon, Illés, Dávid és Góliát történetét. Gedeon serege létszámának többlépcsős csökkentése Gedeonnak bírt tanulsággal, hogy ne a létszámtól várja a győzelmet.²¹⁹ Illésnek az egyszemélyes fellépése a Baál-prófétákkal szemben a rejtőzködő hétezernek bátorításként, a királyi házaspárnak pedig kritikaként hatott. Ha kell, Isten ügye egyetlen hitvalló által is győzedelmeskedik.²²⁰ A fiatal Dávid győzelme Góliát felett egyszerre jelentett kritikát és visszaigazolást. Kritikát Saul és hadserege kishitúsége felett, ugyanakkor Dávid bizalma visszaigazolását, hogy az Isten gyalázását nem szabad szó nélkül hagyni.²²¹ Az Úrnak nincs szüksége emberfölényre, nyers erőre. Ezzel szembesülünk az Úsz-ben is. Az evangélisták tanúsága szerint ezért nem tudták sokan Jézust Krisztusként, Messiásként elfogadni, mert a Messiás-váradalmuk a katonakirály Dávid leszármazottjáról szólt és nem az ÚR szenvedő szolgájáról.

Erdélyi esetünkben a kisebbségi gyülekezet demográfiai, szociológiai jelenség, amely legtöbbször csak hátrányként fogalmazódik meg és negatív kicsengésével ránehezedik a lelkekre, a közbeszédre, a gondolkodásmódra is. Kisebbségi helyzetben az is gyakori, hogy az érintett csoport könnyen azonosul az áldozatszereppel. Ilyenkor a kisebbségi létet akadályként, traumaként könyvelik el a közéletben. Így történik ez Erdélyben is, a *Nem lehet-vita* óta folyamatosan, de sajnálatos módon az egyházi közbeszédben is. Az a tapasztalat, hogy ilyenkor egy tehetetlenség vesz erőt rajtunk,

²¹⁹ Bír 7

²²⁰ 1Kir 18,22 kk., ill. 1Kir 19,18

²²¹ 1Sám 17

sőt hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy Isten akarata érvényesüléséhez nem szociológiai, demográfiai, politikai, kulturális kedvező körülményekre van szükség, hanem engedelmes tanítványi közösségre. A korszellem befolyásának engedünk ahelyett, hogy Istennek engedelmeskednénk. A világ keretezi gondolkodásunkat és nem Isten Igéje. A kisebbségi helyzet, az előnyök elvesztése, amit a szociológia, a politika többnyire akadálnak lát, esélyként is értelmezhető. Az Evangélium fényében mindenképpen.

Összegzőképpen kimondható, hogy keresztyénekként nyugodtan helyettesíthetjük a kifejezést, hiszen szinte elkerülhetetlen, hogy használatakor negatív kicsengése bűvöletébe kerüljünk. Ne engedjünk ennek a bűvöletnek! Ne a világ keretezze a gondolkodásunkat, nyelvezetünket! A világi szóhasználatban is van arra példa, hogy kisebbség helyett etnikai csoportnak neveznek egy számbeli kisebbségben élő közösséget. Teológiai értelemben legtöbbször elkerülhetjük a kisebbség kifejezés jelzőként való használatát. Azt nehezebb kivitelezni, hogy mindig megtoldjuk egy magyarázattal, hogy mi másképpen értjük és használjuk azt...

4.2. Az erdélyi szórványfogalom

Az értelmező szótárban a szórvány „néprajzi jellege szerint idegen nyelvterületbe elszórtan beleékelődött korszámú, más nyelvű család, kisebb csoport. Vallási értelemben valamely vallásfelekezet nagy tömegben lakó tagjai között egy másik felekezetnek elszórtan élő, korszámú csoportja, amely önálló egyházközség alkotására nem képes.”²²²

Erdélyben már az 1930-as évek elején többen felhívták az egyház figyelmét a gyorsíramú szórványosodásra. Vásárhelyi János például 1931-ben egy teológiai hallgatóknak tartott előadásában az 1929-es Református Évkönyv alapján közli, hogy tíz egyházmegyében 9362 lélek él szórványgyülekezetekben. Teendőkről is beszélt:

²²² <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szovany-4CE29/>, 2024.03.12.

egyházmegyéenkénti alapos vizsgálat és nyilvántartás²²³, családi istentiszteletek, iratterjesztés, „gócpontok/fiókegyházközségek” kialakítása, utazó lelkipásztorok szolgálatba állítása, munkatársak felhatalmazása, közadakozás.²²⁴

Egy évvel később Kovács Pál kb. 15.000 szórványban élő lélekről számol be. A helyzetelemzésen túl a szórványkérdéshez való viszonyulás teológiai szempontjairól is nyilatkozik: *„ezt a felséges missziót csak úgy töltheti be a keresztyénség, ha bírja és szívében hordozza a legdrágább kincset: Jézus Krisztust. Enélkül a keresztyénség »missziója« agónia, üres tengődés, mely magában hordozza a pusztító kort: a halált, a biztos megsemmisülést.”* Csík vármegyében, ahol nem etnikai, de felekezeti kisebbségben éltek reformátusok, a reverzális okozta gondokra is felhívja a figyelmet: *„gondoljunk a hunyadi, vagy a csíkvármegyei szórványainkra: ott a denacionalisato, itt a mohó étvágyú reverzális molochja szedi sorainkból áldozatait.”*²²⁵

Földes Károly²²⁶ 1934-ben így kezdi írását: *„Pusztulunk. Panaszkodni a világ nyomorúságáról, az életlehetőségek megromlásáról. Sok a nyomorúság, sok a szenvedés, de a jó Isten ad drága alkalmakat, hogy enyhítsük fájdalmunkat. Ad munkatársakat, hogy könnyebb legyen terhünk. Ad megtartó erőt egyházunkban, Isten Igéjében, ad örök reménységet, hogy el ne vesszünk.”* Földes elhibázottnak tekinti az egyházkormányzat szórványstratégiáját, amely nem vette figyelembe a földrajzi adottságokat, észszerűtlenül csoportosította a szórványgyülekezeteket. Felrója egyházának, hogy nem áldoz a szórványokra. Különösen a nagy távolságok beutazására nincs anyagi fedezet. Arra buzdítja olvasóit, hogy a szórványgondozás legyen mindnyájuk terhe. Szórványmisszió alakítására tesz javaslatot. Azzal zárja gondolatait, hogy *„ha csak tizedannyi imádság és tizedannyi morzsa hullana szórványainkért, mint idegen célokért, nem veszítenők el*

²²³ 1937-ben Szathmáry Lajos egy felekezeteken átívelő nemzeti, etnikai alapú elemzésében szórványkataszter összeállítását szorgalmazta. *Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványügyhöz*, In: Magyar Kisebbség, XVI.12., 305–326.

²²⁴ Vásárhelyi János, *A szórványgondozás kérdése*, Református Szemle, XXIV, 4., 50–55.

²²⁵ Kovács Pál, *Diaszpóra-misszió*, Református Szemle, XXV, 12., 185–189.

²²⁶ Földes Károly (1891–1968), mezőújlaki lévita lelkipásztor, kolozsvári tanár, az EMKE miniszteri megbízottja, Szatmárnémetiben népnevelő, Jilaván fogoly. Vetési László, *Életet akarok a romok felett! Jajszó a Mezőségről. Emlékezés a Mezőség nagy misszionáriusára, Földes Károlyra, születésének 115.*

évfordulóján, In: Művelődés. Közművelődési folyóirat, Kolozsvár, 2006, <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=296>, 2024.08.15

szórványainkat!”²²⁷ Ehhez hasonló kritikát fogalmaz meg Gergely Ferenc is a Nagysajói Református Egyházmegye szórványainak állapotrajzában. Megemlíti, hogy szórványra szabott anyagokat kellett írnia a hitoktatás számára, mert az országos tankönyvek használhatatlanoknak bizonyultak a nyelvileg asszimilálódó közegben.²²⁸

Nagy Ödön²²⁹ meghatározása a szórványról (1938): „*Szórványnak nevezzük fajtestvéreinknek olyan kisebb nagyobb közösséget, települését, mely idegen fajú népek közt vagy a magyar nyelvterület romániai szigeteinek középpontjain kívül létesült, illetve a történelem folyamán elpusztult magyar területen maradt fenn ... A szórvány fogalmával jelölt közösségek kis számuknál és szervezetlenségükönél fogva nem élnek benne szervelesen a magyar közösségben.*” Nagy Ödönnél a szórvány következő felosztásával találkozunk: I. Életképes, erős magyar települések, II. A beolvadás útján lévő közösségek, III. Reménytelen esetek. Tanulmánya a szórványok kialakulását elemzi, főleg a nyelvi szórványosodás kap hangot benne. Záró gondolataiban a kérdést az egyházi vezetés figyelmébe ajánlja, megemlítve a mesterséges beolvasztás veszélyét is.²³⁰

Bármelyik szerzőt vesszük figyelembe, a tennivalók terén vannak közös nevezők, mint például: pontosabb felmérés; a szórványmisszió az egész egyházkerület ügye; lapszerkesztés és iratterjesztés a szórványban; munkatársképzés a hívek körében; közadakozás.

Az erdélyi kontextus megfelel a fent említett értelmezések mindegyikének. A szórványkérdés közismert az erdélyi magyar társadalomban mind a közéletben, mind a kultúrában, mind pedig a református egyházban. Az Erdélyi Református Egyházkerületet több, mint ötszáz egyházközség alkotja. Ezek között több tucat szórványegyházközség van. Vannak egyházmegyék, mint például a brassói, a dési, a hunyadi, a kolozsvári, a nagyenyedi, amelyekben nagy kiterjedésű

²²⁷ Földes Károly, *Jajszó a pusztuló szórványokból*, Keresztes Nagy Imre Könyvnyomdája, Aiud-Nagyenyed, 1934, 1–16.

²²⁸ Gergely Ferenc, *A megoldott kévék. A Nagysajói Református Egyházmegye szórványainak állapotrajza az 1934. évben*, In: Magyar Kisebbség, 6. évf. 3. (21.) sz. (2000), <https://epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000305.pdf>

²²⁹ Nagy Ödön (1914–1995), Kissármáson szórványgondozó segédlelkész, majd Mezőköbölkúton, Hariban, Istvánházán, Szolokmán, Havadon lelkipásztor, néprajzkutató. Ld. még: Keszeg Vilmos (szerk.), *Nagy Ödön szórványlelkész és néprajzkutató*, Exit, Kolozsvár, 2015

²³⁰ Nagy Ödön, *Szórvány és beolvadás*, In: Hitel 1938.4., 257–276., https://hitellapszamok.adatbank.ro/1938_4/002NagyOdon_ketretegu.pdf

szórványvidékeket tartunk számon. Ezek mind etnikai, mind pedig felekezeti értelemben szórványvidékek.

Azt kell látnunk, hogy az erdélyi szóhasználatban a *szórvány*, avagy idegen, de ismert kifejezéssel a *diaspóra* elveszítette eredeti bibliai értelmét és egy negatív, lehangoló, borúlátó jelentést kapott: e szerint a szerzett jelentés szerint a tömbreformátusságból való lemorzsolódás a gyülekezet, a gyülekezetek végének kezdete. Azért is fontos a szórvány eredeti jelentéstartalmának rehabilitálása, mert a negatív jelentés negatív jövőképet, illetve nem evangéliumi ekkleziológiai gyakorlatot eredményez. Ez a nem evangéliumi ekkleziológiai gyakorlat úgy csapódik le a gyakran előforduló közhelyszerű megfogalmazásban, hogy azért kell lekipásztor a szórványba, hogy legyen, aki „lekapcsolja a villanyt”. E gondolkodásmód és gyakorlat szerint a lekipásztor a magyar kultúra utolsó értelmiségi szolgája az illető településen, ahol a gyülekezet etnikailag szórványhelyzetben van. Ebben az esetben a lekipásztor legfeljebb valamilyen kultúrprotestáns múzeumőr, de nem Jézus Krisztus jó vitéze.

Az Úsz tükrében a szórvány, a *diaspora* egészen mást jelent. Nem valamilyen vég kezdetét, hanem egy új kezdetet, egy új lehetőséget. Isten az Örömhírt szórja, terjeszti a szétszóródott hívek által. Az Ige a mag (*spora*), amely a szórás által (*dia*) új talajra kell, hogy találjon. Valójában ez a pozitív olvasat már az Ósz-ben is megjelenik. Ez teszi Dánielék babiloni történetét Evangéliummá, de ez történt a Földközi-tenger köré szétszórt keresztyénekkal is, akikhez Péter első levele szólt. Erről részletesebben a most következő alfejezetben.

4.3. A szórványegyház kérdésköre, annak gyökerei

A GEKE (Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa²³¹) és a Gustav Adolf-Werk²³² több évtizede intenzíven foglalkoznak a diaszpóra kérdéskörével. Tanúsítja ezt a könyvkiadásuk, tanulmánygyűjteményük, tematikus füzetek, de az is, hogy a GEKE legutóbbi bázeli közgyűlése (2018) egyik dokumentuma nyilatkozatot tartalmaz a diaszpóra teológiájáról.²³³ A 4.2 alfejezet gondolatmenetét folytatva most a fent említett anyagból merítve keressük meg a szórvány kérdéskörének bibliai gyökereit.

Az alábbiakban egy René Krüger tollából először spanyolul (2008), majd portugálul (2009), legutóbb pedig németül (2011) megjelent tanulmányt segítségül hívva vizsgáljuk meg a diaszpóra kérdéskörét. Krüger kiváló ismerője az angol, francia, német és spanyol szakirodalomnak. A mű címe: *A diaszpóra. Traumatikus tapasztalattól egy ekkleziológiai paradigmáig.*²³⁴

A *διασπορά* kifejezés szétszórta jelent, a *διασπείρω*, szétszórni, kiszórni ige származéka. A kifejezés a Septuaginta által lett használatossá (5Móz 30,4; Neh 1,9; Zsolt 147,2; Ézs 11,12; Ézs 56,8; Ézs 49,6; 5Móz 28,25; Jer 34,17; ill. Judith 5,19; 2Makk 1,17 és SalZsolt 8,28 és 9,2)²³⁵. Évszázadokig a zsidóság szétszórata kifejezéseként használták. Ez a szétszórta több eseményre vonatkozott: elsősorban a babiloni fogságba hurcolással elkezdődő Izráelen kívüli létezésre, másodsorban az alexandriai,

²³¹ Protestáns Egyházak Európai Közössége, az 1973-ban született Leuenbergi Konkordia kapcsán jött létre, 96 európai és dél-amerikai lutheránus, metodista, református és egyesült egyház alkotja. 50 millió protestáns hívőt képvisel. <https://www.leuenberg.eu/about-us/>, 2024.03.16.

²³² 1832-ben Lipcsében hozták létre a protestáns kisebbségi egyházak azon jogáért, hogy hitüket szabadságban élhessék meg. Fellép a vallásszabadságért. A világ 40 országában segít vallási kisebbségeknek. 50 protestáns partneregyháza van Európában, Latin-Amerikában és Ázsiában. A szórványkérdéssel kiemelten foglalkozik. Ennek egyik gyümölcse a *Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft*, GAW, Lipcse kiadványsorozat.

²³³ *Diaspora und die Zukunft der Kirchen. Biblische und praktisch-theologische Überlegungen und Konzepte.* Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft. 2, GAW, Lipcse, 2004., René Krüger, *Die Diaspora. Von traumatischer Erfahrung zum ekklesiologischen Paradigma*, GAW, Lipcse, 2011, továbbiakban Krüger, *Diaspora und Mission*, GAW, Lipcse, 2011., *Theologie der Diaspora*, a 2018. évi GEKE-nagytalálkozó dokumentuma, In: <https://www.leuenberg.eu/documents/>, 2024.03.16.

²³⁴ Krüger, 8–45.

²³⁵ I.m. 69–70.

egyiptomi kiterjedt zsidó közösségre, harmadsorban a Róma második zsidók elleni háborúja (Kr.u. 135) folytán az országból az egész Római Birodalom területére szétszórt zsidóságra. A diaszpóra sem terminológiájában, sem pedig tartalmilag nem azonos a fogsággal, a száműzetéssel. Sokkal többet jelent ez utóbbinál. A LXX-ből veszi át a keresztyén világ a kifejezést és arra használja, hogy minősítse az ősegyház helyzetét. Eredetileg a keresztyén diasporával összefüggő gondolat nem utalt egy kisebbség és egy többség hitvallásos viszonyára. Egy pusztán keresztyén jelenség volt, amely a földrajzi szétszóratás tényével a világban való keresztyén jelenlétet nyugtázta csupán.

A kifejezést eredetileg egy különleges ismertető jellemvonásként szemlélték, amely nem felelt meg Isten népe életének. Mind a Jer 15,7, mind pedig az 5Móz 28,25 LXX-i fordítása a diaszpóra kifejezést használja: *„Szétszórom őket szórólappal az ország kapuiban, gyermektelenné teszem, elveszítem népemet, mert nem tértek meg útjaikról”,* ill. *„Megszalaszt téged az ÚR ellenségeid előtt. Egy úton mész ki ellene, és hét úton futsz előle, és a föld minden országának elrettentő példa leszel.”* A Septuagintából (LXX) veszi át a keresztyén világ a fogalmat és arra használja, hogy minősítse az ősegyház helyzetét. A kontextus azt bizonyítja, hogy a kifejezés a hazatérés vágyát vagy szükségességét jeleníti meg. Minél több zsidó telepedett le és maradt saját akaratából külföldön, annál inkább nyert a kifejezés egy technikai jelleget, amely az Izráelen kívül élő zsidók megjelölésére szolgált. Ennek első két példája: *„Szétszórtságunkból vezess bennünket újra együvé. Szabadíts meg minket a pogány népek szolgaságától!”* (2Makk 1,27), ill. *„Vajon a görögök közötti szóróányba menne, görögöket tanítani?”* (Jn 7,35), utóbbit Luther így fordította: *„Azok közé akar menni, akik a szétszóratásban a görögök között laknak?”* Becslések szerint a Kr.u. 1. században öt-hatmillió zsidó élt Izráelen kívül, a hazában pedig körülbelül egymillió. Ez az óriási különbség a kifejezés jelentéstartalma megváltozásához vezetett. Ennek köszönhető, hogy a modern korban olyan keresztyén kisebbségekre jelölésére is használják, amelyek egy más vallású vagy más hitvallású többség között élnek.

A 20. század közepétől a diaspórát el kezdték használni szociálpolitikai és szociográfiai értelemben etnikai, politikai és kulturális kisebbségek megnevezésére is. Ma számos összefüggésben fordul elő a kifejezés:

- zsidó diaszpóra: Izráelen kívül élő zsidók
- keresztyén diaszpóra: keresztyén kisebbségek más vallások között, ateista népességben vagy szekularizált többségben
- evangélikus diaszpóra: a római katolikus vagy görögkeleti többségben élők
- afrikai, latin-amerikai, dél-amerikai stb.: a különböző kontinensekre elkerült közösségek megnevezésére
- örmény diaszpóra: kollektív deportálás eredményeként idegenben élő örmények
- határmódosítások által létrejött diaszpórák

4.3.1. Szórvány az Ószövetségben

Az Ósz-ben a szórvány kifejezés főleg a babiloni fogság leírásában szerepel. Mivel azonban a szórvány kifejezés tágabb értelmezést nyert, mint a száműzetés, ezért háromféle szórványt különböztethetünk meg az Ósz-ben:

- Isten egész népének szórványa más népek között (a)
- A szétszórt nép szórványa más népek között (b)
- A belső szórvány, azaz szórvány a népben magában (c).

a. Isten egész népének szórványa más népek között

Izráel, Isten népének különleges helyzete más népek között. Ez a deuteronomikus kiválasztás-teológiában mutatkozik meg először. Az ÚR nem a nép kiváló tulajdonságai, létszáma vagy hatalma miatt, hanem kizárólag szeretetének köszönhetően választotta ki Izráelt minden nép közül. *„Hiszen az ÚRnak, a te Istenednek szent népe vagy. Téged választott ki az ÚR, a te Istened, hogy saját népe légy neki minden nép közül e*

föld színén. Nem azért szeret az ÚR, és nem azért választott ki titeket, mintha minden népnél többen volnátok, hiszen minden népnél kevesebben vagytok, hanem azért hozott ki titeket az ÚR hatalmas kézzel, és azért szabadított meg a szolgaság házából, az egyiptomi fáraó kezéből, mert szeret titeket az ÚR, és megtartja az esküt, amellyel megesküdött atyáitoknak.” (5Móz 7,6-8) Izráel által kellett, hogy eljusson Isten örömmüzenete az egész emberiséghez. Világosságul a népek számára minden nép közül választotta ki, minden nép számára áldás gyanánt: „Kevés az, hogy szolgám légy Jákób nemzetségeinek a megépítésénél, és Izráel megmentettjeinek visszahozásánál. A népeknek is világosságul adlak, hogy szabadításom a föld végéig terjedjen!” (Ézs 49,6)

b. A szétszórt nép szóróványa más népek között

Itt a babiloni fogság története válik hangsúlyossá. A két hullámban (Kr.e. 722, ill. Kr.e. 597) való száműzetés, a fogság szétszóratást jelentett. A szétszóratásnak negatív kicsengése volt. Jobb lenne otthon lenni, mint egy tisztátalan (Ez 4,13), idegen (Zsolt 137,4) környezetben, kényszerhelyzetben. A fogság egyszerre jelentett földrajzi és vallásos szétszóratást, hiszen nemcsak földrajzilag kerültek távol a templomtól, a kultusztól, hanem vallásilag is azt élték át, hogy templom, oltár, szentély hiányában ellehetetlenült számukra az istentisztelet (Zak 7,3.5). A fogság idején kialakult egy versengés az asszírok által otthon hagyott nép és a fogságba hurcoltak között. Az otthonmaradottak Ábrahám leszármazottjaiként és az ország birtokosaiként, örököseiként tekintettek magukra (ld. Ez 11,15 és 33,24). Jeremiás (Jer 24) és Ezékiel azonban ezt megkérdőjelezték és a száműzötteket, a גּוֹלָה־t (goláh, azaz száműzöttek, fogságba hurcoltak) tekintették az igaz Izráelnek. Az Ósz a fogságot Izráel engedetlensége miatti büntetésnek tekintette. Ahhoz, hogy ez a büntetés véget érjen, szükség volt arra, hogy újra engedelmeskedjenek Isten akaratának. Isten megtérésüket a hazatéréssel

jutalmazta meg. Ez a kényszerhelyzet nem változtatott Izráel identitásán. A próféták (Jeremiás, Ezékiel) útmutatásai nem az idegenben való végleges letelepedésről szóltak, hanem az ideiglenes fogságban való túléléshez nyújtottak segítséget. Az ideiglenes fogság lejártát a megígért hazatérés, a nép ünnepélyes újbóli összegyűjtése ünnepélyes meghirdetése jelezte (Ézs 40-55). A hazatéréssel azonban a szórvány kifejezés egy új jelentéssel gazdagodott. Voltak ugyanis, akik a hazatérés helyett a Babilonban maradást választották. Ezzel kezdődik a zsidó diaszpóra kiterjedése. Az intertestamentáris korig olyan területeken alakult ki zsidó diaszpóra, mint: Egyiptom, Cyrenaica (részben a mai Líbia területén), Róma és a Földközi-Tenger nyugati térsége, Babilon, Mezopotámia, a méd-perzsa hegyvidék, Kis-Ázsia, Ciprus, Makedónia, Görögország, Égei-tengeri szigetek, Szíria és Fönícia.²³⁶ A fogságbeli és a fogság utáni prófétáknál ezzel az „új” szórványhelyzettel a kifejezés addigi negatív kicsengése árnyalódott: Ézs 60; Mik5,7; Hab 2,6-9; Zak 8,20-23; Zsolt 67. Ezek a próféták elkezdtek a szórvány kérdéskörét teológiai értelemben pozitívan értékelni: a szétszórás által Isten minden népet magához akar vonzani.

c. A belső szórvány, azaz szórvány a népben magában

A nép nem mutatkozott egységesnek. Izráel népe elég korán elkezdte magát felszámolni és egy belső szórványosodás jeleit mutatni. Ebben az összefüggésben születik a *maradék* kifejezése, amely az egység belső megbomlását ábrázolja. Ez először az 1Kir 19,17-18-ban fordul elő: *„De meghagyok Izráelben hétezer embert: minden térdet, amely nem hajolt meg a Baalnak, és minden száját, amely nem csókolta meg azt.”* Ez az ígélet egyben megnevezte a belső törést és azt vád alá helyezte. Ettől kezdve a

²³⁶ Jörn Kiefer, *Exil und Diaspora. Begrifflichkeit und Deutungen im antiken Judentum und in der hebräischen Bibel*, Ev. Verlagsanstalt, Lipcse, 2005, 6.

megosztottság egyre gyakrabban mutatkozik az Ósz-ben. A csoportok közötti feszültséggel az identitásuk is változik. Már nem az lesz az irányadó, hogy kik vannak többen vagy kevesebben, hanem az, hogy hogyan viszonyulnak Istenhez, illetve akaratához (pl. Zsolt 1) és kik ragaszkodnak az igazságossághoz (pl. Zsolt 33,1). Azok az igazak, akik Istent szeretik és félik, illetve kegyelmében reménykednek. A nép teljes tömege nem tartozik ezek közé.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy Izráel egész története sokszínű szórványok története. A nemzeti egység létrejöttével elkezdődik egy folyamat, amely több kisebbségi helyzetet eredményez. Ez arra a felismerésre vezetett, hogy a szórvány nem csupán egy történelmi kivételes helyzetet jelenít meg, hanem ez a szórvány a nép hívóinak és igazainak a különleges helyzete. Ebben a teológiai keretben Isten igaz egyháza, az igaz gyülekezet (gyakran maradékként szerepel) mindig egy kisebbség. Ez a kisebbség gyakran elnyomva érzi magát, akár zsidó, akár pogány a többség. Ugyanakkor ez a kisebbség kihívást jelent a többség számára, hiszen azt engedelmességre szólítja fel. Az Ósz-ben kontrasztközösséggé válik az ilyen kisebbségi gyülekezet. Nemcsak a világ fele, a pogányok fele, hanem saját, tágabb közösségén belül is.

4.3.2. Szórvány az intertestamentáris korban

A Kr.e. 1. században tehát közel hatszor többen éltek az „Oikumené”-ben, azaz a Földközi-tengert övező és azokkal szomszédos országokban, mint Izráelben. Ezt a zsidóságot az Izráelbe visszatelepedett hittestvérek nem felejtették el. Az egység emlékét őrizte a szétszórtak hazatérésének ígérete (Ézs 11,12; Sof 3,10; Zsolt 147,2). A szórványzsidóságot az idegen többségtől és az abba való beolvadástól a sajátos identitása különböztette meg.

Ezt a sajátos identitást a következő elemek alapozták és tartották életben: a Tóra, a Mózes által meghatározott identitás, az etnikai hovatartozás, a szigorú egyistenimádás és idegen vallások, illetve a többistenimádás elutasítása, a sabbát

megszentelése, az étkezési szabályok és a körülmetélkedés betartása, a helyi gyülekezetek létrejötte (a zsinagógák első nyomai Egyiptomban a Kr.e. 246–221 közötti időszakra vezetnek vissza), az ünnepek, a jeruzsálemi templomhoz kötődést kifejező évi perselyezés, rendszeres zarándokutak a hazába, az Iratok jeruzsálemi hivatalosságok általi értelmezése, a jeruzsálemi Nagytanács rendelkezései.

A szórványzsidóságnak monoteizmusa mellett az Isten törvényével szembeni felelősség- és engedelmisség etikája tette vonzóvá hitüket és életmódjukat egy olyan környezetben, amelyet etikai irányvesztettség, erkölcsi lazaság, korrupció és szabadosság jellemzett. Ez a vonzás egy missziós hatással gazdagította a szórványt. A hazatérés vágya azonban nem szűnt meg. Nem véletlen, hogy az Ósz utolsó könyve (a zsidó kánon szerint), a 2Krón 36,23 Isten népének összegyűjtése gondolatával zárul: *„Így szól Círus, a perzsa király: Az ÚR, a menny Istene nekem adta e föld minden országát, és megparancsolta nekem, hogy házat építsek neki Jeruzsálemben, amely Júdában van. Aki közületek az ő népe közül való, legyen vele az ÚR, az ő Istene, és menjen föl oda.”*

A zsidó szórvány hídszerepet töltött be Isten kijelentése és a Földközi-tenger civilizációja között, amelyben a nyugati és keresztyén kultúra létrejött. A LXX tette lehetővé az átjárást a görög ajkú népesség felé. Ez nem jelenti azt, hogy ez a szórvány szülte a keresztyénséget, de egyfajta táptalajt jelentett az őskeresztyén igehirdetés számára. A keresztyén istentisztelet gyökerei is az Írás és ima köré épülő zsinagógai minta mentén alakult ki.²³⁷

4.3.3. Szórvány az Újszövetségben

A szórvány kifejezésének ósz-i kettős, büntetés és egyben missziós lehetőség jelentése az úsz-i használatát is formálta. A keresztyén gyülekezet felismerte a szórvány paradigmájának teológiai mélységét és alkalmazta a maga helyzetére. Főnévként és igeként három-három helyen fordul elő a *διασπορά* kifejezés az Úsz-ben: Jn 7,35; ApCs 8,1-4 és 11,19; Jak 1,1; 1Pt 1,1. Ezek közül a Jn 7,35 földrajzi-etnikai

²³⁷ Krüger, 46–98.

értelemben beszél a szórványról és a zsidó diaspórára utal. Feltűnő, hogy a páli levelekből hiányzik a kifejezés.

Az ApCs 8,1-4 és 11,19 a LXX-i hagyomány szerint használja a kifejezést és a keresztyén egyházra alkalmazza. Itt tehát egy keresztyén etnikai-földrajzi szórvánnyal találkozunk. Lukácsnál a hellének a görögül beszélő, görög kultúrában élő görögök, akik nem idegenek (barbárok). Vallási értelemben egy hellén az pogány, nem zsidó. A hellenisták pedig görögül beszélő zsidók, akik nem héber- vagy arám ajkúak. Ezek a hellenizált zsidók mintegy összekötő kapcsot képeznek Jeruzsálem és a környező világ között. Jeruzsálemben, az ApCs 6,1-ben, amikor Lukács görögöket említ, bizonyosan őrlök, diaspora-zsidókról van szó. Lukács az István vértanúhalálát követően jelzi, hogy elkezdődött a jeruzsálemi keresztyén gyülekezet üldözése. Az onnan elüldözöttek jutottak el Júdeába, Samáriába, Föníciába, Ciprusra és Antiókiába (ApCs 8,1 és 11,19). Hozzáteszi, hogy *„Saul pedig helyeselte az ő megölését. És azon a napon nagy üldözés támadt a jeruzsálemi gyülekezet ellen, és az apostolok kivételével valamennyien szétszóródtak Júdea és Samária vidékeire. István pedig kegyes férfiak eltemették, és nagy siratást tartottak felette. Saul pedig pusztította az egyházat, házról házra járt, férfiakat és nőket hurcolt el, és börtönbe vetette őket. Akik pedig szétszórattak, elmentek, és hirdették az igét.”* (ApCs 8,1-4) Ezzel a felhasználással Lukács a szétszóróratást a keresztyén üzenet Római Birodalomban való egyetemes kiterjesztése mintegy feltételének és kiindulópontjának tekinti. Ezzel megalapozza a keresztyén szórványhelyzet pozitív értékelését: a hívők szétszóróratása nem büntetés vagy véletlen körülmény, hanem lehetőség, eszköz az Evangélium hirdetésében és a hitnek zsidó határokon túli terjesztésében, a görögökig (ApCs 11,20).

„Jakab, Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak szolgálója, üdvözetemet küldöm a szétszórtságban élő tizenkét törzsnek”: Jak 1,1 köszöntésében használt szórvány szó etimológiailag az Isten népe földrajzi és konfesszionális értelemben vett kisebbségi helyzetbe való szétszóróratására utal. Jakab apostol itt az Izráelt jellemző kifejezést a keresztyén gyülekezetekre alkalmazza. A levélben a szórvány kifejezés a keresztyének világban való létezésének kulcskifejezésévé vált.

„Péter, Jézus Krisztus apostola, a Pontusz, Galácia, Kappadócia, Ázsia és Bitinia szórványaiban élő jövevényeknek”: 1Pt1,1 a földrajzi tartalma mellett metaforikusan használja a szórvány kifejezést. Akkor is, ha lehettek zsidókeresztyének az olvasók között, a levél egésze azt mutatja, hogy a címzettek többsége pogánykeresztyén volt (1Pt1,14.18; 2,10; 4,3-4). Ez erősíti meg a kifejezés metaforikus jellegét: a szórvány az egész világot jelöli. Még ha az úsz-i teológia át is vette a szórványfogalom fontos elemeit, vannak különbségek is annak értelmezésében. Az úsz-i fogalom kifejezi a zarándokegyház szociográfiai és teológiai önértelmezését. Ez az egyház kiválasztottak kisebbségként él nagy, idegen tömegben (1Pt 2,4.6.9.11).

Az Úsz-ben több, a szórvánnyal rokon kifejezés és gondolat fordul elő. Ilyen a παροικία (idegenben való tartózkodás, jövevény-létforma, ApCs 13,17 és 1Pt 1,17), a πάροικος (jövevény, ApCs 7.6.29; Ef 2,19 és 1Pt 2,11), παροικεῖς (idegenként élni, Lk 24,18 és Zsid 11,9), παρεπίδημος (vándor, idegen).²³⁸

A Jak 1,1 és 1Pt 1,1 tehát arról tanúskodik, hogy az egyház a maga helyzete jellemzésére a szórvány kifejezést csak korlátozottan használta. A hagyományos bűn – büntetés – megtérés – összegyülekezés motívumegyüttes nem felelt már meg a keresztyén önértelmezésnek, amely a missziói parancsban gyökerezett. Csak így magyarázható, hogy a további korakeresztyén irodalomban nem hagyott nyomot és kizárólagosan csak két levélben fordul elő. A szórvány kifejezés kettős értelemben vált használhatatlanná: egyértelműen a zsidóságra vonatkozott és negatív kicsengése volt.²³⁹ A zsidó diaszpóra-értelmezés centripetális: az uralkodó fogalom az összegyűjtésé. Ezzel szemben a keresztyén egyház diaszpóra-értelmezése centrifugális: a szórványban a misszió helyét és lehetőségét látja.²⁴⁰

Nagyokat ugorva időben néhány adat a szórvány, a szétszórás kifejezés későbbi használatáról: Nagy Konstantinig még valamennyire él az egyház diaszpóratudata, de aztán közel 1200 évre teljesen eltűnik a szóhasználatból. Ahogy

²³⁸ Krüger, 99–113.

²³⁹ Thorsten Klein, *Diaspora, was bedeutet das im Neuen Testament?*, In: *Diaspora und die Zukunft der Kirchen. Biblische und praktisch-theologische Überlegungen und Konzepte. Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft*. 2, GAW, Lipcse, 2004, 40.

²⁴⁰ Rüdiger Lux, *Diaspora-was bedeutet das im Alten Testament?*, 9., In: i.m.

már kiderült, a Corpus Christianum azt a benyomást keltette, hogy mindenki keresztyén lett. Egy rövid említést találni Luthernek a Zsolt 40 magyarázatában, ahol úgy fogalmaz, hogy az egyház rejtett és nagyon szétszóratott. Csak a 18. századi pietizmus veszi elő újra a kifejezést: Nikolaus Ludwig, Zinzendorf grófja (1700–1760) fáradozik a diaszpóra és a testvérgyülekezetek (Brüdergemeine) kapcsolatteremtésén. August Hermann Francke (1663–1727) ugyanezt teszi az angliai, észak-amerikai és oroszországi evangélikusok tekintetében. Az ágostai Samuel Urlsperger (1685–1772) keresi a kapcsolatot az 1731–32-ben elűzött és az AEÁ-ba (Georgiába) kivándorolt salzburgi evangélikusokkal, illetve az osztrák „titkos protestánsokkal”²⁴¹. A német ajkú protestantizmusban a szórvány kifejezés általános használata számára döntő volt az 1852-es eisenachi konferencia, ahol a német egyházkormányzatokat perselyezésre kérték fel a szórvány javára. Az 1815-ös bécsi kongresszus Európa újrarajzolásával és azt megelőzően a vallási türelem eluralkodó gondolata a szórványértelmezés reneszánszát jelentették a 19. században.²⁴²

A szórványkérdést a GEKE egy, a nyilvános dokumentumai közé emelt, nemzetközi teológuscsoport által kidolgozott tanulmány is tárgyalja „*A diaszpóra teológiája*”²⁴³ címmel. A tanulmányi anyag többek között a szórvány kifejezés múltbeli és mai használatáról; az időszerű egyházi önértelmezésekről; a szórvány jelentéstörténetéről; bibliai szórvány-önértelmezésekről; a szórvány, mint kapcsolatokra összpontosító kifejezés a 21. században; idegenben élő egyházzal – az egyház idegenségéről szól.

A szórvány kifejezés kialakulása és használata eltérő Európa különböző egyházaiban. A tanulmány kitér arra, hogy német nyelvterületen eleinte az országon kívül alakult német evangélikus egyház(ak) megnevezésére használták. A GAW a 19. század második felében kezdi el használni. A kifejezés teológiai reflexiója egy ma is

²⁴¹ Steyerországban az evangélikus gyülekezetek 200 évig éltek üldözötként a betiltott lelképásztorképzés ellenére. Elhangzott Wolfgang Rehner steyerországi szuperintendens előadásában az Európai Protestáns Lelkipásztorszövetségek (Konferenz Europäischer Pfarrverbände: <https://www.kep-pastores.eu/index.php/de/>) konferenciáján Admontban, 2019. jún. 17-én, 2024.03.21.

²⁴² Harald Uhl, *Evangelische Akademie und Diaspora. Zwei unbekannte theologische Wesen*, Gutachten und Studien Nr. 4, Wien, 2006, 11–13.

²⁴³ *Theologie der Diaspora*, ld. 229. l.ábjegyzet.

élő folyóiratot eredményezett „Az evangélikus Diaspóra”²⁴⁴ címmel és azt szemlélteti, hogy – legalábbis német és osztrák nyelvterületen – a szórványteológia létezése magától értetődő. Az európai szórványkérdés teológiájának másik fontos központja a bécsi evangélikus teológiai fakultás lett, az ott tanító, már idézett Wilhelm Dantinének köszönhetően. A tanulmány elismeri, hogy nem könnyű világosan megkülönböztetni (pl. Magyarországon és Romániában) a többszörös, azaz felekezeti, nyelvi, nemzeti értelemben vett szórványgyülekezetek esetében ezeket a különböző tényezőket. Tanulva a 20. század első felének német tapasztalatából, a tanulmány figyelmeztet, hogy a szórványteológiát sohasem szabad a maga kulturális, politikai és történelmi kontextusától elszigetelten szemlélni.²⁴⁵

Szórványhelyzet és öntudat kölcsönösen feltételezik egymást – a kisebbségi egyházi lét az önazonosság-tudat kialakulásának egy nyitott, dinamikus folyamata.²⁴⁶ Az európai protestáns egyházak szórvány szóhasználatát elemezve megállapítja, hogy többféle értelmezés él: van, ahol a szórványhelyzetet áldozatként és büntetesként, ugyanakkor lehetőségként és kihívásként értelmezik; ritkábban eszkatológiai dimenzióját említik; legyakrabban a leíró-szociológiai jelentését hangsúlyozzák, amely vagy területileg vagy pedig számbelileg meghatározható kisebbségi helyzeten alapszik. Létezik még egy ritkán használt, szociológiai olvasatú értelmezése a szórványnak: egy állapot a régi népegyház és a kiteljesedő elvilágiasodás között (kelet- és közép-németországi példa).²⁴⁷

A *szórvány - önértelmezés büntetés és ígélet között* című fejezetben a kifejezés bibliai értelmezésének kettőséggel találkozunk: egy vigasztaló és egy borúlátó fogalommal. Vigasztaló: „a szórvány nem teher, hanem erény, amennyiben az Ige terjesztésében segít”²⁴⁸. Borúlátó: olyan helyzet, amelyet le kell győzni.

²⁴⁴ *Die evangelische Diaspora*, GAW, Lipcse, Franz Martin Leopold Rendtorff alapította 1919-ben, 1916–1934 között a GAW elnöke.

²⁴⁵ I.m. 31–34, Dantinéről részletesebben ld. alább 4.4.1, 242. lábjegyzet.

²⁴⁶ I.m. 36.

²⁴⁷ I.m. 37.

²⁴⁸ I.m., idézi Erich S. Gruen: *Diaspora – Jews amidst Greeks and Romans*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2004, 233.

Ez a tanulmány is kitér arra, hogy az egyház idegen környezetben él (Zsid 11,9; 1Pt 2,11; Róm 1,17), ugyanakkor az egyház idegen e világban (Jn 17,16; 2Kor 5; Fil 3; 1Kor 1).²⁴⁹

Hogyan kamatoztathatja ezt a kettős idegenséget a szórványteológia? Erre a kulcs a *hídszerep*. Az az egyház, amely tudatában van ennek az idegenségének, folyamatosan törekszik arra, hogy híd legyen önmaga és az őt körülvevő társadalom között. Egyházként így tesz eleget küldetésének, az Evangélium nyilvános hirdetésének. A híd kifejezés mindig magában hordoz egy kettős tapasztalatot, amely egyaránt sugallja az idegenséget az elkülönülés értelmében és az összekapcsolódást is. A híd szerepéhez hozzátartozik, hogy összeköti a különbözőket anélkül, hogy megszüntetné azok különbözőségét.²⁵⁰

4.4. A „széles út kényelme”

Ahogy az idézőjel is mutatja, ez az alfejezetcím magyarázatra szorul. Onnan az idézőjel, hogy itt nem a Hegyi beszédbeli értelemben használjuk, hanem szűkebb értelemben a szórványgyülekezet, tágabb értelemben a kisebbségi egyház alternatívájaként egy kísértést szeretnénk nevének nevezni. A Hegyi beszédben a széles út a tágas kapun át a veszedelembé rohanó többséget, egyszerűen fogalmazva a világot jelképezi. Ebben az alfejezetben viszont az egyház számbeli növekedése abszolutizálását vizsgáló elemzés tanulságait alapul véve azt járjuk körül, hogy milyen kísértéssel járhat, ha ekkleziológiai értelemben egy kedvünk ellenére való, hátrányosnak vélt szórványhelyzetet reménytelennek ítélünk, mert azt gondoljuk, hogy csak ott érvényesül Isten akarata, ahol a gyülekezetben számbeli növekedés van, vagy ahol felekezeti többségi környezetben élünk. Ilyen értelemben került idézőjelbe a széles út kifejezés. Egyházon belül is lehetnek nézetkülönbségek, ami a szórványhelyzet megítélését illeti. Itt tehát enyhe túlzással használjuk a széles út

²⁴⁹ I.m. 78, ezt egy szójátékkal fogalmazza meg: „*Kirche in der Fremde, Fremdheit der Kirche*”.

²⁵⁰ I.m. 86.

kifejezést, hogy ezen különbségek kontrasztos bemutatásával elősegítsük az elmozdulást az érzelmi megközelítéstől a tárgyilagosabb felé.

A 19–20. századi nagy missziós projektek lecsengő tendenciát mutatnak, vagy már csak az egyháztörténet kategóriájába tartoznak. Ázsia és Afrika számos országában eleven, dinamikus, missziós lelkületű, életvidám gyülekezetek élnek és folyamatosan újak is alakulnak. Ezzel szemben a nagy missziós projektek elindítói a nyugati keresztyénség térfelén, Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a zsugorodás, a rohamos létszámcsökkenés, az elöregedés, a szekularizáció és szekularizmus megtépázta egyház bezárkózása jelenségével küszködnek. Nem kevésbé Kelet-Európában a kommunizusból alig harminc éve felocsúdófélben lévő keresztyén egyház. A nagy missziók ideje nyugati civilizációnkban nagyjából lejárt vagy teljességgel szünetel. A keresztyén egyház visszavonult, bezárkózott templomai fala közé, vagy az esetenként megmaradt, netán újonnan életre keltett intézetei keretei közé. A nyugati keresztyénség általánosságban véve olyan egyház képét mutatja, amely elveszítette egykori lendületét a népek tanítványá tétele Krisztustól kapott parancsa teljesítésében. Vannak, akik a lehangoló jelenség láttán megkérdőjelezték a korábbi missziói felfogásukat, amely szerint a misszió feltétlenül számbeli növekedést kell, hogy eredményezzen. Charles E. Van Engen alapos elemzésnek vetette alá az egyházi növekedés elméletének ekkleziológiai vonzatait. Az alábbiakban az ő munkáját szemelvényezem.²⁵¹

4.4.1. Az egyház-növekedés elmélete ekkleziológiájának elemzése Charles Van Engennél

Charles Van Engen 1981-ben, Amszterdamban megjelent könyvében az egyház növekedésének kérdéskörét a missziói küldetését betöltő igaz egyház szemszögéből vizsgálja. Így sorakoznak a fejezetcímei: *Az igaz egyház és egy ekkleziológia-értékelés, - a*

²⁵¹ Charles Van Engen, *The Growth of the church: An Analysis of the Ecclesiology of Churchgrowth Theory*, Rodopi, Amsterdam, 1981, 403–512., továbbiakban Engen

modern ekkleziológiában, - a Szentírásban, - a maga történetében, - a maga missziójában, - az egyházi növekedés elméletében, - és a növekedés gondolata, - és az aratás teológiája.

Az egyházi növekedés mozgalmának (*Church Growth Movement, CGM*) elmélete röviden arról szól, hogy Isten akarata az, hogy az egyház gyarapodjon, sokasodjon. Kezdetben volt egy konkrét célkitűzés: világszerte hárommilliárd embert téríteni Krisztus követésére. Az a kérdés, hogy mi az igaz egyház, hogy melyik az, mindig sok vitát, feszültséget, szakadást és nagy bizonytalanságot szült. Ezért Engen kérdésfelvetésében már az első fejezetben megkérdőjelezi a CGM igaz egyház megnevezését. Ezért nagyon óvatos teológiai elemzésre, kiértékelésre van szükség: a CGM termeli az igazi egyházat? A növekedő egyház az igazi? Ebben a vitában egyaránt részt vettek ún. zsinattal rendelkező egyházak (élen járt ebben az Egyházak Világtanácsa, EVT) és evangélikál egyházak. Szinte adódik egy ilyen vitában a legégetőbb kérdés: melyek az igaz egyház ismertető jegyei? A gyorsan átalakuló világban dinamikusabb kifejezéseket kerestek, amelyek a klasszikus reformátori ismertetőjegyeket nem pótolják, de jobban megjelenítik a misszió fontosságát. Az EVT „új szavakat” javasolt, mint például a „misszió”, „az elnyomottal való azonosulás” és (módosításokkal Karl Barhtól kölcsönözve) „jelen lenni a viláért”. A CGM az „aratást” tekintette az igaz egyház legfőbb ismertetőjegyének. Engen nem épített egy harmadik, köztes álláspontot, mert szerinte a két tábor bár egymással kölcsönhatásban álló jegyeket jelölt meg, de a két álláspont nagyon különböző meglátással bír, ami az egyház világban való jelenlétét illeti. A CGM egyházképében az egyház számbeli növekedését olyan motívumok alapozzák, mint Isten egyetemes szövetségkötési szándéka minden emberrel; az embereknek egy sajátos közösségbe való gyülekezése; Krisztus teljessége; az elveszett megtalálása; az egyház növekedése; Isten országa eljövetele. Ezek a motívumok jelzik, hogy a számbeli növekedést nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. A „zsinati” táborban a következőket hangsúlyozták: Isten országa több, mint mennyiség és több, mint az egyház; az egyház egyetemessége több, mint a terjeszkedés; az egyház felelőssége a világban elsősorban a világra és nem az egyházra összpontosít; Krisztus teljessége magába foglalja az Ő Úr voltát társadalmi, politikai, gazdasági, személyes és lelki életmódunk felett is; Isten munkája és jelenléte túlterjed az egyházon. Engen sürgeti a két tábor, hogy nagyon

figyelmesen hallgassák meg egymást, illetve közösen a Szentírás fölé hajolva az Ige útmutatását keressék. Egyedül csak ott találnak az egyház Fejére és az életelvre, amely vezetést, ösztönzést, növekedést és haladást nyújt. *„Csak az idők jeleire, a világ szükségeire, a szegények vágyaira, vagy saját statisztikai elemzéseinkre figyelni olyan, mint ha szerettüinktől táviratra várva elutasítunk egy telefonhívást.”*²⁵²

Engen a növekedés kérdéskörében egy „új kifejezésre” tesz javaslatot és ez a „sóvárgás”. Szerinte ez tükrözi az egyház számbeli növekedésével kapcsolatos bibliai, történelmi és missziológiai meglátást, gondolkodást. Engen a sóvárgás kifejezését használta, hogy a Szövetségnek arról az egyetemes szándékáról beszéljen, amely magában foglalja az összes többi motívumot, de nem teszi a siker vagy kudarc, hűség vagy közömbösség, igaz vagy hamis kritériumává a tényleges számszerű eredményt, amely az egyetemes szándékból ered. A számbeli növekedés iránti vágy abból a sóvárgásból születik, amely Isten szövetségébe való egyetemes összegyűjtés ígéretéből fakad. Az egyháznak tehát része az a vágyakozás, hogy minél többen kerüljenek közösségbe Istennel. Akkor a leghitelesebb, ha Jelenések könyve képével élve Új Jeruzsálemmé válik nyitott kapuival, hogy a nemzetek bejöhessenek e közösségébe. Ha elveszíti hitelességének ezt a jegyét, akkor az egyház egy vallásos, farizeusi klikké, egy deformált egyházzá válik.

Engen felhívja a figyelmünket arra, hogy az Evangéliumban elsősorban Isten országával társítja a növekedést és nem az egyházzal.²⁵³ Orlando Costast idézi, aki az 1930–1960 közötti chilei pünkösdi egyház robbanásszerű növekedését vizsgálta és megállapította, hogy:

- a gyülekezet számbeli növekedése még nem jelenti feltétlenül azt, hogy a gyülekezet növekedik. Lehet, hogy egyszerűen csak hízik. A hit reflexiója nélkül meglehet, hogy a növekedés csak egy menekülési mechanizmus, amelynek során emberek az egyházban keresnek menedéket valamilyen társadalmi nyomás alól;

²⁵² Engen, 510.

²⁵³ I.m. 414., Luther Copeland, *What do the Gospels Say About Church Growth?*, EMQ, Fall, 1973, 294–300.

- a gyülekezet növekedése a misszióknak egy jele és nem eszköze. Jel, amely túlmutat önmagán Isten missziójára, amelynek a gyülekezet az eszköze, nem pedig a növekedés.²⁵⁴

Összefoglalásképpen Engen elemzése egyrészt abban segít, hogy komolyan vegyük a küldetésünket, ne adjuk fel a *sóvárgást* a növekedés iránt, másrészt abban, hogy ne essünk a számok bűvöletébe, ne tévesszük össze Isten országát a földi egyházzal. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyháznak nem kötelessége megjeleníteni ebben a világban Isten országa valóságát és jelenvalóságát.

Bonhoeffer gondolatmenete a végső és a végső előtti valósággal²⁵⁵ – melyet etikai írásai leglényegesebb témái egyikének tekintett – kapcsolatban szintén segíthet a szórványegyház állapotában gyökerező borúlátás tárgyilagos értékelésében. Az egyház mai állapota, akár szórványhelyzetben is, a végső előtti valósághoz tartozik. Ez nem az egyház végső valósága. Ez csak egy stáció. Ha a küzdő egyház (*ecclesia militans*, Mt 10,34) képére gondolunk, akkor a szórványlétet a küzdelemmel járó szenvedés egyik stációjának is tekinthetjük. Jézus nem ígér küzdelemmentes jövőt, sőt azt bocsájtotta előre, hogy nyomorúságunk lesz, viszont bátorít: „Azért mondtam ezeket nektek, hogy békességetek legyen én bennem. E világon nyomorúságotok lesz, de bízzatok, én legyőztem a világot.” (Jn 16,33) Az áldozatszerep helyett ez az evangéliumi hozzáállás a tanítványság küzdelmes részéhez. Nem azon keseregni, hogy voltunk, lehetnénk többen is, nagyobbak is, hanem a Krisztus világ felett aratott győzelme gyümölcséből, a békességből táplálkozó örömet megélni, ábrázolni, láthatóvá tenni üzenetben, cselekedetben egyaránt. Tanítványságunk része, hogy a világ nem ért és nem fogad el bennünket. Ehhez képest kisebb elviselendő teher az, hogy szórványban,

²⁵⁴ Engen, 415–416: Orlando Costas, *Church Growth as a Multidimensional Phenomenon: Some Lessons from Chile*, International Bulletin of Missionary Research (formerly Occasional Bulletin), vol. 5, no. 1, Jan., 1981, 6–7. Costas arra utal, hogy a chilei pünkösdi mozgalom tagsága 1930–1960 között minden tíz évben megduplázódott. Ez közismert tény volt akkoriban. A mozgalom áldását adta Pinochet chilei diktatúrájára. Politikai hozzáállásának mélyreható befolyása volt az egyház növekedésére. Orlando kritikájában olyan kifejezéseket használ, mint ekkleziasztikai triumfalizmus, missziós imperializmus, számok bálványozása, egyház bálványozása („*ecclesiastical triumphalism, missionary imperialism, numerolatry, ecclesiolatry, numerolatry, ecclesiolatry*”). Orlando Costas, *The Church and Its Mission: A Shattering Critique from the Third World*, Wheaton, Tyndale, 1974, 126., In: Engen, 4.

²⁵⁵ Dietrich Bonhoeffer, *Etika, Exit*, Kolozsvár, 2016, 95–112.

kisebbségben élünk. A szórványgyülekezetben szerzett tapasztalatok (azoknak pozitív és negatív elemei) mindenképpen segítenek. A pozitív tapasztalatok a számszerűleg a múltbéli önmagához vagy a környező bármilyen többséghez képest létszámában kisebb gyülekezet valóságával való megbékélésben segítenek, a negatív tapasztalatok pedig abban, hogy revidéáljuk a számbelileg kis és nagy gyülekezetekkel kapcsolatos nézetünket, de ekkleziológiánkat is.

Ide kívánczik a pozitív tapasztalatok megbecsülésében bátorítás gyanánt egy Wilhelm Dantine-től²⁵⁶ származó megfogalmazás, aki osztrák protestáns teológusként úgy fogalmazott a szórvány teológiájáról szóló könyvében, hogy az „*egy protestáns kaland*”.²⁵⁷ Ő az a rendszeres teológus, aki már 1962-ben lefektette a szórványteológia alapjait a *Stadt auf dem Berge? (Város a hegyen?)* című könyvével. Életművét az alfejezet elején említett GEKE és GAW is alapműnek tekinti a szórványteológia kutatásában. Dantine-nél a Hegyi beszédből vett kép szolgált eme szórványteológia tervéül, amely tervet évtizedekkel később kidolgozta, már kérdőjel nélkül. Dantine római katolikus többségben élő protestáns szórványban, de azon túlmutatóan tette fel az ekkleziológiai alapkérdést: mi az egyházi kisebbségi lét lényege egy római katolikus, görögkeleti vagy szekularizált többséggel szemben? Számára ez a só és a világosság szerepben található meg. Dantine a diaszórastruktúrák hiányosságára is rámutatott: ezek „*egy hiányzó nyilvánosság és egy, a megőrzés és zárkózottság kedvéért történő befele mutató megkérgesedés*”.²⁵⁸ Nem sokkal halála előtt megvonva a szórványteológia mérlegét így elmélkedett: „*nem lehet, hogy a kisebbség hitelessége, a maga bátorságával és önnön örömeivel teszi őt az adott társadalom egészének értékes tagjává?*”²⁵⁹ Életműve méltatásában a kisebbségben élő egyházzal összességében így írnak: „*kisebbségként az egyház csak akkor tud az evangélium szerint élni, ha nyitott diaszpóra. Nem feszült és*

²⁵⁶ Wilhelm Dantine (1911–1981), az osztrák protestantizmus meghatározó alakja, a Bécsi Egyetem Evang. Teol. Fakultásának professzora (1963–1981).

²⁵⁷ Wilhelm Dantine, *Protestantisches Abenteuer. Beiträge zur Standortbestimmung der evangelischen Kirche in der Diaspora Europas*. Hrsg. v. Michael Bünker, Innsbruck–Wien–Göttingen, Tyrolia, 2001

²⁵⁸ Uhl, 59.

²⁵⁹ I.m. 60., Wilhelm Dantine, *Der Weg des österreichischen Protestantismus in die nahe Zukunft*, In: Die evangelische Diaspora 4, Kassel 1971, 35–58.

rezignált, hanem bátor és örömteli. Ilyen örömteli élettel válhat hiteles partnerré a társadalomban."²⁶⁰

Bár Dantine szórványteológiája egy római katolikus többségi környezetben élő evangélikus, felekezeti kisebbségi egyház számára íródott, egyértelműek a párhuzamok az erdélyi felekezeti kisebbségi léttel. Egy erdélyi kisebbségi egyház számára készülő ekkleziológiának mindenképpen segít szórványteológiájának több tanulsága, úgymint a derűs felfogás a szórványhelyzetről, a nyilvánosság felvállalása, a bezárkózás és megkérgesedés helyett a bátor, örömteli vállalása annak, hogy nemcsak magunkkal törődünk, hanem van üzenetünk a társadalom, a szűkebb és tágabb környezetünk számára. Amiben eltér a két kontextus, az az etnikai kisebbségi lét ügye. Ezzel Dantine nem szembesült, hiszen az osztrák protestantizmus nem ismeri ezt a jelenséget. Osztrák nyelvterületen nincsen eltérés a nyelvhasználat terén a kisebbség és a többség között. Ebben a kérdésben is a Szentírás az irányadó, ahol Dánielék babiloni vagy a Földközi-tenger körüli nyelvi sokszínűség példáival találkozunk, amelyekben vagy vállalni kellett a hitbelivel együtt az etnikai, kulturális másságot is, illetve amikor az Evangéliumot a befogadó közeg nyelvén kellett továbbadni. Az Örömhír megértése szempontjából döntő, hogy a gyülekezet azon a nyelven hallja, amelyet legjobban ért, vagyis az anyanyelvén. A reformáció ezt ismeri fel, amikor elkezdte a Szentírás lefordítását a különböző etnikumok nyelvére.

4.4.2. Összegzés

A szórványkérdés bibliai gyökereinek vizsgálata tükrében azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy az erdélyi református szórványegyházképünk inkább a zsidó diaszporafelfogáshoz és viszonyuláshoz hasonlít és nem az úsz-ihez, azaz hátránynak, netán büntetésnek, a rossz körülmények tartósságának tekinti azt és centripetális irányú visszarendeződésről álmodik. A centripetális irány itt nem egy Jeruzsálemhez hasonló központot vizionál, mint a diaszporazsidóság hazatérési vágya esetében,

²⁶⁰ I.m. 61., Hermann Rieß (kiad.), *In der Liebe lebt Hoffnung. 150 Jahre Gustav-Adolf Werk*, Kassel 1982, 82., Friedhelm Borggreffe méltatja.

hanem egy nagyobb, népesebb, erősebb közösség létrejöttét, amely egyfajta visszatérés az elveszített, megsiratott, jobb esetben meggyászolt állapothoz. Nem úgy viszonyulunk tehát a szórványhelyzethez, mint az első század keresztyénei, akik már a kifejezést is el kezdték kerülni annak túlságosan negatív felhangja miatt. Mi is túlnyomórészt hátránynak és nem lehetőségnek tekintjük a szórványlétet.

Visszatérve a dolgozat kérdésköréhez, a kisebbségi egyházképünket, ekkleziológiánkat tovább terheli az, ha a fent említett értelemben használjuk a szórvány kifejezést, hacsak komolyan nem vesszük a Dantine-féle szórványteológiában megfogalmazott egyházkritikát és felhagyunk a bezárkózásra és megőrzésre összpontosító értelmezéssel, gyakorlattal. A kisebbségi egyház létét úsz-i értelemben lehetőségként, az Evangélium hirdetése lehetőségeként kell felfognunk, megélnünk és egy ilyen kiindulópontokra épülő ekkleziológia segíthet egy paradigmaváltáson dolgozni, ami a kisebbségi borúlátó egyházképet is meg tudja változtatni. Erre teszünk kísérletet az 5. fejezetben. Egy paradigmaváltásban iránymutató lehet számunkra *A Szórvány teológiája* című GEKE-tanulmány javaslata, a *hídszerep*. Nem elszigetelt bástyaként felfogni a szórvány vagy a kisebbségi helyzetet, hanem összekötő hídnak.

Figyelembe véve Charles Van Engennek a számbelileg növekedő egyház elméletéről írt, óvatosságra és intenzív párbeszédre²⁶¹ intő elemzését, valamint Wilhelm Dantine örömteli és bátor szórványértelmezését, amit tanulmányában olyan frappánsan és tömören *protestáns kaland* kifejezéssel illet, azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi egyházkép újrafogalmazásában a Szentírás-beli pozitív példák segítenek. Ezekből vizsgálunk meg néhányat a következő alfejezetben.

²⁶¹ Schwarz, *Die natürliche Gemeindeentwicklung. A Guide to Eight Essential Qualities of Healthy Churches*, NCD-Media, Emmelsbühl, 1996, 16., az egyházi növekedés mitológiátlánításáról beszél. A könyv (amelyet már 42 nyelvre lefordítottak) egy olyan kutatás eredményeit összegzi, amely 5 kontinensen, 86 országban, 70.000 gyülekezetben, gyülekezetenként átlagosan 26 megkérdezett körében készült. Magyarul: [A Gyülekezet természetes fejlődése, BMSZ, Jánoshalma, 1998](#); *Magától. A természetes növekedés útja*, Harmat, 2015, a *Gemeindeentwicklung 3.0. Eine Einführung in die natürliche Gemeindeentwicklung*, 2015 alapján. Továbbiakban Schwarz

4.5. Szentírásbeli példák. Kisebbségként egy idegen környezetben: a babiloni fogság. Kicsi kezdet Jézus példázataiban: kovász, mustármag, kicsi nyáj

Az utolsó alfejezetben Istennek Jeremiás által a babiloni fogságban élő néphez intézett üzenetét, levelét és Jézus két példázatát, illetve egy kifejezését hívom segítségül. Az előbbi ósz-i minta arról, hogy kisebbségként egy szekularizált közegben vagy kényszerű helyzetben, idegen többség környezetében is számítsunk Istenre, az utóbbi pedig egyszerre vigasztalás és bátorítás arra nézve, hogy a kis kezdet, a számbeli, mennyiségbeli kicsinyiség próbára teszi a hitet, mítoszromboló (a kis egyház lehetetlenségének mítosza), de önmagában hordozza a jövőnek nemcsak az ígérését, de az esélyét is.

4.5.1. Jeremiás levele a Babilonban élő száműzötteknek (Jer 29,1-23)

„És fáradozzatok annak a városnak a jólétén, ahová fogságra küldtelek benneteket, és könyörögjetek érte az ÚRhoz; mert annak jóléte a ti jóléteketek is!” (Jer 29,7)

Izráel a honfoglalás után ebben a fogságban tapasztalta meg először, mit jelent a többségi státust elveszíteni és megtanulni kisebbségként egy idegen környezetben élni, boldogulni. Bevezetőül hadd álljon itt erről az ígéről egy klasszikus elemzés Augustinustól: *„az e világ békéje számunkra is fontos, mert amíg a két város keveredve él, addig mi is felhasználjuk Babilon békéjét, amelyből úgy szabadul ki Isten népe a hit által, hogy addig ebben a békében zarándokol...Jeremiás próféta, amikor Isten ószövetségi népének előre jelezte a fogságot és isteni indíttatásra megparancsolta, hogy engedelmesen menjenek Babilonba, és kitartással szolgáljanak ott Istenüknek, szintén arra intett, hogy imádkozzanak Babilonért: mert annak békéje a ti békéteket, jóllehet mulandó béke, mégis közös kincse jóknak, rosszaknak.”²⁶²*

²⁶² Augustinus, *Isten városáról*, XIX. könyv, 26. feje., IV. kötet, 266–267.

Augustinus zsinórmértéknek tekintette Izráel Babilonban szerzett tapasztalatát, mint az evilági és isteni uralom dualitása archetípusát. Ebben természetesen kiemelt helyet kap Jeremiásnak a száműzetésben élőkhöz intézett levele (Kr.e. 594).²⁶³

Jeremiást roppant népszerűtlenné tette prófétai küldetése. Isten akaratát kompromisszummentesen közvetítette, azaz megírta a népnek, hogy a hűtlenségért el kell fogadni a fogságot, a száműzetést, mint Isten akaratát. Nabukadneccart pedig Isten eszközének kell tekinteni. Tette ezt Jeremiás a „jóléti”, álmodó prófétákkal szemben, akik azt álmodták és hirdették, amit a nép, a többség akart hallani, hogy hamarosan hazatérhetnek. Ezt csak tovább terhelték azok a csoportok, amelyek otthon szakítani akartak a káldeus uralkodóval és szomszédos hatalmak szövetségében bíztak. Jeremiás mellett, Isten Igéje, üzenete mellett alig maradtak. Jeremiás kisebbségbe került saját népe körében, amelynek ez a levél útmutatásként született: hogyan élhetik túl a rájuk váró több évtizedet idegen vallási, politikai, kulturális, etnikai közegben.

Augustinus nem értelmezte félre a levelet, amikor az egy térben és időben együtt élő két politikai entitásról szóló elmélete modelljéül választotta. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy a babiloni fogság esetében kétféleképpen lehet a fent említett dualitást azonosítani. Egyrészt az egymás mellett élő két város (Isten városa és az ember városa) Izráel és Babilon társadalma, másrészt Izráel két uralom alatt találta magát: Babilon, illetve Isten uralma alatt. Annyira jelentős volt Izráelnek ez a babiloni tapasztalata, hogy azt lehetne mondani, az a későbbi izráeli lét paradigmájává vált, még akkor is, amikor már Júdeába visszatértek és a templomot felépítették.²⁶⁴

Stefan Paas egy külön fejezetet szentel a száműzetés, a babiloni fogság kérdéskörének a már említett *Jövevények és papok. Keresztyén misszió egy posztkeresztyén környezetben* című könyvében. Azzal indít, hogy a száműzetést az üdvtörténet egészében helyezi el és megállapítja, hogy a Biblia Ádám és Éva kiűzetésétől János pátmoszi száműzetéséig a gyökérvessztettség és hontalanság könyve. Emberileg az volt várható, hogy a parányi Izráel ezután megszűnik létezni. Ám ezzel ellentétes dolog történt, ugyanis Izráel a

²⁶³ Desire, 83.

²⁶⁴ I.m. 83.

száműzetésben új Istenhitre jutott, tovább építkezve az ősi hagyományokra, de tele új felfedezésekkel.

A száműzetés traumát okozott a népnek. Pusztítás, veszélyeztetettség, megszállás, éhínség, hódoltság, tűzvész, halál, erőszak, megszenteltetés, menekülés, elhurcoltatás, szegénység, megalázás, reménytelenség: mind-mind elemei ennek az időszaknak.²⁶⁵ Ezt a traumát öntik szavakba a költői könyvek: Jer Sir, Zsolt 137. 44. 74. 79, Ez 3. 4. 8. A traumatikus tapasztalatban nem volt könnyű megemészteni, hogy ezt a traumát Isten engedte megtörténni a nép hűtlensége és következetes bálványimádása miatt. Még az első elhurcoltatás során Egyiptomba menekülők is visszatértek a bálványistenek imádásához. Jeremiás, akit magukkal hurcoltak, hasztalan figyelmeztette őket. Izráel a fogságban kezdte gyakorolni a hitvallást, idegen környezetben. Tanúskodó hit, amely a fogságban fogant Ézs 40-55 énekeiben csapódik le. Bruegemann mondja, hogy ez a beszédmód – valaki egy kiszolgáltatott népből, száműzetésben, nagyhatalmak között – mint arra, hogyan kell a mai keresztyéneknek a teológiát művelni.²⁶⁶ A mai keresztyének hangját már nem támogatják hatalmas intézmények és egy töretlen keresztyén kultúra. Ez a kor lecsengett. Bruegemann a tanúskodás (testimony) kifejezéssel egy olyan teológiai beszédmódra utal, amely egy identitásra, egy látásmódra, egy hivatásra értendő és amely mintegy a „jövőből”, „rajtunk kívülről” érkezik hozzánk. Ennek az identitásnak nem a realitás adja a tartást. Ezért sebezhető, ki van téve a gúnynak és kételkedésnek. De ez a sebezhetőség nyitja meg új beszédmódok lehetőségét: kevésbé egyhangú és kevésbé büszke, magabiztos beszédmód, amely ugyanakkor humorosabb és kritikusabb a hatalmakkal szemben. Ez Jézus példázatainak és Isten országának a nyelvezete. Ez a fogságbeli Deuteroézsaías hangja is.

Círusz király engedélye folytán sokan az időközben megszokott babiloni életforma mellett döntenek és nem térnek vissza. Az Úsz-ben azt figyelhetjük meg, hogy az apostolok elsősorban ehhez és az egész Római Birodalom területén élő zsidó diasporához szólnak. Pál apostol is egy ilyen közösségből származik. Paas azzal zárja

²⁶⁵ Paas, 130., idézi Raplh W. Klein, *Israel in Exile: A Theological Interpretation*, Philadelphia, 1979, 2.

²⁶⁶ I.m. 143., Bruegemann Walter, *Cadences of Home. Preaching Among Exiles*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1997, 38–56.

ezt a fejezetét, hogy párhuzamot von a babiloni tapasztalat és a szekularizált társadalomban élő keresztyén gyülekezet között. Bár a mi helyzetünk távolról sem ugyanaz, mint a száműzötteké, de tanulság jut bőven a száműzetésbeli tapasztalatból számunkra is: lehetséges saját kultúrával és identitással bírni anélkül, hogy országgal rendelkezéssel és anélkül, hogy mások felett uralkodjál.²⁶⁷ A traumatikus élményekben meg lehet találni a bűnvallás útját, meg lehet találni azt az új hangot, amelynek hordozója újra megtanult bízni Istenben, aki nemcsak Izráelben, Júdeában, de Babilonban is népe Istene maradt. A mai gyülekezet sebezhető tanúságában meg kell, hogy tanuljon az Isten által előkészített jövődől élni. Az identitás megőrzésében felértékelődnek a sákramentumok és a jelképek, amelyek gazdagítják a keresztyén gyülekezet liturgiáját és lelki életét.²⁶⁸

4.5.2. Példák Jézus példázataiból

A mag képe a példázatokban nem a galileai mezőgazdasági környezet miatt oly gyakori a példázatokban, hanem mert a teremtés óta Isten a magba beleteremtette az élet, a növekedés, a szaporodás és a gyümölcstermés rejtélyét, esélyét és biztosítékát.²⁶⁹ Ugyanígy a befogadott Evangéliumban van a jövő esélye és biztosítéka: *„Mindaz, aki hallja tőlem ezeket a beszédeket, és megcselekszi azokat, hasonló a bölcs emberhez, aki kősziklára építette házáat. És ömlött az eső, jöttek az ároizek, fújtak a szelek, és beleütköztek abba a házba, de nem dőlt össze, mert kősziklára épült.”* (Mt 7,24-25)

A mustármag és a kovász példázatában Jézus Isten országa apró, emberileg alig észrevehető kezdetét és a gyors terjedésre való képességét is megjeleníti.

²⁶⁷ Itt megjegyzi Paas, hogy ez a látásmód főleg neo-anabaptistáknál/mennonitáknál, mint például John Howard Yodernél fordul elő. De zsidó szerzőknél is fellelhető, akik azt hangsúlyozzák, hogyan tudott a zsidóság ország nélkül évszázadokon át fennmaradni. Végül gyakran találkozunk egy ilyen „diaspóra-teológiával” európai keresztyén bevándorlóknál is. I.m. 129.

²⁶⁸ I.m. 125–172.

²⁶⁹ Schwarz, 9.

4.5.2.1. A mustármag példázata (Mt 13,31-32; Mk 4,30-32; Lk 13,18-19)

Az apró magban megvan a bokorrá, fává (hiperbolikus elem) növekedés ígérete. Még nem látszik semmi abból, de a magban benne rejlik a csodálatos élet kiteljesedésének az ajándéka. Ez egyszerre kontrasztpéldázat és növekedésről szóló. A mag és a fa kontrasztja az egyik üzenet. Az izráeli földműves a magban benne látta a későbbi fát és erre rácsodálkozott.²⁷⁰ Kiábrázolódik az apró, alig észrevehető kezdet és a nem lebecsülendő kezdet fontossága. Nem a madarakkal és az alattuk levő fával kezdődik a példázat, hanem az apró maggal. A Teremtő beleteremtette teremtményébe az élet ajándékát. Alig észrevehető, de a benne rejlő életben minden információ jelen van, amely szükséges a növekedéshez. A növekedés alatt nem az egyház növekedésére kell gondolnunk. Kozma Zsolt magyarázatában „*Jézus nem a tanítványi kör kiszélesedésére utalt, hanem arra, hogy Isten országa láthatatlanul növekedőben, terjedőben van.*” Az egyház formája „legjobb esetben” a mustármagnak és a kovásznak felel meg, nem pedig a fának és a megkelt tésztának.²⁷¹

A gyülekezet növekedésének nem előfeltétele a tömeg, a sokaság, az emberi erő. Egyetlen feltétele, hogy a jövő ígéretét, az Isten országának kiterjedése ígéretét ne vonja kétségbe. Bízson Abban, aki az ígéretet tette. Ő az élet, a jövő forrása is, nemcsak biztosítéka. Nagy kísértés az ember mindenhatóságának tévhite. A magát mindenre képesnek tartó ember gondolkodásmódja a keresztyén gyülekezetet is kísérti. Mindent meg tud csinálni, mindent létre tud hozni. A mustármag példázata ettől a kísértéstől is megóv bennünket. Ne egy gépkocsigyárban, annak egy szerelőműhelyében képzeljük magunkat, ahol minden alkatrész adott s nekünk csak ismerni kell azokat, illetve az összeszerelés mikéntjét, a működésbe hozatal módját. Ne gondoljuk azt, hogy a gyülekezet növekedése ilyen algoritmusok mentén történik. Ne essünk abba a kísértésbe, hogy csak akkor tartunk egy gyülekezetet életképesnek, ha az nagy, kiszámítható anyagi helyzete van, fizetett alkalmazottja vagy alkalmazottjai vannak. Ezek a kísértések onnan adódnak, hogy világi, leggyakrabban

²⁷⁰ Joachim Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu*, Zürich, 1947, 147., In: Kozma Zsolt, *Jézus Krisztus példázatai*, Iránytű, 2002, 178. Magyar kiadás: *Jézus példázatai*, Budapest, 1990

²⁷¹ Kozma, 179.

gazdasági felépítmények mintájára képzeljük el a gyülekezetet, azaz úgy gondoljuk, hogy ugyanúgy „működik”, mint egy gazdasági vállalkozás, egy korlátolt felelősségű társaság (kft.). Ezek esetében adottak bizonyos pénzben, erőforrásban mérhető feltételek az induláshoz, a fennmaradáshoz, a gazdasági növekedéshez. Ha ezek elfogynak vagy nincsenek, akkor a vállalkozás csődbe megy.

Ezzel szemben a keresztyén gyülekezet egy hívással, egy meghívással kezdődik. Jézus hív el, hogy higgyünk benne és elküld, hogy tanítványaiként éljünk ebben a világban. Nem adatott minden (fa, fészek, madár) eleve, de az Igében és az Igével minden adatott, amire az élethez és így a jövőhöz szükség van: az Igéhez társuló Szentlelke bátorít bennünket, hogy Istennek a pusztá beszéde elegendő hatalom arra, hogy uralma terjedjen, országa növekedjen. Nem véletlen, hogy istentiszteleti rendünkben a konfirmációkor arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy *„Hiszitek-e, valljátok-e, hogy Jézus Krisztus Evangéliuma Istennek hatalma minden hívőnek üdvösségére...?”*²⁷²

4.5.2.2. A kovász példázata (Mt 13,33 és Lk 13,20-21)

Kevés, a kenyértésztához képest aránytalanul kevés kell a kovászból, mégis megkeleszti a nagy adag masszát. A kovász rejtett belső ereje átjárja és áthatja az egész tésztát mennyiségét. *„Az Ige sorsa nem függ sem a tanítványoktól, sem a gátló körülményektől. Ma így mondanók: az Ige olyan belső erő, amely nincs kötve a világi vagy egyházi »infrastruktúrához«.*” Kozma Zsolt ehhez hozzáfűzi, hogy Isten nem a küldetésünkben kételkedő tanítványokat akarja meggyőzni, hanem az Igébe vetett bizalmukat akarja erősíteni.²⁷³ A kovászból jelenlevő és aktív kémiai folyamat áttérjed és „átveszi az irányítást” a lisztben. A liszt ettől mozgásba lendül, állaga, állapota gyökeresen megváltozik. A kovászból rejlő erő, energia által. Más erő lakozik a kovászból, mint a lisztben. Isten ereje, energiája – igen, ne idegenkedjünk a páli levelekben sűrűn használt görög kifejezéstől – az, ami a pusztá Ige, a tiszta Evangélium által csodát művel. *„Ez a példázat is, akárcsak a mustármagról szóló, nem az*

²⁷² Református Ágendáskönyv, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár–Nagyvárad, 2010, 55.

²⁷³ Kozma, 183.

egyház, hanem az Ige növekedésére utal." Kozma megjegyzi, hogy Lukács az ApCs-ben is az Ige történetét írja le: hogyan növekedett, sokasodott és terjedt szét.²⁷⁴

Bár Berzsenyi más összefüggésben használta, de a kicsi, kisebbségben, szétszórtan élő gyülekezetekre is érvényes, hogy „Nem sokaság, hanem Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat.”²⁷⁵ Őt parafrázálva állítjuk, hogy ott van a Lélek, ahol a győzedelmes Ige elhangzik, azt komolyan veszik, befogadják és megélik. Erre a kalandra (Wilhelm Dantine) a Szentlélek tesz szabadokká.

4.5.2.3. Kicsi nyáj (Lk 12,32)

„Ne félj te kicsi nyáj, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy nektek adja az országot.”

Kisebbségi egyházként természetesen nem értjük félre ezt az Igét. Jézus a Gondviselőről és gondunkat viseléséről szóló tanításában nem földi országról beszél, hanem Isten országáról, uralmáról. Az első és a mindenkori tanítványi gyülekezetnek, a Jó Pásztor nyájának elsősorban a parancsot kell meghallania és komolyan vennie. Hajlamosak vagyunk arra, hogy csak a kicsi nyáj megjelölést vegyük komolyan és azzal azonosuljunk. Kisebbségi egyházi létformánk egy állandó kísértése, hogy annyira gúzsba köt a nyáj kicsinységének tapasztalata, hogy megfélemlünk a Jó Pásztorról. Övé ez a nyáj. Nem mondott le róla, nevéen szólítja, vezeti, táplálja. Ezt a kicsi jelzőt azonban megelőzi a parancs: *ne félj!* A kisebbségi gyülekezetet ébreszti, vigasztalja, öntudatában erősíti ez a parancs. Jézus Krisztus feltámadása után ennek még nagyobb súlya és – emberileg szólva – még nagyobb hitele lett a tanítványi gyülekezetben. A halál felett aratott győzelem felől „könnyebben” kellene engedelmessé válni neki. Kell ez a parancs a kisebbségi egyházban, mert amint arról már írtunk, ebben a helyzetben az általános emberi és keresztyéni félelmeken túl az áldozatszerep akart vagy akaratlan vállalása, az egykori nagyobb létszámból vagy

²⁷⁴ I.m. 183.

²⁷⁵ Berzsenyi Dániel, *A magyarokhoz*, 1807

hatalom közeli helyzetből adódó kényelmesebb állapot elvesztése stb. többletfélelmeket gerjeszt.

Az, hogy az egyház Feje nevez bennünket kicsi nyájnak, miután humorosan („*Ki az közületek, aki aggodalmaskodásával megnövelheti termetét egy arasszal?*” – Lk 12,25) szembesít bennünket az egzisztenciális, „ügyeletes” aggodalmaskodásunkkal, vigasztaló erővel hat. Viszont azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy országa eszkatológiai beteljesedése nem kínál kész megoldást, amelyet pedig a kisebbségi egyházi életünkből adódó félelmek és a „szórványpsichózis”²⁷⁶ kívánnak. Az országnak itt az ígéretét kapjuk. A jövőben fog kiteljesedni ez az ígéret, aminek kezdetei már jelen vannak az Igében. A mi félelmeink az *utolsó előtti valóság*ból erednek, vigasztalásunkat, bátorításunkat viszont az *utolsó valóságról* szóló ígéretből kell merítenünk.

Egy gondolat erejéig még felidézzük Charles Van Engent, aki azt írja az egyházzal, mint kicsi nyájról, hogy ezt a hasonlatot nem a szekularizált európai egyház jövője feletti borúlátás sugallja, hanem ez a kép az egyház világbeli helyzetének realista felmérése.²⁷⁷ Az egyház növekedése kérdésében a test is előkerül. Paul Mineart idézi Engen: „*a növekedés az élet belső alakulását eredményezi a hívőben és a testben, mint gyülekezetben. Számára a test növekedése nem úgy érhető el, hogy egyre több tagot adunk a gyülekezetnek.*” Engen hozzáfűzi, hogy eredetileg és elvileg a test képe szigorú értelmében Minearnak valószínű igaza van. A növekedés itt valami többet és intenzívebbet, mélyebbet és csodálatosabbat jelent, mint egyszerű számtant. Ez a növekedés annak uralma elmélyülését és kiterjedését vonja maga után, aki már Feje mindenknek. A hangsúly inkább a Fejtől való függőségen van és mindenk egységén ebben a függőségben, mintsem a tagok számtani haladványszerű növekedésében.²⁷⁸

²⁷⁶ Kozma Zsolt, *Migráció, szórványosodás, misszió a zsidóságban és a keresztyénségben*, In: *Másképpen van megírva*, Erdélyi Református Egyházkerület, 2007, 99.

²⁷⁷ Engen, 446.

²⁷⁸ Paul S. Minear, *The Covenant and the Great Commission*, In: Norman Goodall (edit.), *Missions Under the Cross*, London, IMC, 1953, 64–80., In: Engen, 433–434.

A gondviselésről szóló tanítás párhuzamos helye a Hegyi beszédben így végződik: „Hanem keressétek először Isten országát és az ő igazságát, és ezek mind ráadásul megadatnak nektek” (Mt 6,33) Ez a kicsi nyáj félelmének ellenszere, gyógymódja.

4.6. Összegzés. Kisebbségi egyház: traumatikus tapasztalattól egy ekkleziológiai paradigmáig

A GEKE és a GAW szórványteológiai irodalma úgy jött létre, hogy kutatni kezdték a teológiai értelmezési lehetőségeit a szórvány kérdésének. Ezzel a világszerte szétszóródott német evangélikus szórványgyülekezetek szolgálatát kívánták segíteni. Időközben a nyugati civilizációban a szekularizáció során a keresztyén egyházak szétszórátás nélkül is kezdtek szórványosodni. Ebben a gyors iramban változó helyzetben ez a kutatás a német evangélikus szórványgyülekezeteken túl segítségére lett a rohamosan világnézeti kisebbségbe kerülő keresztyén egyházaknak is. Ez az irodalom ilyen kettős segítséget jelent az erdélyi református kisebbségi egyházkép átgondolásában is. Egyszerre támpont a felekezeti kisebbségi és a világnézeti kisebbségi helyzetben.

Ez az irodalom segített rendszerezni a szórvány, a szétszórátás többszörösen összetett kérdéskörét. Az Ósz-ben a szétszórátás eleinte a hűtlenség büntetése volt, ezt így is élték meg Babilonban és a megoldást az Istenhez való megtérésben, majd a hazatérésben látták. Nem változtatott ezen az, hogy ezt a megoldást csupán csak egy „maradék” látta így és ez a „maradék” ápolta e megoldás reményét. Ez a maradék megtanulta azt, hogy a saját népén belül is kerülhet kisebbségbe: kisebbség egy babiloni kisebbségben. De így volt ez később is, a hazatérés után a különböző idegen (görög, római) uralmak idején.

Sokan ott maradtak Babilonban és ez a megváltozott helyzet a későbbi összetettebb szórványlét kezdetét jelentette. Eleinte a szétszórátás, a kisebbségi állapot egy földrajzi szétszórátást, egy idegenben való jelenlét megjelölését szolgálta. Később ez a kifejezés technikai jellegét nyert és az Izráelen kívül élő zsidók helyzetének

megjelölését jelentette. Kiderült a választott nép számára, hogy igaz Isten ígérete, hogy van élet Babilonban is és Babilon után is. Kiderült, hogy idegen környezetben, kisebbségként is fenn tud maradni, ha hű marad Istenhez, ha ragaszkodik szövetségükhöz. A Babilonban, később a Földközi-tenger térségében önkéntes emigrációban vagy szétszórásban élő zsidóság a keresztyén gyülekezet missziói megbízatása számára keretként, mai szóval infrastruktúraként, hálózatként szolgált. Ez a hálózat segítette a keresztyén gyülekezet hídszerepét megerősíteni a Római Birodalomban az első századokban. A traumatikus tapasztalat tehát később Isten népe javára szolgált. A kedvük ellenére való helyzetet Isten arra használta, hogy felkészítse őket eredeti küldetésük teljesítésére: *„Így szólt: Kevés az, hogy szolgálj Jákób nemzetségeinek a megépítésénél, és Izráel megmentettjeinek visszahozásánál. A népeknek is világosságul adlak, hogy szabadításom a föld végéig terjedjen!”* (Ézs 49,6) *„Figyelj rám, népem, és hallgass rám, nemzetem! Mert tanítás származik tőlem, és törvényemet a népek világosságává teszem.”* (Ézs 51,4)

Isten népe számára a szétszórás mind Babilonban, mind az úsz-i korban azt jelentette, hogy kényszerű vagy küldetése részeként vállalt helyzetben kisebbségként kell élnie. Bár a nemzetközi irodalomban csak a 20. század közepétől kezdik a diaszóra kifejezést kisebbségek megnevezésére használni, valójában a Dánielék babiloni példája, majd az első keresztyén gyülekezetek Földközi-tenger térségbeli küzdelme egy kisebbségi létben fogant. Ebben a kisebbségi létben az eredeti küldetés felismerése és elfogadása jelentette a paradigmaváltást a borúlátó beletörődéstől a derűs jelenlétig. Kiderült, hogy a fogság – előre bejelentett ideiglenes jellege mellett – Isten akarata, terve volt. Velük volt a fogságban is, sőt az Isten buzdítására Babilon jólétén kellett munkálkodniuk (Jer 29). Tehát a szorult, kellemetlen, traumaként átélt helyzet sem jelenthetett passzív, kiváráó és búslakodó álláspontra helyezkedést. A 137. zsoltár „nem lehet”-jére, traumájára a Jer 29-ben leírt levél „lehet”-je, bizakodása, Istentől kapott derűje jelenti a paradigmatisztikus váltást a kisebbségi léthez való viszonyulásban. A babiloni fogsággal véget ért a nemzeti, erős katonai királyságba vetett felépítmény. Valójában ennek a végnek a kezdete már az ország Salomon utáni kettészakadásakor mutatkozott. Csábító volt a környező országok mintájára katonai hatalomban és erős földi királyságban bizakodni, illetve nagyhatalmak szövetségét

keresni. Valójában már a királyság intézménye is egy ilyen csábításra született és nem Isten tanácsára (1Sám 8,1-9). Isten a próféták által mutatta a „keskeny utat” királyoknak és népnek egyaránt, de a vezetők inkább az emberi erő és hatalom „széles útján” látták a bebiztosított jövőt. Ennek a széles útnak a helyességét hamis próféták támasztották alá. A környezetükhöz, tehát a világhoz igazodtak és nem Isten akaratához. A kisebbségi állapottal esélyt kapott a nép arra, hogy visszataláljon eredeti küldetéséhez. Ez az állapot segíthet a Hegyi beszéd keskeny útja megtalálásában.

Ami a számbeli, lehetőleg belátható időn belüli növekedés kérdését illeti, a Charles Van Engen által javasolt óvatosság és intenzív párbeszéd (ennek módjairól később még szó esik) vezethet a kisebbségi egyház kísértései, küldetése, hídszerepe felismeréséhez.

A kisebbségi és a szórvány kifejezésekre tapadó téves, nem bibliai értelmezések megnevezése után és megismerkedve az egyház növekedési elmélete elemzésekor leszűrt tanulsággal, hogy nem kell abban mindenáron és azonnali számbeli növekedést látnunk, megnyílik a lehetőség, hogy előítélet-mentesen fogadhassuk el azt a bibliai igazságot, hogy az egyház Krisztus jelenlétén áll vagy bukik. A Tőle való függőségben tapasztalhatjuk csak meg a növekedés belső, intenzívebb csodáját. Christoph Kleinnak már említett kijelentése mentén azt mondhatjuk, hogy Jézus Krisztustól való függőségben, az Ő országát keresve-kutatva tapasztaljuk meg – ha nem is azonnal – a számbeli növekedést, de a növekedés súlyát bizonyosan. Krisztus jelenléte Igéje által lehetséges. Az említett példázatok biztatást jelentenek a kisebbségi gyülekezetnek, hogy a parányi kezdet ne bártortalanítson el bennünket és hogy megerősödjünk abban a hitünkben, hogy hallatlan erő rejlik az Igemagban, az Istennek az Igével terjedő országában, uralmában. Jézus kicsi nyáj megszólítása és azt megelőző parancsa identitásunkban erősít meg: az Övé a kicsi nyáj, amely kicsinysége dacára örököli Isten uralmát, országát.

A legjobb kezekben, a Jó Pásztor kezében van tehát a kicsi nyáj. Annak a kezében van, aki a kereszten emberileg szólva egyértelműen „kisebbségbe” került és mégsem maradt vesztes!

5. A keskeny út paradigmája. A szórványra kidolgozott ekkleziológia

Láthattuk, hogy a keresztyén gyülekezet kisebbség a világban. Megbízatása erre a világra szól, de megbízója, Jézus Krisztus nem e világból való. Neki nincsenek görcsei, gondjai a számbeli kisebbséggel, a kiszolgáltatottsággal, a jövevény mivolttal. Földi, magára öltött emberi természete is erről tanúskodott. Ha Ő élhetőnek talált egy ilyen létformát, egy ilyen gyülekezeti életet, akkor nekünk Hozzá kell igazodnunk. Megbízónk ígérete kell, hogy felszabadítson a kisebbségi egyházi léttel járó minden kétség és félelem alól. Egy szórványra kidolgozott ekkleziológiának ebből kell kiindulnia. A keskeny út paradigmájának sarokpontjai: a keresztyén gyülekezet

- Urának engedelmeskedő, szenvedő, örvendező és prófétai közösség (5.1)
- jövevény, de papi nemzetség ebben a szekularizált világban (5.2)
- kisebbség, mert mikor nem volt az? (5.3)

5.1. Urának engedelmeskedő, szenvedő, örvendező és prófétai közösség

Ebben az alfejezetben Oliver O'Donovant hívom segítségül ahhoz, hogy Jézus Krisztus tanítványaiként visszataláljunk gyökereinkhez. Az egyház Isten országát képviseli azáltal, hogy uralma alatt él és ez alá az uralma alá hívja meg a világot. Az egyház elismétli a Krisztus-eseményt és így hirdeti azt a világnak. Ezáltal egy közösséget, egy Krisztusnak engedelmeskedő társadalmat hoz létre, amely gyülekezik, szenved, örvendező és prófétai módon szól. O'Donovan egy ekkleziológia számára a teológiai keretet Jézus Krisztus adventje, szenvedése (halálát is beleértve), feltámadása és megdicsőülése segítségével alakítja ki. Pál apostol, amikor Timóteust tanáccsal látja el, hogy hogyan vezesse „Isten háztartását”, az igaz vallás titkára hivatkozik (mysterion), ami a Krisztus-esemény kinyilvánítása: megjelent testben, megigazult lélekben, tanúskodtak Róla, kihirdettetett, hittek benne

és dicsőségben felvitetett (1Tim 3,14-16). Az igazság oszlopa és alapja az a kézzelfogható társadalmi forma, amely a *mysterion*nak strukturált és intézményi kihirdetése, ahogyan az Ósz-ben a templom és annak elemei Isten jelenlétét hirdették. A genfi reformáció járult hozzá ahhoz, hogy tisztábban előtérbe kerüljön az egyház, mint társadalom. Az egyház-társadalom világszerte és századokon át a keresztyén gyülekezet történelmi realitása. Ettől kezdve hangsúlyoznak a teológusok egy hármasság egyház-elemzést: a láthatatlan egyházat, a katolikus (egyetemes) és látható egyházat, illetve a partikuláris és szervezett egyházat (Kálvin, *Institúció* IV.I.7-9, illetve *Westminsteri Hitoállítás*, 25.art.). A Krisztus esemény adja a korai egyház formáját. Ez a forma egy társadalmi identitás dinamikája is egyben. Hogyan néz ki a fent említett teológiai keret?

- a. Az egyház nem egyének közössége, amely úr a földi birodalom felett, a maguk élete felett, vagy nem olyan közösség, amely kiszolgáltatott a sorsuknak, a végzetüknek. Az egyház egy atomizálódó világban **gyülekező** közösség. Egy, az Isten szeretetében erősen gyökerező közösség egy gyökértelen társadalomban. Ez a közösség az uralkodó Ura és Királya köré gyűl össze és nem saját vagy egy csoport érdekéből. Engedelmségből és nem félelemből gyülekezik. A gyülekezés az uralkodó motívum pl. a Máté evangéliuma első felében, Jézus nyilvános galileai igehirdetésétől kezdve. Elhívta a tizenkettőt. Nagy sokaság követte. Akik tanulni akartak tőle, követték őt (Mt 4,23-5,1). Galilea jelentősége kettős: egyrészt az északi törzsek otthona, azoké, akik először mentek száműzetésbe, másrészt kapcsolópont Izráel és a pogányok között. Ezért idézi Máté Ézsaiás jövendölését a népről, amely „sötétségben volt és nagy világosságot látott” (Mt 4,15-16, ill. Ézs 8,23-9,1). Ezzel elkezdődött a kettős gyülekezés, a száműzött Izráel és a pogányoké. A Hegyi beszéd után az evangélista a Messiáshoz gyülekező jelképes szereplőket sorakoztat fel: egy leprást, aki a megfertőzött és megalázott Izráelt, egy századost, aki pedig a pogány

világot képviselte (Mt 8,1-13). A 9,37kk-ben Máté az aratás jelképével az eszkatológikus gyülekezést jeleníti meg.

- b. Az egyház egy **szenedő** közösség, amely folyamatos konfliktusban van a Krisztus által legyőzött fejedelemségekkel és hatalmakkal. Itt a János apostolnál konkrétá váló vértanúságról beszélünk. A pátmoszi Jánosnál az egyház valójában egy mártírközösség. *„...és láttam azoknak a lelkét, akiknek fejét vették a Jézus bizonyágtételéért és az Isten beszédéért”* (Jel 20,4) A Jel-ben a mártírok alatt János az egész egyházat érti. Az egyház szenvedése tanúskodás Isten igazságosságáról és a világban levő bűnről... Gyakran fordul elő a θλιψις kifejezés (pl. 2Kor 2,4. 4,17) a gyötrődés, a szenvedés kifejezésére, amely a nyomás szóból ered. Jelzi az apostol, hogy ellenséges társadalom helyezi nyomás alá őt és a gyülekezetet. Gyakori a πειρασμων vagy az igei alakja, a πειρω, amelyek összesen hatvanszor fordulnak elő az Úsz-ben és próbát, kísértést jelentenek. Konfliktust egyházon kívüliekkel vagy belső lelki próbát, kísértést.

A keresztyének szenvedése az egyházban olyan, mint Krisztus szenvedése: helyettes. Együtt szenvednek a gyülekezetben és a gyülekezetért, mások javára. Az apostoli egyház úgy értelmezte szenvedését, mint tanúskodást. Tanúskodást egyszerre Isten igazságosságáról és a világ bűnéről. Az egyház, mint Krisztus sokszor ártatlanul szenvedett, de a bűnösökkel való azonosulásban.

Az úrvacsora jegye a szenedő egyházat is jelöli. Ez a jel formálja az egyházat. Az egy kenyér–egy test közösségét formálja (1Kor 10,17). Az egyház azoknak a közössége, akik nemcsak Krisztusnál gyülekeznek, hanem Vele egyek az Ő halálában.

A szenvedés nem értelmetlen, ahogyan azt a földi birodalomban gyakran hangoztatják és megélik, például olyan kérdésekben, mint a szegénység, betegség, öregség stb.

c. Az egyház, válaszul Krisztus megdicsőülésére, egy **boldog** közösség. Ez minden lehetséges szenvedés ellenére abban rejlik, hogy annak a Lelke lakik benne, aki feltámasztotta Jézust a halálból (Róm 8,11). Ez a feltámadás üzenete egyházon belül és kívül. A feltámadásban az egyház a legnagyobb győzelmet és a teremtés rendjének helyreállítását ünnepli. Ez az öröm a keresztyének teremtett világgal szembeni magatartásának a gyökere. Az öröm egy erkölcsi tartás és ez nem függ belső vagy külső körülményektől. A feltámadás öröme és az erkölcsi élet kapcsolata szépen jelenik meg az 1Pt 1,1-15-ben: Jézus feltámasztásával lehetőség nyílt új születésre, életre, reménységre, örökségre, kimondhatatlan, dicsóult öröme. Ez az öröm abból a kegyelemből táplálkozik, amelyet majd Krisztus hoz. Segít engedelmesen az élet minden területén szent életre berendezkedni. Az egyház öröme Isten cselekedetéből táplálkozik, azt ünnepli, abban osztozik mindenkivel. Az ÚR napjának a megszentelése, ünneplése az egyház feltámadás-örömének a jele.

Ez maradandó öröm egy társadalomban, amelyben a rövid, ideiglenes örömeink inkább a hedonizmushoz, a fogyasztáshoz van köze, mint egy tartáshoz, egy mentalitáshoz.

d. Az egyház Krisztus megdicsőülésére válaszul Isten szavát szólja. Isten Igéje az a beszéd, amit Isten intéz az emberhez, de az is, amelyre meghívja az embert, hogy Hozzá intézzon. Ez azt jelenti, hogy az egyháznak **prófétainak** és **imádkozónak** kell maradnia. Prófétálni azt jelenti, hogy itt és most Istentől származó szót szólni az egyházban, de a világban is. Prófétálni azt jelenti, hogy a jelenlegi helyzetet Isten beszéde tükrében kell elemezni, nevével nevezni. Az egyház a világnak prófétál. Megismeri annak helyzetét és ítéletet mond róla. Amikor az egyház imádkozik, akkor – vallotta már az apostoli egyház is – Isten országa erői munkálkodnak (Róm 8,26). János apostol látomásában az egyház imádságait egy tömjénező jelképezi: „És jött egy másik angyal,

megállt az oltárnál aranytömjénezőt tartva, és adatott annak sok tömjén, hogy minden szent imádságához tegye az aranyoltárra, amely a trón előtt volt. És felment a tömjén füstje a szentek imádságaival az angyal kezéből Isten elé. Azután vette az angyal a tömjénezőt, és megtöltötte azt az oltár tüzével, és levetette a földre, és mennydörgés, égzengés, villámlások és földrengés támadt.”
(Jel 8,3-5)²⁷⁹

5.2. Jövevény, de papi nemzetség egy szekularizált világban

5.2.1. Az egyház, mint jövevény nemzetség

A kisebbségi egyház önértelmezésében nagy segítséget nyújt a bibliai jövevény kifejezés. Az Ósz-ben gyakran emlékezteti Isten a népet arra, hogy jövevény (גֵר) volt: 1Móz 21,23; 1Móz 28,4; 5Móz 23,7. Az Úsz leggyakoribb két kifejezése a jövevényre, idegenre a παροικία és ξένov: Mt 25,35.38.43.44; 1Pt 1,1.17 és 2,11; Ef 2,19; ApCs 7,6.29, erről már esett szó a 4.4.3. alpont alatt.

Izráelt gyakran emlékezteti Isten arra, hogy az idegenekhez való viszonyulásában ne feledkezzen meg arról, hogy Egyiptomban ő is jövevény volt. Ez a figyelmeztetés a többségi helyzetben az érkező idegenek, jövevények, prozeliták befogadására szolgált. Ez a többségi helyzet változott meg a babiloni fogsággal, majd az Úsz-ben egyértelművé lett, hogy a világban szétszóratott keresztyének „kettős” jövevények: egyrészt mert különböző országokba, különböző népek közé szórattak szét, hogy vigyék az Örömhírt, másrészt mert ezen a Földön ideiglenes a keresztyének tartózkodása: „Mert nincs itt maradandó városunk, hanem a jövődőt keressük.” (Zsid 13,14)

Az evilági, földi, hatalmi struktúrák abszolutizálásával szakítanunk kell. A földi lét ideiglenes tartózkodásunk helyszíne. Ezért nem az itt, világi mintára

²⁷⁹ Desire, 174–192.

kialakított egyházi, gyülekezeti felépítmények a döntőek, a maradandóak, az örök jellegűek. Ezek a „végső előtti és nem a végső valósághoz, az útkészítéshez és nem a bevonuláshoz” tartoznak.²⁸⁰ A 3.1.2. alfejezetben bemutattuk az egyházat, mint politikai entitást. Ez a felismerés segít visszatalálni igazi, elsődleges politikai lojalitásunkhoz. Egy hadviselésből vett kifejezéssel élve a mi főhadiszállásunk a mennyben van (Hauerwas egyik könyvcíméből kölcsönözve, *Resident Aliens, Life in a Christian Colony*). Ott van a Királyunk, onnan kormányoz, odaszól a maradandó polgárságunk. Királyunk, mi pedig seregének vagyunk a tagjai. Fejünk a mennyben van²⁸¹. Ez az identitásunk része. Ezért nem idegenkedünk az erős katonai kicsengésű kifejezéstől. Hiszen a Seregek Ura, a lelki fegyverzet kellékei is azok. A Szentírás írásának kora ugyanannyira militarizált volt, mint a mi korunk. A nagy különbség az, hogy Urunk nem fegyverrel, hanem Igéjével és Szentlelkével kormányoz, de nem azért, hogy rettegésben tartson, hanem hogy békességünk legyen Vele és egymással és ezt a békességet éljük a világ felé. Miért használjuk tehát ezt a kifejezést? Azért, mert számunkra egyértelmű, hogy a keresztyén egyház, a legbékésebb földi közösség a Békesség Fejedelme kormányzása alatt kell, hogy megharcolja a hit harcát. Nem emberekkel, hanem „a sötétség világa urai ellen, a gonoszság lelkei ellen, amelyek az ég magasságában vannak” (Ef 6,11-18). A mennyei főhadiszállásunk tudatosítása viszont abban is segít, hogy a földi, utolsó előtti valóságot ne akarjuk abszolutizálni, örökkévalónak beállítani. Mind a kisebbségi egyházi létünk, mind pedig a földi, másodlagos lojalitásaink és az ezekkel gyakran mutatkozó aggodalmaink ideiglenesek. A mennyei főhadiszállás jövevénységünket segít szem előtt tartani. Abban is segít, hogy felismerjük a hatalom, a tekintély, a béke mennyei forrását egy olyan környezetben, egy olyan társadalomban, amelyben az Isten iránti engedelmisség megtagadásával egy hatalmi vákuum keletkezik. A keresztyén gyülekezet a politikai teológia tisztázó segítségével meggyőzőbben tudja képviselni

²⁸⁰ Bonhoeffer, *Etika*, Kolozsvár, 2015, 95–111.

²⁸¹ „Mert a mi polgárságunk a mennyben van, ahonnan a megtartó Úr Jézus Krisztust is várjuk, aki átváltoztatja nyomorúságos testünket az ő dicsőséges testének hasonlóságára azzal az erővel, amellyel maga alá vethet mindent.” (Fil 3,20–21); „Azért, ha feltámadtatok Krisztussal, az odafennvalókat keressétek, ahol a Krisztus van, Isten jobbán ülve. Az odafennvalókkal törődjétek, ne a földiekkel. Mert meghaltatok, és a ti éltetek Krisztussal együtt el van rejtve Istenben. Amikor Krisztus, a mi életünk megjelenik, akkor majd vele együtt ti is megjelenetek dicsőségben.” (Kol 3,1–4)

azt a felismerést, hogy akinek a főhadiszállása a mennyben van, az megtalálta a hatalom forrását, az nem vész el ideiglenes földi hatalmak útvesztőiben. Abraham Kuypernek egy előadássorozata²⁸² azt szemlélteti, hogy mind a lelki életünk, mind pedig a társadalmi jelenlétünk kiindulópontjának a mennyben kell lennie.

Ahogy az alfejezet címe is elárulja, ebben a gondolatmenetben Stefan Paas *Jövevények és papok* című, már említett könyvére támaszkodunk.

Péter apostol első levelében háromszor is használja a jövevény kifejezést: *a Pontusz, Galácia, Kappadócía, Ázsia és Bitinia szórványaiban élő jövevényeknek* (1,1); *félelemmel töltsetek el jövevényiséget idejét* (1,17) és *kérlek titeket, mint jövevényeket és idegeneket* (2,11). A keresztyéneknek tehát idegen identitásuk van: mások és viszonylag erőtelenekek, kiszolgáltatottak. Az Ósz-ben a jövevénynek két jelentése volt. Egy ellenséges és egy inkább semleges vagy barátságos jelentése: ez utóbbi köszön vissza a 2,11-ben. A kifejezés mindig emlékeztette Izráelt arra, hogy maga is jövevény volt Kánaánban. Arra is utalt, hogy voltak jövevények, akik Egyiptomból kiszabadulva Izráellel maradtak és bár körümetélkedés árán részt vehettek a kultuszban, de életük végéig viselték ezt a megkülönböztetést. Volt tehát egy pozitív jelentése is. Ez a jelentés tovább gazdagodik, amikor a jövevények Ézs 56,6-ban azt az ígéretet kapják, hogy akik az Úrhoz csatlakoznak, előkelőbb helyben részesülnek, mint a született izraelita: *„Az idegeneket, akik csatlakoztak az Úrhoz, hogy neki szolgáljanak, szeressék az ÚR nevét, és szolgálói legyenek... az én házam neve imádság háza lesz minden nép számára!”* A jövevényiség és idegenség mindig azt jelentette, hogy sebezhetőbbek voltak és társadalmi mozgásterüket mások határozták meg. Dániel és Eszter példája mindig arra figyelmeztette a jövevényeket, hogy nem szabad vakon bízni az ország intézményeiben és törvényeiben.

Péter apostol elsősorban erre a másságra és kiszolgáltatottságra utal, amikor a keresztyéneket jövevényeknek és idegeneknek nevezi. Mások olyan értelemben, hogy keresztyén identitásuk nem magánügy, hanem társadalmi következményekkel jár.

²⁸² Abraham Kuyper, *Het Calvinisme. Zes Stone-lezingen*, angolul: *Six Stone-Lectures*, Princeton, 1898, ill. *Amsterdam* 1899, magyarul: *A kálvinizmus lényege*, ford. Csűrös József–Czeplédi Sándor, Budapest, Bethlen Gábor, 1922; *Kálvinizmus és modernitás*, ford. Dankuly Levente, Kolozsvár, Koinónia, 2001

Másképp élnek, mint a világ. Kiszolgáltatottak olyan értelemben, hogy az identitásukat olyan környezetben kell, hogy megéljék, amely ezt nem támogatja és amely gyakran ezzel szemben ellenállást tanúsít. A keresztyéneknek nincs meg a hatalmuk arra, hogy a maguk kényelmére rendezkedjenek be a társadalomban. Ez jellemzi egyre inkább az európai szekuláris társadalmat. A keresztyén gyülekezet egyre kevésbé támaszkodhat arra, hogy a keresztyénség általánosan elfogadott kulturális szükségszerűség. Péter apostol azonban nem mondja a levélben, hogy emiatt a környezet miatt a keresztyéneknek ki kell vonulniuk a világból. Péter itt az ósz-i fogságbeli tapasztalat talaján marad. Egyben azonban az úsz-i jövevény keresztyének különböznek az ósz-i előképektől. Ők nem kívülről érkeznek, nem menekültek, legtöbbször etnikailag sem különböznek a társadalom többségétől, hanem a Krisztuskövetésük folytán váltak idegenekké, jövevényekké, mert „*élő reménységre szülte őket újjá Isten*” (1,3), mert „*Krisztus vére árán váltattak meg hiábavaló életmódukból*” (1,18-19). Ez az egyedi kötődésük Krisztus életéhez (2,21-23), halálához (1,2.19; 2,24-25), feltámadásához (1,3; 3,18-22) és visszajöveteléhez (1,7-8; 5,1) teszi a keresztyéneket azokká, akik, illetve környezetükhöz képest másokká. A már említett Diognétoszhoz intézett levél (ld. 3.3, 67. o.) is ezt tükrözte az első keresztyénekről.²⁸³

Kisebbségi egyházként egy egyre szekularizálódó Erdélyben keresztyéni jövevényiségünk, identitásunk megélése, komolyan vétele segít abban, hogy ne vesszünk el a részletkérdésekben, a kisebbségi lét – akár etnikai, akár felekezeti, akár pedig világnézeti különbségek adta – kedvünk ellenére való feszültségek okozta borúlátásban. Abban segít a jövevényiségünkhöz való ragaszkodásunk, hogy a krisztuskötődésű identitásunk erősödjön: „*Keressétek először Isten országát és az ő igazságát, és ezek mind ráadásul megadatnak nektek.*” (Mt 6,33)

²⁸³ Paas, 178–184.

5.2.2. Az egyház, mint papi nemzetség

Stefan Paas szerint a jövevénység és a papság két pólusa elengedhetetlen a szekuláris környezetben élő kis keresztyén gyülekezetek missziói identitása számára. 1Pt 2-ben kétszer nevezi az olvasóit papoknak: *szent papság* (πνευματικός ιερατευμα 2,5) és *királyi papság* (βασιλειον ιερατευμα 2,9). Ezzel a kifejezéssel Péter apostol az ósz-i Izráel történetének két fordulópontjára utal: a pusztai vándorlásra és a száműzetésre. Mindkét fordulópontot mozgalmasság és misszió jellemezte. Az első fordulópont az, amikor Isten népévé válnak a Sínai-hegynél (2Móz 19,5-6). Itt hangzik el, hogy Isten kiválasztotta őket szövetségébe. A minden népek, az egész Föld Isten egyetemes igényére utal és egyben jelzi Izráel missziós megbízatását. Ez visszhangzik Péter levelében. Párhuzamot von a pusztai vándorlás és a szétszórásban „vándorló” keresztyén gyülekezetek élete között, amelyek idegenek a világ számára. Az is párhuzam, hogy később, a letelepedés során a papoknak nem volt saját földjük, „*az ÚR volt az osztályrészük*” (5Móz 10,9). *Szent papság*, mert Isten elkülönítette őket, akik Istenhez és nem a Földhöz kellett, hogy kötődjenek. Sok írásmagyarázó a *királyi papság* kifejezésben nemcsak a 2Móz 19-re való utalást fedez fel, hanem annak egy tágabb értelmezését Ézs 42-53-ban. A babiloni száműzetés szintén egy olyan fordulópont volt, amely során a nép gyökértelenné vált. Egy olyan helyzet, amelyben új feladatot kap a nép. Ezekben a fejezetekben Ézsaiás az ÚR szenvedő szolgájáról beszél néhány énekben. Ez a szolga egyszerre király és pap. Ennek a szolgának különleges küldetése van: azért helyezi őt Isten a népek közé, hogy „*törvényt hirdessen a népeknek*” (42,1) és számukra „*világosság legyen*” (42,6; 49,6). Beszédes a párhuzam a 2Móz 19-cel: egyszerre király és pap, akinek küldetése van a népek között. Az első keresztyének egyértelműen a Messiással azonosították a szenvedő szolgát. Ami nem sikerült a népeknek (ti. királyi és papi küldetés), azt az ÚR szenvedő szolgája fogja beteljesíteni. Az úsz-i gyülekezet ezzel a Krisztussal van közösségben. A gyülekezet papi jellege Krisztusban gyökerezik (erre utal a 2,3-5-ben a *lelki ház, az élő kövek, a lelki áldozatok*).

Az egyház, mint jövevény nemzetség a mai gyülekezetet arra buzdítja, hogy keresse, erősítse krisztusi identitását. Az egyház, mint királyi papság egy pozitív metafora,

hiszen egy ilyen egyháznak pozitív viszonya van a világgal, amelyben küldetése van. A papság metafora kettős irányt határoz meg az egyház küldetésének: a világot képviseli Isten előtt és Istent képviseli a világ előtt. Az egyház úgy járul Istenhez, mint egy hálaadó, dicsőítő, liturgus közösség és tanúskodva, türelmesen, befogadóan, barátságosan van jelen a világban. A papok meghatározásuknál fogva egy kisebbségi közösség, amely a környezete békességét szolgálja. Semmi sem furcsa vagy befejezetlen egy kisebbségi egyházban, ezzel ellentétben ez az ő „természetes állapota”. Ezért ez a jövevények és papok egyházmintája használható olyan helyzetben, mint a posztkeresztyéni Európáé.²⁸⁴

5.3. Kisebbség, mert mikor nem volt az?

Dolgozatomban két, koruk fősodrával következetesen szembemenő teológussal találkoztunk: László Dezsővel és Stanley Hauerwasszal.

László Dezső a *Nem lehet! – Lehet!* vitában tudomásom szerint egyedülként törekedett teológiai választ adni a kisebbségi létet lehetetlennek tekintő Makkai Sándor és a mellé szegődő elemzők által akaratlanul gerjesztett kollektív letargiában. Most sem késő László Dezső különutas elemzését elővenni (revisiting divatos szóval élve) és az újabb nemzedékekkel megismertetni. Valamiért akkor (is) elmaradt egy komoly kérdéskör teológiai reflexiója. Hogy miért, ennek a megválaszolására itt nem tudunk kísérletet tenni. Azt viszont magunkkal vihetjük és kihangsúlyozhatjuk, hogy a kisebbségi kérdésre nekünk, reformátusoknak – akik a *Sola Scriptura* reformatori elvet szeretjük hangoztatni – teológiai választ kell keresnünk, adnunk és nem szabad megrekednünk az etnikai, nemzeti, politikai, szociológiai érzelmi megközelítésekénél. Nekünk a *végző előtti* kérdésekre, mint a kisebbségi lét értelme és a kisebbségi egyházi életmód, a *végző valóság* felől kell keresnünk a választ. Ez az elhatározás egy nem kevésbé termékeny és teológiailag mindenképpen gazdagabb párbeszédet szülne, mint a 1930-as évekbeli vita, amelyben László Dezsőt nagyon magára hagyták. Az

²⁸⁴ Paas, 185–196, 218.

Evangélium üzenetét keresve - ahogy László Dezső is tette - a traumatikus helyzetben, az akadálynak tekintett állapotban Istentől kapott régi-új feladatot fedezhetünk fel: a kisebbségi egyházi létforma lehetőség arra, hogy visszatérjünk evangéliumi gyökereinkhez, egyházként elfogadjuk, hogy jövevények és papok vagyunk abban a világban, amely változatlanul Istené és amelyben változatlanul küldetésünk van. Egy ilyen visszatérés azt is eredményezi, hogy szakítunk az emberi (számbeli többségtől, hatalomtól függő) megoldások bálványozásával. Ne a létszámunk, hanem a súlyunk („*Isten majd megmér, nem megszámol bennünket*” - Christoph Klein) növelése kösse le Isten országát kereső gyülekezeti energiáinkat, terelje mederbe gyülekezetépítő terveinket, módszereinket. Ha ezen az úton elindulunk, akkor az akadály (kisebbségi egyház) elől nem menekülni fogunk, hanem abban Istentől „*ajándékba kapott lehetőségeket*” (László Dezső) fedezünk fel. Ez a kereső felfedezés, *erdélyi református kaland* (Wilhelm Dantine után szabadon) elfordít bennünket az aggodalmaskodástól, a bezárkózástól, az elszigetelődéstől és helyreállít egy keresztyén egyházhoz méltóbb őszinte, nyílt és nyitott párbeszédet.

Stanley Hauerwas provokatív megfogalmazásai is kibillentenek bennünket az önsírató komfortzónánkból: mikor nem volt kisebbség a keresztyén egyház? Erre emlékeztettek az ósz-i példák a maradékról és az úsz-i minták a mustármagról, kovászról és kicsi nyájról. Erre hívta fel Hauerwas a figyelmünket, amikor a Nagy Konstantin utáni keresztyén egyház hatalommal való összefonódásának káros következményeit taglalta: a keresztyénség államvallássá alakulásakor a pogányság vállalásához kellett bátorság. Félelemből lett mindenki keresztyén. Hauerwas mennonita teológusként éles kritikát fogalmaz meg. Az éles kritika segít egyházképünk tisztázásában. A tükörbe nézésben, a hibáinkkal való szembesülésben mindenképpen segít. Abban is segít, hogy újra felfedezzük: elsődleges lojalitásunknál fogva politikai entitásként nem politikai erőktől kell jóindulatot várnunk, hanem nekünk kell Isten országa erejét megjelenítenünk alternatívaként a világ számára.

6. A szórványra kidolgozott ekkleziológia alkalmazhatósága

Az előző fejezetek bibliai, rendszeres teológiai alapozását, tisztázását szem előtt tartva a kisebbségi egyház ekkleziológiai vázlatlatterve kiindulópontjául a kis gyülekezeteket választjuk. Ezek a lelkesebb gyülekezetek, a csoportdinamikailag is működőképesebb²⁸⁵ gyülekezetek. A szórványgyülekezetek tapasztalatai is igazolják, hogy a hűség, a ragaszkodás sokkal erőteljesebb azokban, mint a nagy, elkényelmesedett, atomizálódott lakosságú települések gyülekezeteiben. A legkisebb sejtből kell kiindulnunk egy kisebbségi egyház-ekkleziológiában: a legkisebb gyülekezet a házasság, majd a család és a szórványgyülekezet. Ha a sejtek egészségesek, a test is az.

Nem nagy gyülekezeteket szem előtt tartva fogant, számukra kiépített gyülekezetmodelleket kell a kicsikre erőltetni. Az átlátható gyülekezet az, ahol mindenki ismeri egymást, amelyet élő emberi kapcsolatok hálózata jellemez. Mindenik esetben érvényes az az elv, hogy meg kell vizsgálni az adott helyzetet és ahhoz a helyzethez kell megkeresni a bibliai mintaként említett keskeny utat. Ezért beszélünk vázlatlattervről, ha tetszik egy szerény vitaindító javaslatról. A kis gyülekezet ekkleziológiája viszont alkalmazható a körzetekre, sejtekre osztott nagy gyülekezetekben is.

Ebben a fejezetben az előzőben megfogalmazott szempontok egy-egy elvi mérlegelését követően gyakorlati javaslatokkal is próbálkozunk. Igen, próbálkozás, hiszen ez egy paradigmaváltásnak csak a kezdete (lehet).

Isten szeretetében gyökerező, örövendező közösség

A kisebbségi egyház, a szórványgyülekezet nem gyenge, erőtlen mása a nagy anyaegyházközségeknek, hanem Isten szeretetében gyökerező közösség. Akkor is, ha

²⁸⁵ Schwarz, 47., a kutatás eredménye kimutatta, a legdinamikusabban fejlődő gyülekezetek a száz-háromszáz tagot számlálók. Ezek voltak képesek a legtöbb új tagot toborozni.

„ketten, vagy hárman gyülekeznek Krisztus nevében” (Mt 18,20). Ez derűre és nem borúra ad okot. Ezt a derűt kell kiábrázolnia a gyülekezetnek és nem eleve „holt tengerré” (Makkai Sándor) nyilvánítani azt a közösséget, amely Krisztus nevében gyülekezik és nem valami utolsó magyar kulturális bástyaként. Örömhír bízott a gyülekezetre, nem múzeumőr szerep. Örvendező közösség a gyülekezet, amely nem bezárkózik, múltat konzervál, hogy egy nemzeti minimumnak tegyen eleget, hanem a tanítványi közösség maximumához igazodik: „tegyetek tanítvánnyá minden népet” (Mt 28,19). Csak Krisztustól van küldetésünk, megbízatásunk.

Ezt az örömben fakadó gyülekezeti öntudatot hivatott erősíteni az illető gyülekezet egyházmegyéje, egyházkerülete minden adott és előteremthető eszközzel. Szakítani kell az erdélyi, Trianon utáni „nem lehet” megközelítéssel és ennek meg kell nyilvánulnia az egyházi közbeszédben, a kerületi közgyűlési iránymutató nyilatkozatokban, a szórványgyülekezetek komolyanvételében és nem utolsósorban az igehirdetők, gyülekezeti előljárók viszonyulásában. *A gyülekezet természetes fejlődéséből* ismert képpel élve az egyházmegye, az egyházkerület „legrövidebb dongáját”, a minimum faktort kell erősíteni.²⁸⁶ Az erdélyi egyházi „korszellemet” szemlélve megállapítható, hogy a kisebbségi egyházban az „öröm dongája” a legrövidebb.

Rugalmasabb ekkleziológiára van szükség, amely nem az „ideális” állapotból indul ki (anyaegyházköztség lelkipásztorokkal, kántorral, presbitériummal, anyagi javakkal, tartalékokkal stb.), hanem abból, hogy ahol ketten vagy hárman gyülekeznek Krisztus nevében, ott Ő is jelen van. Ez a kiindulópont.

Itt higgadtan, tárgyilagosan szembe kell néznünk azzal a tévhittel, hogy csak a fizetett lelkipásztori állást biztosító gyülekezet életképes, azaz csak annak van jövője. Gyönyörű ellenpéldák cáfolják meg ezt a tévhitet: a valdenseké²⁸⁷, a steyerországi evangélikusoké (ld. a 4.3.3. alatt, 105. o.). Voltak, lehetnek ezután is

²⁸⁶ Christian A. Schwarz, *Magától*, 75.

²⁸⁷ Pierre Vald (szül. kb. 1140 – † 1205–1218 között) előreformátor követői, akiket Lyonban kiátkoztak és onnan elűztek. A mai olaszországi, ún. Fehér Alpok lábainál húzódtak meg és 1848-ig rövid, 17. századi időszakból (amikor a genfi reformációhoz csatlakoztak) eltekintve közel 700 évig éltek intézményes lelkipásztorképzés nélkül, földalatti egyházként. Ld. <https://www.chiesavaldese.org/index.php>, 2024.02.29.

„sátorponyvakészítő-modellek” (Pál apostol nyomán) ott, ahol a gyülekezet nem képes fizetett lelkipásztort fogadni.

A szenvedés nem értelmetlen

A kisebbségi gyülekezeti léttel járó esetleges hiány, nehézség, szenvedés nem értelmetlen. Istennek ezzel is célja van. Ezt keresni kell, de elsősorban a szenvedés közös hordozásában van nagy szerepe a gyülekezeti életnek. És amennyiben nem vagyunk kongregacionalista²⁸⁸ egyház, a nagyobb gyülekezeteknek testvéri közösséget kell vállalniuk a kisebbekkel. A szenvedésben is. A szegénységet és a betegséget vállalni kell és nem sajnálni. A gyülekezet ebben a világban Urával együtt szenvedő közösség. Az öregséggel, az öregedéssel kapcsolatban emlékeztetnünk kell egymást, hogy öregek nélkül nem teljes a test, a gyülekezet. Gyülekezeti szinten is érvényes az a felismerés, hogy azért nem szeretnek, nem akarnak megöregedni a mai fiatalok, mert nem látnak naponta maguk körül tisztességben öregedő embereket. *„Mert Isten úgy szerkesztette egybe a testet, hogy az alábbvalónak nagyobb tisztességet adott, nehogy meghasonlás legyen a testben, hanem a tagok kölcsönösen gondoskodjanak egymásról. Ha szenved egy tag, mindegyik tag veled szenved, ha dicsőségben részesül egy tag, mindegyik tag veled örül. Ti pedig a Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint.”* (1Kor 12,24-27)

Itt felértékelődik a diakónus gyülekezeti tisztsége: Fil 1,1; 1Tim 3,8-12; ApCs 6,1-6. 1990 óta ennek a tisztségnek a rehabilitálásával is adósok vagyunk. A fontos szeretetszolgálati intézmények árnyékában lekerült a napirendről ez a kérdés. A szenvedőkkel közösséget kell vállalni, nemcsak imádkozni értük. Ennek a közösségvállalásnak egyik fontos eleme a diakónus. A gyülekezet szenvedő tagjai háttérbe szorulnak egy olyan gyakorlatban, amelyben csak az ifjakra összpontosítjuk a gyülekezet energiáit. Az *„ifjakban van a gyülekezet jövője”* szöveg mögötti tévhittel

²⁸⁸ Kongregacionalistáknak azon protestáns egyházakat nevezik, amelyek a helyi gyülekezetek teljes függetlenségét, önállóságát hirdetik s híveiktől teljes elkötelezettséget követelnek. Ez az irányzat a reformáció évszázadában született, tiltakozásul az államokkal összefonódó nemzeti népegyházak modellje ellen. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1991-A791/a-keresztenyseg-B37C/a-kongregacionalista-egyhaziak-B40D/>, 2024.03.27.

szemben küzdeni kell. Az Evangélium az egész gyülekezetnek és nemcsak egy fiatal rétegének a jövőjéről szól. Ezt ki lehet építeni a gyakorlatban: közös, vegyes korosztályúaknak szervezett bibliaórák, közös táborok minden korosztálynak, közös kaláka, közös ünneplés. Minden módszerrel a teljes közösséget kell táplálni, megélni, kiábrázolni. A gyülekezeti kis csoportoknak az a céljuk, hogy az egész gyülekezet növekedését szolgálják.

Az ifjak körül végzett szolgálatnak gyakran egy nagy hiányossága van. Azt nem előzi meg egy legalább ennyire hangsúlyos szolgálat a legkisebb gyermekek körében. Az a szemlélet, hogy a kisgyermekek számára csak gyermekmegőrzésre, játszósarokkal rendezkedik be egy gyülekezet, alábecsülése az Evangéliumnak. Jézus karonülő gyermekekről mondta, hogy „engedjétek hozzám jönni a gyermekeket és ne tiltsátok meg nekik, hogy hozzám jöjjenek” (Mk 10,14). Az is bátorító erre a szolgálatra nézve, amit Jézus a gyermekek dicsőítő énekét elhallgattatni akaró vezetőknek mond: „Sohasem olvastátok: gyermekek és csecsemők szája által szereztél dicséretet?” (Mt 21,6).

Legkisebb alatt a hároméves korról kezdődő korcsoportot értjük. A gyermekek ebben a korban a legnyitottabbak és legfogékonyabbak a hitbeli kérdésekre. Ezt a teológiai felismerést és szemléletet kamatoztatja a *Children and Worship* mozgalom, amely 2002 óta Erdélyben, 2019 óta a Debreceni Lelkészképző Intézetnek köszönhetően Magyarországon is ismertté vált²⁸⁹: *Isten közelében* néven Sógor E. Gyöngyi és Makkai Ildikó képzők révén a három-tizenegy éves korosztály számára szabott gyermekistentiszteleti módszertant több tucat gyülekezet használja.²⁹⁰

A feltámadás öröme

A keresztyén gyülekezet a feltámadott Krisztus uralma alá tartozik. A feltámadás evangéliuma a boldog közösség örömeinek mozgatórugója. Évente

²⁸⁹ <https://ttre.hu/tartalom/4940/3/keruleti/élet-a-faban-avagy-koret-helyett-keret-lelkesztovabbkepzes-a-tizantulon>, 2024.02.29.

²⁹⁰ Sonja M. Stewart–Jerome W. Berryman, *Young Children and Worship*, John Knox Press, Westminster, 1989 és Jerome W. Berryman, *Teaching Godly Play: How to Mentor the Spiritual Development of Children*, Morehouse Education Resources, Denver, 2009

ötvenkét vasárnap megannyi kifejezési formája kell, hogy legyen a feltámadás győzelme örömének. Hiányosságunk az, hogy általában csak a húsvéti ünnepkör jeleníti meg ezt az örömet.

Az öröm a Szentlélek gyümölciséhez tartozik (Gal 5,22). Ez nem az érzéseink által gerjesztett pillanatnyi öröm. Ez az öröm, akárcsak az agapé-szeretet, transzcendens. Ott van, ahol Isten áldása van (az ósz-i *נִשְׂמָחָה*, ill. az úsz-i *μακάριοι* jelentése egyszerre boldog, áldott). A Szentlélek általi öröm állandó, mert Krisztus halál felett aratott győzelme is az. Nem ideiglenes, nem időszakos. Megváltónknak nincs rossz időszaka, rossz éve... Ennek az örömnak mélysége van, átjárja a lelket. Számúzi a reménytelenséget és a borúlátást. Jézus sírni is tudott, de könnyei nem szüntették meg az Atyában való örömét. Ezért örvendezünk a reménységünkben. Reménységünk nem az álmodozó fantáziája, hanem a megváltottnak a bizonyossága. Meghalljuk Megváltónk parancsát: *„Azért mondtam ezeket nektek, hogy békességetek legyen énbennem. E világon nyomorúságotok lesz, de bízzatok, én legyőztem a világot.”* (Jn 16,33)²⁹¹

Ugyanerről a Szentlélektől származó örömről ír Michael Welker: *„a Lélek hatalma ébreszti fel a hiteles, megszabadított és szabadító élet fölötti örömet.”* Isten Szentlelke ezt az örömet a szentek közösségében a bűnök bocsánata által munkálja, amikor az egyéni megalázottságból és reménytelenségből megszabadít. *„Isten Lelke örömet támaszt a hit, remény, szeretet által, melyek a büntől és haláltól megkísértett és megjelölt testiségben és világban újra és újra felismertetik velünk Isten jelenlétét és akaratát.”* Lelkesedést tehát csak Isten Lelke válthat ki.²⁹²

A Christian Schwarz vezette, *A gyülekezet természetes fejlődése* nevet viselő – azóta gyülekezetépítési központtá alakult – kutatás kimutatta, hogy a növekvő gyülekezetek esetében van nyolc minőségi jellemző. Ezek egyike a *szertetetteljes kapcsolatok* nevet viseli. A növekvő gyülekezeteknek sokkal nagyobb a „szerteteljes hányadosa” (a gyülekezet képessége arra, hogy láthatóvá, kézzelfoghatóvá tegye a

²⁹¹ R.C. Sproul, *Mystery of the Holy Spirit*, Christian Focus Publications and Ligonier Ministries, 1990, 117.

²⁹² Michael Welker, *Isten Lelke. A Szentlélek teológiája*, DRHE-Exit kiadó, Debrecen-Kolozsvár, 2018, 319–321.

keresztyén szeretetet), mint a stagnáló vagy apadó gyülekezeteknek. Ezt a hányadost olyan kérdések (összesen 12) segítségével határozták meg, mint például: milyen gyakran hívtál meg valakit a gyülekezetből az utóbbi két hónapban ebédre vagy egy csésze kávéra/teára, vagy: milyen mértékben ismeri a lelkipásztor a munkatársak (alkalmazottak és önkéntesek) személyes gondjait, továbbá: van-e mosoly, nevetés a gyülekezetben? Ezek látszólag mellékes kérdések. Látszólag nem lehetnek irányadóak a gyülekezet növekedése számára. A kutatás azonban kimutatta, hogy igen jelentős kapcsolat van pl. a mosoly és a gyülekezeti növekedés között. Kívülállók (és nemcsak) a szeretetről nem hallani akarnak bennünket, hanem meg akarják tapasztalni, hogyan „néz ki” a szeretet, hogyan valósul meg, hogy lesz valósággá?²⁹³

Ezt a példát azért említem, mert a mosoly, a nevetés attól is függ, hogy a fent említett öröm jelen van-e a gyülekezetben.

Egy megnyilvánulása annak, hogy a feltámadás Evangéliuma örömünk mozgatórugója, ha a feltámadást valló énekeket nem csak húsvétkor énekli a gyülekezet! Sokkal gyakrabban kellene. Temetési liturgia részeként is, hiszen a feltámadásba vetett hit az ének által is hallhatóvá válik. A feltámadás örömhírének központi szerepe kiábrázolásában tanulni lehet a görögkeleti és római katolikus vidékek gyakorlatából. Eredetileg a hajnali körmenetnek ez az egyik mozgatórugója. Ezek a vidékek a kultúra részévé lett a húsvéti öröm hétköznapi kifejezésformája, a húsvéti nevetés (lat. *risus paschalis*).²⁹⁴ Ezt a hagyományt jeleníti meg J. S. Bach *Húsvéti Oratóriumában* is: „Gyertek, siessetek és fussatok, fürge lábak, érkezettek az üreghez, mely Jézust rejt! Nevetés és vidámság vezesse szíveteket, mert Üdvözítőnk feltámadt!”²⁹⁵

²⁹³ Schwarz, 18–19., ill. 36–37.

²⁹⁴ Főleg szerzetestemplomok sajátos hagyománya a középkorban: húsvétkor a prédikáló pap az Úr föltámadásának örömeire jámbor hallgatóságát igyekezett megnevetetni. A szokást könnyebb érteni, ha meggondoljuk, hogy a középkor derekáig (a keresztes háborúk korának Szentföld-élményéig és a koldulórendek elterjedéséig) a r. kat. vallás egyik alapdogmájában, a megváltásban a triumfális mozzanat, a megváltott emberlét *húsvéti öröme* uralkodik: Isten Fia alászállt a poklokra, majd harmadnap föltámadott és ezzel diadalmaskodott a halálon, a Sátánon. Az archaikus középkori reprezentáns jelképe még nem a feszület, hanem az égi dicsőségben trónoló Krisztus király, a Sion hegyén álló apokaliptikus Bárány. A II. Vatikáni Zsinat liturgiai reformja a megváltott emberlét ünneplésében szintén ezt a mozzanatot hangsúlyozza. In: <https://lexikon.katolikus.hu/H/h%C3%BAsv%C3%A9ti%20nevet%C3%A9s.html>, 2024.02.29.

²⁹⁵ J. S. Bach *Húsvéti Oratóriuma* (BWV 249, D-Dúr, 1725. ápr. 1.) elején találkozunk ezzel a kórus-tenor duettel:

A temetési szertartásainkból sem derül ki gyakran, hogy „boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg mostantól fogva. Bizony, azt mondja a Lélek, mert megnyugszanak fáradozásuktól, és cselekedeteik követik őket” (Jel 14,13). Ott is az Örömhír kell, hogy az igehirdetés szíve legyen, nem pedig búcsúbeszéd, amely egy kulturális közegbe is beleillik. Ennek a feltámadás-hitben, azaz Krisztus-hitben gyökerező örömnak az Erdélyben szokásos gyászjelentőkön is helye kellene, hogy legyen. Sokkal alkalmasabb és méltóbb lenne a vigasztalásra, mint a széles körben elterjedt romantikus, melankolikus versidézetek.

A gyülekezés öröme Krisztus győzelmének öröméből táplálkozik, hiszen „Isten helyreállító cselekvése már Jézus Krisztus fellépésével kezdetét vette. Isten Országáé már valóság Benne és az Ő szolgálatával. Ő a kezdet. Ezért lehet majd maga Jézus Krisztus az igehirdetés tárgya és az Ő feltámadása az alapja annak a reménységnek, hogy ez a Krisztus nemsokára végérvényesen eljön dicsőségében. Amely eljövétel királyi érkezés.”²⁹⁶ Ennek az örömnak kell megnyilvánulnia minden gyülekezésben. Hangot és formát kell adni e kijelentésnek a liturgiában, az igehirdetésben, az éneklésben, a sajtótermékekben. Ez az öröm leolvasható kell, hogy legyen egy istentiszteletre, rendezvényre betévedő idegen számára is.

Prófétai küldetés

Prófétai küldetésünk az, hogy az élet Igéjét hirdetjük a halál árnyéka völgyében, vagy ahogyan ezt a Heidelbergi Káté 32. feleletével tömörebben fogalmazzuk, „*hogy Krisztus nevét valljuk*” (ld. még a 2.1.2 alatt, 20. o.). Ez a küldetésünk kettős mozgással jár: befelé, a gyülekezet felé (*communio*) és kifelé, a világ felé (*missio*) irányul. Befelé mozgással körülírható az, hogy az Ige által Krisztussal

*Kommt, eilet und lauffet, ihr flüchtigen Füße,
Erreichet die Höhle, die Jesum bedeckt!
Lachen und Scherzen (szószertint tréfázkodás)
Begleitet die Herzen,
Denn unser Heil ist auferweckt.*

Ford. Vashegyi György. Egyes kutatók szerint a görögkeleti *risus paschalis* gyakorlata ihlette Bachot és szövegíróját, pl. Eybl Franz M., *Risus paschalis*, In: LThK III 8, Sp. 1201.

²⁹⁶ Brink-Cooi, 809.

kerülünk kapcsolatba, új identitást kapunk, Isten gyermekeivé (Róm 8,16), Krisztus testének tagjaivá leszünk (1Kor 10,16. 12,13). A kifelé tartó mozgás: akik elnyertük a szabadítást, kiküldettünk a világba. Ez a kétféle mozgás együtt gondoskodik arról a kettős dinamikáról, ami az egyház, a gyülekezeti tisztség és a sákramentumok alapja. A Lélektől kapott kegyelmi ajándékok ebben a kétféle mozgásban lesznek láthatóvá. Ezeket az igehirdetés, tanúskodás (*martíria*), az ünneplés (*leiturgia*, beleértve a sákramentumokat, az imát is) mint egész és a szeretetszolgálat (*diakonia*) kifejezéssel szokták összefoglalni.²⁹⁷ A kifelé tartó mozgás az egyháznak a világban vállalt prófétai küldetése. „Az egyház igehirdetése, próféciája és szolgálata meghatározásánál fogva nyilvános jellegű.”²⁹⁸

Prófétai küldetésünk a gyülekezetben az istentiszteleten, az igehirdetésben, a tanításban, a hitvallásban, a szeretetszolgálatban teljesedik ki. Kifelé, a világban ez a küldetés a világ nyilvánosságában történő tanúskodásban, de a gyülekezet keretein kívüli szeretetszolgálatban is megvalósul. A kettőben az a közös, hogy a tájékozódáshoz a mennyből kapunk irányítást. A „főhadiszállásunk” a mennyben van. Hauerwas szavaival élve a mennynek vagyunk a földi kolóniája²⁹⁹ (ld. 2.5.1.).

Mit jelent ez kisebbségi egyházban, szórványegyházban? Elsősorban abban kell, hogy megtörténjen a hangsúlyeltolódás orvoslása, hogy az erdélyi református kisebbségi egyház nem a civilizáció vagy a magyar kultúra szószólója, hanem Isten szavát jeleníti meg. Ez minden keresztyén gyülekezetre érvényes, tehát az erdélyi református kisebbségi gyülekezetre is. Ez a méltóság neki is adatott. A prófétai beszéd felette áll és túlél minden civilizációt, bármilyen kultúrát. Teremthet civilizációt és kultúrát (teremtett is sokfélét világszerte 2000 év alatt), de megelőzi azt és felette áll annak. Ez nem egy népszerű feladat. Az egyházban sem, a világban még kevésbé. A végső számadáskor Urunk nem a civilizáció vagy a kultúra megőrzését, ápolását fogja számonkérni tőlünk, hanem azt, hogy tanítványokká tettünk-e minden népet (Mt 28,18), hogy felkaroltuk-e legkisebb atyjafiait (Mt 25). Természetesen a prófétai küldetést és a nyelvi, etnikai, nemzeti jellegzetességeinket nem szabad kijátszani

²⁹⁷ I.m. 634–635.

²⁹⁸ I.m. 692.

²⁹⁹ Hauerwas–Willimon, 12.

egymás ellen. Emezek ajándékok, de nem teremtési rendek és nem írhatják felül az Evangéliumot, annak szolgálatát (ld. a 1.3.1., népegyházi jelleg).

Az egyház Isten szavát szólja. Isten szava nem fogható be semmilyen ideiglenes, evilági, emberi szándék hámjába. Ahhoz, hogy prófétai küldetésének és szabadságának megfelelhessen, az egyháznak függetlennek kell lennie minden földi hatalomtól és szervezettől, bármilyen legyen is az. A prófétai küldetés azt feltételezi, hogy az Isten és szava fölé semmilyen tekintély nem emelkedhet. Annak hirdetéséhez az igehirdetői tisztség prófétai szabadságát biztosítani kell, hiszen nem a közvéleménynek, nem a többségnek, nem a tömeg elvárásának, nem a korszellemnek, hanem egyedül Megbízójának, az egyház Urának kell engedelmeskednie.

A kisebbségi egyház ebben az értelemben elsősorban nem egy anyanyelvi bástya, nem egy kulturális erődítmény, nem egy népnek, nemzetnek a szolgája, hanem megváltó Urának. Amennyiben ezt az identitását erősíti, akkor a népnek is lesz jövője, ha Isten népe és Istent nem csak arra használja, hogy jóváhagyja, segítse, előmozdítsa népi, nemzeti vágyait. Ahogyan azt a szórványteológia irodalmában és Visky Ferencnél is láttuk, a kisebbségi egyház fel kell, hogy ismerje hídszerepét, missziói öntudatát. A nyelvi sajátosságunk nem bezárkózást kell, hogy eredményezzen, mert akkor a nyelv is elvész, a mécses is kialszik, mert véka alá kerül.

Hogyha az Urának engedelmeskedő, gyülekező, örvendező egyház prófétai küldetését komolyan vesszük, akkor át kell gondolni a lelkipásztori szolgálat prófétai jellegét érintő buktatókat is. Itt egy példa. Mitől kerülhet egy lelkipásztor kiszolgáltatott helyzetbe, amelyben sérül vagy elvész az igehirdetői tiszthez elengedhetetlen prófétai lelkület és prófétai szabadság? Erre az egyházkormányzatnak különösen oda kell figyelnie, hiszen a lelkipásztor egyházközségi alkalmazottként gyakran kerülhet olyan helyzetbe, hogy gyülekezeten kívüli érdekek szorításában találja magát. Több érdekcsoport kísérelheti meg megnyerni magának a lelkipásztort: politikai, gazdasági, családi lobbicsoportok stb. Ilyenkor kifejezett támogatásra szorul. Nem annyira a személye, mint a prófétai küldetése, függetlensége védelme érdekében. Ilyen esetekben az alapos párbeszédet, tájékoztatást, vitát nem szabad rövidre zárni azzal, hogy a lelkipásztornak a gyülekezeti békesség érdekében idő előtt távoznia kell. Akkor is, ha végül bölcsőbb

távoznia egy szított és nem csillapítható feszült helyzetben, a gyülekezet és a lelkipásztor prófétai függetlensége védelme érdekében végig kell vezetni a beszélgetést, tisztázni kell mindkét fél küldetését. A kívülálló érdekcsoportoknak is meg kell ezt ismerniük. Itt is kellene engedni a Rorlész (Romániai Lelkészerkezetek Szövetsége³⁰⁰) által javasolt érdekvédelmet érvényesülni. Egy gyülekezeti konfliktushelyzetben, ahol a lelkipásztor prófétai függetlensége sérül (és ezzel a gyülekezet prófétai küldetése is), jelenleg senki sem áll a lelkipásztor oldalára, akkor sem, ha neki van igaza. Egy ilyen helyzetben a gyülekezet is vesztes, nemcsak a lelkipásztor, akinek azt javasolják, hogy keressen új szolgálati helyet magának.

Említettük már azt a tévhitet, hogy csak a lelkipásztori állást fenntartó gyülekezetnek van jövője. Ahhoz, hogy ne essen kétségbe a kis, fizetett lelkipásztor nélküli gyülekezet, arra van sürgősen szükség, hogy a csak hangoztatott egyetemes papság elvét el kezdjük gyakorolni, életbe léptetni. Ez viszont megköveteli az öntudatos nevelést, felnőttoktatást, felelősségek és szolgálatok (nemcsak az igehirdetőire kell gondolni) megosztását.

30 éve Erdélyben alig indult el érdemben a presbiterképzés, ha el is indult, teológiailag gazdátlan, árva maradt. Egyházként is kiaknázhatjuk a felnőttképzések lehetőségeit: bibliaiskola, gyülekezetek népfőiskolája.

Ha alkalmazni akarjuk az egyetemes papság elvét és a gyülekezeti szolgálatok lehetőség szerinti megosztását, akkor a teológiai képzést nyitottá kellene tenni olyanok számára is, akik nem terveznek lelkipásztori szolgálatba állni, de szolgálni szeretnének a gyülekezetükben vagy képezni szeretnék magukat teológiailag. Jelenleg ez nem lehetséges. A Teológiai Intézetünk egyházi működtetésével járó tandíjmentesség nem kellene akadálya legyen ennek.

Bibliaiskolák létesítésére van igény, de alig akad kínálat. Erdélyi egyházunkban az Erdélyi Református Nőszövetségnek van a leghatékonyabb szervezeti hálózata. Egyelőre a tanulni vágyó gyülekezeti tagok többsége nő, így első ízben a Nőszövetséget kellene felruházni egy ilyen bibliaiskola kiépítésével.

Harminc éve képezzük a vallástanárokat, de nem vesszük komolyan, hogy szolgatársak lehetnek a gyülekezetépítésben. Nagyvárosokban a gyülekezeti élet

³⁰⁰ <https://rorlesz.ro/>

peremére került vagy abból kikopott családok gyermekeivel már csak ők tartanak kapcsolatot az iskolai vallásórákon. Támogatnunk kellene őket ebben a belmissziós szolgálatban. Ennek a megtagadásában nem lehet komoly az az ellenérv, hogy ők az állam alkalmazottai. Az állam nem a gyülekezeti tagok adójából fizeti a vallástanárokat?

Az egykori lévitaképzésről is le lehetne fújni a port. Szomszédfalunk, Ége beszédes példája: Szabó Mózes³⁰¹ lévita-tanító szolgálata idején volt a gyülekezet „virágkora”. A lelkipásztori állást fenntartani nem tudó gyülekezetek számára segítség lehet. Az sem zárható ki, hogy így lakatlan szolgálati lakásokat, parókiákat menthetnének meg a gyülekezetek.

Imádkozó egyház

Az egyház folyamatosan vizsgálja, mi Isten akarata, mi Neki tetsző. Erre való az imádság, amely abból a bizalomból ered, hogy Isten megismerteti akaratát azzal, aki Őt alázatosan kérdezi.³⁰² Az egyház tehát imádkozó egyház. A fentebb említett prófétai lelkülethez és küldetéshez is az imádság ad erőt. Minden ezzel kezdődik és ezzel végződik. Segítségül hívás, bűnvallás, hálaadás, könyörgés és dicsőítés. Jézus tanítja a tanítványait imádkozni (Az Úr imája, Mi Atyánk, főpapi imája, kereszten mondott szavai). Az istentiszteleti rendünknek, minden gyülekezeti eseményünknek és személyes hitéletünknek elengedhetetlen része és kerete az imádság. *„Az ima az embernek Istennel és Istennek emberrel való kapcsolatának a megjelenítése. Az ember imádkozva figyel és figyelve imádkozik.”* Ez a szolgálat érzékelteti, hogy Isten jelenlétében vagyunk. Az ima tehát emlékeztet is arra, hogy létünk, hitünk alapja Istenben, rajtunk kívül van. A mintául szolgáló *„Mi Atyánk a hétköznapiak fölé emel és beavatkozik azokba...*

³⁰¹ Szabó Mózes (1887–1958), I. vh-s hadifogolyként Kelet-Szibériában protestáns gyülekezetet vezetett a fogolytáborban. Nikolszk Uszurijszkban 30.000 hadifoglyot őriztek. E táborban alapította Szabó Mózes tanító és néhány fogolytársa az eurázsiai földrész legkeletibb magyar protestáns egyházközségét. E szabályos eklézsia az egyház minden teológiai és jogi ismérvével rendelkezett! Itt, a mai ember számára elképzelhetetlen legnagyobb emberi nyomorúság közepette mutatkozott meg legfényesebben a magyar református tanító és presbiter jelentősége. Ld. Szőnyi László (szerk.), *Krisztus kisdéd egyháza. Magyar hadifogoly-gyülekezet az I. vh-ban*, KIE, Budapest, 1999. Papp Vilmos, *Emlékezetes tanítók – Szabó Mózes*, In: *Magyar Református Nevelés*, III. 7., 2002, 21–22.

³⁰² Bonhoeffer, *Etika*, 200.

*Az egyház ismertetőjele és nem ritkán kegyelmének eszköze.*³⁰³ Jézus ebben az imában alázatra tanít. Példát ad arra, hogy alárendeljük magunkat Atyánknak³⁰⁴, akit gyermekeiként bensőséges, személyes módon szólíthatunk meg, ezzel is megvallva azt, hogy egy személyt szólítunk meg.³⁰⁵ Az imádkozó gyülekezet személyes párbeszédben áll Istennel. Az imádság Isten szava és Istenhez intézett szavak. Ige és imádság összefonódik. Olyan kommunikációról van szó, amely abból a közösségből (*communio*) származik, amelyet Isten kezdeményez és ajánl fel Jézus Krisztusban, így összekapcsoló és nem elszigetelő módon hat. Valós kommunikáció és nem virtuális, mint gyakran tapasztaljuk a modern kommunikáció korszakában és nemcsak a Covid-19 okozta világválság idején.

Egyházkerületünk Parókiális Könyvtár-bizottságát ösztönöznünk kell különböző életkorok számára imádságos, áhítatos könyvek szerkesztésre, írására. Különös figyelmet érdemel a gyermekeknek írt irodalom. Idős testvéreink tanúskodnak arról, hogy gyermekkorukban egy-egy imádkozó családtag indította el őket a hit útján, egy-egy akkor megtanult könyörgést halálukig fel tudnak idézni. A szülőknek nagy segítség, ha a gyülekezet ellátja őket segédeszközökkel a hitbéli nevelés terén.

Könyvkiadásunk ügyét össze kell hangolnunk az erdélyi és magyarországi evangéliumi beállítottságú könyvkiadókkal.

Egy lényeges szempont a zsoltárok kérdésköre (ének, olvasmány, gregorián énekek, feldolgozás, parafrázis). A genfi gyülekezet azért tartotta fontosnak a folyamatos zsoltárhasználatot, mert Kálvin János és munkatársai meggyőződtek arról, hogy így a Szentírás imádságos nyelve által maga az ÚR tanítja, segíti a gyülekezetet imádkozni. Ezért van ereje az imádságnak. Ezért nevezik sokan a lélek lélegzésének.

Ide kívánkozik a meggyengült párbeszéd szubkultúrájának a kritikája. A gyülekezet ebben is példát mutat az Istennel való párbeszéd komolyanvételével. Ennek kereteit meg lehet teremteni a gyülekezetben. A liturgia párbeszéd jellege sokak számára nem egyértelmű. Tanítani kell folyamatosan a gyülekezetet, hogy a párbeszéd Isten és a

³⁰³ Brink-Cooi, 682.

³⁰⁴ I.m. 469.

³⁰⁵ I.m. 368.

gyülekezet között él. A liturgia a gyülekezeté és nem a liturgusé (legtöbbször a lelkipásztor) csupán. A liturgia ne maradjon többnyire egyszemélyes történet, amolyan „one-man show”. A párbeszéd keresztyéni példájának felélesztése azzal jár, hogy ébernek kell lennünk a bizánci ihletésű egyszemélyes vezetési kultúra kísértéseivel szemben. Szép példa az apostoloknak az ApCs 15-ben és a Gal 2-ben leírt jeruzsálemi gyűlése. Irányadó az őszinte párbeszéd újjáélesztése és a legkényesebb teológiai kérdések testvéri légkörben való megvitatása, megoldása számára.

Az istentiszteleti kereten kívüli párbeszéd rehabilitálására is nagy szükség van az atomizálódó társadalomban. Ez már nemcsak a városi, de a falusi gyülekezeteinket is bomlasztja. Párbeszédre a család tanít. Így van ez a társadalmi párbeszéddel is. Ezt a keresztyén gyülekezet családja kell, hogy újratanulja, megélje, megmutassa. Ennek a párbeszédnek az is része, hogy a gyülekezetnek meg kell tanulnia odafigyelni, meghallani a világból érkező hangos vagy néma segélykiáltásokat is. A világ nyíltan vagy burkoltan kíváncsi arra, hogy mitől más az egyház. A társadalmi párbeszéd, a közös jó keresése (Augustinus), a kiengesztelődés és a megbékélés terén a keresztyén gyülekezetnek világos üzenete, valamint nagy felelőssége van: milyen példát mutatunk mindezekről? A gyülekezetnek saját példájával küzdenie kell a társadalmi párbeszéd leépülése, leépítése ellen. A fent említett *communióból* kinövő kommunikáció lehet a gyülekezet világgal való érintkezésének is a gyógyító eszköze. Legyen a gyülekezetnek üzenete a világ fele is. Olyan hosszú ideje foglalkozunk csak magunkkal, hogy ezt újra kell tanulnunk. Minden üzenettel bír a gyülekezeten belül: megjelenik-e ebben a kommunikációban az, hogy az egyház prófétai szava az egész világhoz szóló beszéd? A „*két város*” (Augustinus) kommunikálhat egymással, ha Isten városának lakói a világban maradnak. Ezt kapták küldetésül a tanítványok szenvedő Uruktól: „*a világban, de nem a világból valók*” (Jn 17, 14-15). A kifelé történő kommunikáció sok apró lépésen múlik. Már a templomkapu, a hirdetőtábla vagy a híveket és idegeneket köszöntő szolgálatos is kifelé kommunikál. A gyülekezet „küszöbét” alacsonyan kell tartanunk.

Alig három éve kerítette a koronavírus hatalmába az egész világot. A gyülekezési és kijárási tilalom elrendelése következményeként kezdett látszani, hogy mennyire kihasználatlanok református egyházunkban a világháló adta lehetőségek, amelyeket

ma már a legelrejtettebb szórványban élők is egy okostelefonnal vagy más eszközzel elérhetnek. Egy szórványra kidolgozott ekkleziológiának ezt is figyelembe kell vennie. A már említett felnőttképzés számára kis anyagi ráfordítással új digitális felületeket is szolgálatba lehet állítani: podcast, YouTube stb.

Az Agnus Rádiót fel kell karolni, támogatni kell, hogy országos szórású református rádióvá nőhesse ki magát.

Jövevény és papi nemzetség egy elvilágiasodott társadalomban

Láttuk az 5.2. alfejezetben ennek a bibliai üzenetnek a súlyát. Jövevénységünk tudatosítása segít tisztábban, józanabban, Illyés Gyulát parafrázálva *hűs tárgyilagossággal*³⁰⁶ elemezni a kisebbségi egyház kérdéskörét. Kell ez a hűvös tárgyilagosság, a *végző előtti valóság* adta gondok fölé való emelkedéshez. A jövevénységünk bibliai igazsága folyamatosan emlékeztet arra, hogy mi a fontos és mi a mellékes, minek van súlya Isten mérlegén és mi találtatik könnyűnek azon. Abban a felismerésünkben is megerősít, hogy jövevényekként nem átutazó turisták vagyunk a világban, a földi létben, hanem küldetésünk van. Papi nemzetség a keresztyén gyülekezet. Az a küldetése, hogy híd legyen Isten és a világ között. Kisebbségi egyházként híd lehetünk Isten és a többség között, de etnikumok, népek, hatalmak között is. Papi nemzetség-identitásunk abban jelent józanságot, hogy Istenhez jobban ragaszkodjunk a földi valóságoknál, mint a bolygónk, az országunk, a nemzetünk, a népünk, az etnikumunk. Ezek mind fontosak, drága ajándékok, lehetőségek, de nem kerülhetnek az első helyre, mert akkor bálványá válnak. Nem ezek az ajándékok szabják meg a keskeny utunk irányát, hanem Isten, aki Igéjével és Szentlelkével kormányoz és világít ezen a keskeny úton.

³⁰⁶ Illyés Gyula, *A reformáció genfi emlékműve előtt*, 1946

Záró gondolatok

Az erdélyi református kisebbségi egyházzal alkotott képünk kritikus vizsgálatában segítségünkre van a teológusok által művelt politikai teológia. Nem az etnikai, a felekezeti, hanem a világnézeti kisebbségi lét a legközvetlenebb segítség a gyökereinkhez való visszatalálásban, az eredeti és igazi küldetésünk jogaiba való visszahelyezésében. Hauerwas hívta fel a figyelmünket arra, hogy a szekularizációnak haszna van: egyértelműbbé válik, jobban körvonalazódik, hogy hol az egyház és a világ határa. Abban is segíthet, hogy visszataláljunk eredeti küldetésünkhöz, a misszióhoz, illetve abban is, hogy megbékéljünk a kisebbségi helyzettel, a keskeny úttal, a kicsi nyájjal, elengedve a növekedéssel kapcsolatos -görcseinket. A hauerwasi, illetve a paasi kritika az elemzésben, a tisztánlátásban segít, az o`donovani teológia pedig az újratervezésben. A politikai teológiával való foglalkozás megóv bennünket attól, hogy világi sémák szerint akarjunk egyház lenni, de a világot is inti, ne akarjon egyházat játszani, miközben megtagadja a világ gazdáját, Istent. A politikai teológia egyik fontos hozadéka, hogy a szekuláris környezetben használt teológiai kifejezések eredeti jelentésére hívja fel a figyelmet és ezzel emlékezteti a keresztyén egyházat, hogy vállalja küldetését és ne engedje át a világnak azt, ami rábízott. Eredetileg neki van hiteles ismerete és tapasztalata (rosszabb esetben emléke) a közösségről, a közjóról, a párbeszédről, a kiengesztelésről, a megbékélésről, a hatalomról, az uralkodásról, de a távlatokban való gondolkodásról és tervezésről, az iránytévesztésből való megtérésről, a jövődőről is.

7. Irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára*, Akadémiai Kiadó, Első kiadás: 1959–1962, Budapest
- A Romániai Református Egyház Statutúma*, Kolozsvár, 2006
- Augustinus (Ágoston), *Isten városáról*, Kairosz, 2005–2009
- Barth Karl, *Népegyház, szabadegyház, hitvalló egyház, Volkskirche, Freikirche, Bekenntniskirche*, Nyomtatásban, németül: *Evangelische Theologie* 3, 1936
- Rechtovertigung und Recht* (Theologische Studien H.1), 1938
- Eine schweizer Stimme*, Evangelischer Verlag, Zürich, 1938–1945
- Beek Abraham van de, *Egyház és nemzet*. In: *Református Szemle*, Kolozsvár, 102.3 (2009)
- Biéler André, *Calvin's Economic and Social Thought*, World Council of Churches, 2005
- Boer Dick de, *Karl Barth: Rechtovertigung und Recht. Einführung*, Bilingvis kiadás, Györgyfalva, 2015, ford. Visky S. Béla
- Bolyki János, *Az egyház megújulásának teológiai alapjai*, In: *Confessio* 15 (1991/1)
- Bonhoeffer Dietrich, *Etika*, Kolozsvár, 2015
- Brink Gijsbert van den és
- Kooi Cornelis van der, *Keresztyén Dogmatika*, Exit, Kolozsvár, 2022
- Bruijne Arie L.T. de, *Levend in Leviathan*, Kok, Kampen, 2006
- Buzogány Dezső–Jánosi Csongor,
A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok. L'Harmattan, Budapest, 2011
- Buzogány Dezső, *Belmisszió a két világháború között*, In: *Református Szemle*, 2001
- Carter Craig A., *Rethinking „Christ and Culture”. A Post-Christendom Perspective*, Brazos Press, Grand Rapids, 2006

- Cavanaugh William T.–Scott Peter M. (szerk.),
The Blackwell Companion to Political Theology, Blackwill Publishing, 2004
- Cseke Péter,
László Dezső emlékezete 1904–2004, Polis, Kolozsvár, 2004
Nem lehet. A kisebbségi sors vitája. (Molnár Gusztávval)
Héttorony, Budapest, 1989
Lehet – nem lehet? Kisebbségi létértelmezések (1937–1987),
Mentor, Marosvásárhely, 1995
A kisebbségi élet ajándékai. In: *Vigyázó torony*
- Gustav-Adolf-Werk e.V. *Diaspora und Mission*, GAW, Lipcse, 2011
Diaspora und die Zukunft der Kirchen. Biblische und praktisch-theologische Überlegungen und Konzepte. Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft. 2, GAW, Lipcse, 2004
- Dantine Wilhelm,
Protestantisches Abenteuer. Beiträge zur Standortbestimmung der evangelischen Kirche in der Diaspora Europas. szerk. Michael Bünker, Innsbruck–Wien–Göttingen, Tyrolia, 2001
- Douglass Klaus,
Az új reformáció, 96 tétel az egyház jövőjéről, Kálvin, Budapest, 2002
- Engen Charles Van,
The Growth of the church: An Analysis of the Ecclesiology of Churchgrowth Theory, Rodopi, Amsterdam, 1981
- Fazakas Sándor
Vétkeztünk... Egyház a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében, L'Harmattan, Budapest, 2017
Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai, Kálvin, Budapest, 2004
Új egyház felé. A második világháború utáni református egyházmegújulás ekkleziológiai konzekvenciái, Debrecen, 2000
A református egyházalkotmányok dinamikus jellege, In: *Lelkipásztor*, evangélikus lelkészi szakfolyóirat, 2018/4
Igazság és kiengesztelődés, *Theologiai Szemle*, LI (2008/1)
Népegyház – krízis vagy lehetőség, In: *Theologiai Szemle*, XXXVII (1994/6), 332–344.

Fazakas Sándor–Ferencz Árpád,

Barth és a magyar református teológia. Rekonstrukciós kísérlet,
DRHE, Debrecen, 2011

Fazakas Sándor–Kocsis Áron:

„Vegyétek számba őket...”. Vallásszociológiai felmérés a

Tiszántúli Református Egyházkerületben, In: Kustár Zoltán
(szerk.), *Orando et laborando,* A Debreceni Református
Hittudományi Egyetem 2006/2007 VI. értesítője, Debrecen,
2007, 187–205.

Fischer Mario–Rose Miriam (szerk.), *Theologie der Diaspora, Studiendokument zur Standortbestimmung der evangelischen Kirchen im pluralen Europa,* Evangelischer Presseverband, 2019

Földes Károly, *Jajszó a pusztuló szórványokból,* Keresztes Nagy Imre
Könyvnyomdája, Aiud–Nagyenyed, 1934

Fülöp G. Dénes, *Igehirdetések, kézirat, családi hagyaték*

Füsti–Molnár Szilveszter, *Ecclesia sine macula et ruga. A donatista tényezők jelentősége a Magyarországi Református Egyház ekkléziológiai kihívásaiban, különös tekintettel 1989/90-re, doktori dolgozat,* Amszterdam, 2008

Gergely Ferenc, *A megoldott kévék. A Nagysajói Református Egyházmegye szórványainak állapotrajza az 1934. évben,* Magyar Kisebbség, 6. évf. 3. (21.) sz. (2000)

Hart Joep de–Houwelingen Pepijn van,

Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid, Sociaal en Cultureel Planbureau, Hága, 2018

Hauerwas Stanley, *Een Robuuste Kerk. De christelijke gemeente in een postchristelijke samenleving,* Zoetermeer, 2010

After Christendom? How the Church is to Behave if Freedom, Justice and a Christian Nation are Bad Ideas, Abingdon Press, Nashville-Tennessee, 1991

The peaceable kingdom. A Primer in Christian ethics, Notre Dame University Press, 1983

Hauerwas Stanley–Jean Vanier,

Zalig de zachtmoedigen. Het profetisch getuigenis van zwakheid,
Boekencentrum, Zoetermeer, 2016

Hauerwas Stanley–Willimon William H.,

Resident aliens: Life in the Christian Colony. A provocative Christian assessment of culture and ministry for people who know that something is wrong, Abingdon Press, Nashville–Tennessee, 1989

Hegy István

Igehirdetések, kézirat, családi hagyaték

Holló László,

Der Beitrag der Katholischen Kirche zum Zusammenleben der Volksgruppen, In: AWR-Bulletin Vierteljahresschrift für Flüchtlingsfragen, 47. (56.) Jahrgang, 4/2009

Biserica și minoritățile. Etica socială a Bisericii romano-catolice în slujba reconcilierii etnice, In: Leb Ioan-Vasile–Preda Radu, *Unitatea Bisericii. Accente eclesiologice pentru mileniul III.,* Ed. Limes, Kolozsvár, 2005

Die katholische Kirche in Rumänien zwischen 1945 und 1964, In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde,* 28. (99.) Jahrgang (2005)

A multikulturalitás és nemzetiség érték(telenség)ének bibliai alapjaihoz, In: *Studia Theologica Transsilvaniensia,* Alba Iulia–Gyulafehérvár 4 (2003), A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola Teológiai Folyóirata.

Jancsó András,

A vita lehetlenségéről. Megjegyzések a politikai teológia fogalmához, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2023

Jánosi Csongor,

Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyórádi Református Egyház-kerületekben az 1960-as években, doktori dolgozat, BBTE, Kolozsvár, 2014

Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években, In: *A Reformáció öröksége,* PTI, Kolozsvár, 2018

Jeremias Joachim,

Jézus példázatai, Református Zsinat Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990

- Juhász Tamás, *László Dezső centenáriuma, Erdélyi Napló, XIV., 43. sz./2004*
- Kálvin János, *Institúció. A keresztyén vallás rendszere, Kálvin, Budapest, 2014*
- Genfi gyülekezeti rendtartás (Genf, 1561), ford. Péter Miklós, Napoca Star, Kolozsvár, 1998*
- Articles concernant l'organisation de l'église et du culte à Genève (1537), német ford. Peter Opitz, *Artikeln zur Ordnung der Kirche und des Gottesdienstes in Genf, dem Rat vorgelegt von den Predigern*, In: Calvin-Studienausgabe, Neukirchener, 1994*
- Kiefer Jörn, *Exil und Diaspora. Begrifflichkeit und Deutungen im antiken Judentum und in der hebräischen Bibel, Ev. Verlagsanstalt, Lipcse, 2005*
- Kiss Réka, *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata, In: Balogh Margit (szerk.): Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás. – Konfessie, cirkevna politika, identita. Kossuth, Budapest, 2007*
- Klein Christoph, *Ausschau nach Zukunft: Die Siebenbürgisch-Sächsische Kirche im Wandel, Erlangen, 1998*
- Kirche als Heimat, In: Aufbrüche. Festgabe für Hans Klein, Jahrbuch der Abteilung Protestantischen Theologie, Nr. 14–15/2014–2015*
- Kirchliche Leitungsaufgaben neutestamentlicher Perspektive. Erfahrungen eines evangelischen Bischofs aus Siebenbürgen, In: Emlékkönyv Tőkés István kilencvenedik születésnapjára, PTL, Kolozsvár, 2006*
- Die Suche nach einer neuen Identität, In: Zugänge. Forum des Evangelischen Freundeskreises Siebenbürgen e.V., Heft 24, Nagyszeben, 1998. dec.*
- Kirche zwischen Ordnung und personaler Verantwortung. Festschrift zum 80. Geburtstag von Bischof D. Albert Klein, Nagyszeben, 1996*

- Kós Károly, *Kiáltó szó*, Kolozsvár, 1921. Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal közösen.
- Kovács Krisztián, *Határmezsgyén. A református egyház a történelmi örökség és a megújulás esélyei között az 1989–90-es rendszerváltást követően*, L'Harmattan, Budapest, 2018
- Menekülés a szabadság elől. A Magyarországi Református Egyház és teológiai útkeresése a rendszerváltást követően*, In: *Lelkipásztor* 92 (2017/1)
- Kovács Pál, *Diaszpóra-misszió*, Református Szemle, XXV, 12.
- Kozma Zsolt, *Lekötelezetten. Igetanulmányok, gyülekezeti előadások*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2012
- Másképpen van megírva*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2007
- Jézus Krisztus példázatai*, Iránytű, Gödöllő, 2002
- Önazonosság és küldetés*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2001
- Ekkleziasztika*, PTI, Kolozsvár, 2000
- Mit jelent ma Közép-Kelet-Európában lelkipásztornak lenni?*, In: *Theologiai Szemle* XXXVI. (1994/4)
- Kozma Zsolt, Juhász Tamás és a PTI néhány tanára, *Teológia az egyházban. Új bor, új tömlő, vitaindító*, Kolozsvár, 1990, In: *Az Út*, 27.1 (2001)
- Krüger René, *Die Diaspora. Von traumatischer Erfahrung zum ekklesiologischen Paradigma*, GAW, Lipcse, 2011
- Kuyper Abraham, *Het Calvinisme. Zes Stone-lezingen, angolul: Six Stone-Lectures, Princeton, 1898, ill. Amsterdam 1899*, Magyarul: *A kálvinizmus lényege*, ford. Csűrös József–Czeglédi Sándor, Bethlen Gábor, Budapest, 1922; *Kálvinizmus és modernitás*, ford. Dankuly Levente, Koinónia, Kolozsvár, 2001
- László Dezső, *A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok (1929–1940)*, Minerva, Kolozsvár, 1997
- Az Anyaszentegyház Élete és Szolgálata. A theológiának mint gyakorlati theológiának alapkérdései*, Gloria–Kolozsvár, 1938

- Kommentár Makkai Sándor kisebbségekről írt elégiájához, Kiáltó Szó, 1937/4*
- Klein Thorsten, *Diaspora, was bedeutet das im Neuen Testament? In: Diaspora und die Zukunft der Kirchen. Biblische und praktisch-theologische Überlegungen und Konzepte, Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft. 2, GAW, Lipcse, 2004*
- Lux Rüdiger, *Diaspora-was bedeutet das im Alten Testament?, Quellen und Forschungen zur Diasporawissenschaft. 2, GAW, Lipcse, 2004*
- Makkai Sándor, *Püspöki programbeszéde és beköszöntő prédikációja; Minerva, Cluj-Kolozsvár, 1927*
- Püspöki jelentése az erdélyi református egyházkerület közgyűlésén, Minerva, Cluj-Kolozsvár, 1927–1929*
- Nem lehet, 1937, In: Láthatár, 1937/2*
- Marác László, *Tussen het personaliteits- en territorialiteitsbeginsel: de Hongaarse gemeenschap in Roemenië, Kultuurvryheid en selfbestuur: keuses van kleine groepe wêreldwyd (296–321), Centurion: Kraal Uitgewers, 2017*
- Hongaarse kentering, Uitgeverij Aspekt, Nieuwegein, 1995*
- Molnár János, *Az 1962-es kolozsvári református püspököválasztás és a szekuritáté, Egyháztörténeti szemle 13. évf. 2.*
- Molnár Gusztáv, *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai, 1985–1989; Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004 (Bibliotheca Transsylvanica, 32.)*
- Nagy Alpár-Csaba, *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története 1940–1945, L'Harmattan, Budapest, 2012*
- Nagy Ödön, *Szórvány és beolvadás, In: Hitel 1938.4.*
- Niebuhr Richard, *Krisztus és kultúra, Harmat, Budapest, 2006*
- O'Donovan Oliver, *The Desire of the Nations, Rediscovering the roots of political theology, Cambridge University Press, 1996*
- Paas Stefan, *Vreemde vogels, Kok Boekencentrum, 2017 (bibliai tanulmányok 1 Pt alapján)*

- Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*, Zoetermeer, 2015
- Vrede Stichten*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2007
- Philippi Paul, *Weder Erbe noch Zukunft? Fragen rumäniendeutscher Gegenwart im 20. Jahrzehnt*, Universitaria, Nagyszeben, 2010
- Veränderte Aufgaben der siebenbürgischen Kirche? Lehrstuhl der Germanistik, (44.)*, Univ. Lucian Blaga, Nagyszeben, 2008
- Kirche und Politik: Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II zwischen 1992 und 2005*, Nagyszeben, 2006
- Das Problem des Selbstverständnisses der Siebenbürger Sachsen im Zeitalter des Nationalismus und danach*, Verlag der Rumänischen Akademie, In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde Band 18, 1975/2 sz., 1975, Bukarest
- Die aktuelle Situation der deutschsprachigen Minderheit in Rumänien*, Zugänge, Heft 24, 1998. dec.
- Phillips Elizabeth, *Political Theology. A Guide for the Perplexed*, T&T Clark, London, 2012
- Salat Z. Levente, *László Dezső kisebbségi bölcséletének időszerűsége*, In: *László Dezső emlékezete*, Kolozsvár, 2004
- A kisebbségi helytállás modelljei*, In: Jankovics József–Monok István–Nyerges Judit (szerk.), *A magyar művelődés és a kereszténység*, III. kötet, Budapest–Szeged, 1998
- Elveszett otthon, elveszett közösség, kétségbevont kollektív egzisztencia*, In: Cseke Péter (szerk.), *Lehet – nem lehet*, Mentor, Marosvásárhely, 1995
- Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben*, Kisebbségkutatás, 2003/3
- A romániai magyarság szellemi helyzete. Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban*, Provincia, 2000/6
- Schwarz Christian A., *A természetes növekedés útja*, Harmat, Budapest, 2015
- Die natürliche Gemeindeentwicklung*, NCD-Media, 1996

- Die dritte Reformation. Paradigmenwechsel in der Kirche*, Neukirchen, Emmelsbüll, 1993
- Șincan Anca, *În clandestinitate: minoritățile religioase nerecunoscute de lege în arhivele Securității*, Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, 2019
- Sógor Gyula, *A jövődőt keressük*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2003
- Spijker Willem van't, *Kálvin élete és teológiája*, Kálvin, Budapest, 2003
- Sproul R.C., *What is the Relationship between Church and State?* Reformation Trust Publishing, Ligoniers Ministries, 2014
- Mystery of the Holy Spirit*, Christian Focus Publications and Ligonier Ministries, 1990
- B. Szabó István, *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, Ethnica, 1995
- Múltfeltárás*, In: Soós Viktor Attila–Szabó Csaba–Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*, Budapest, Szent István Kiadó–Luther Kiadó, 2010, 9–10.
- Szathmáry Lajos, *Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványügyhöz*, In: Magyar Kisebbség, XVI.12
- Szűcs Ferenc, *Teológiai Etika*, Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1993
- Az úton járó egyház teológiai tájékozódása ma*, In: Zsengellér József–Kodácsy Tamás–Ablonczy Balázs (szerk.): *Felelet a mondolatra – Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*, (2016) II.
- Nemzeti egyház?*, In: Erdélyi Margit–Peres Imre (szerk.) *Gaudium et corona*, Komárom, 2007
- Látomás Krisztus egyházának jövőjéről*, In: Gaál Sándor (szerk.), *En Christo*, Debrecen, 2004
- Jövőképek, tervek, reménységek az elmúlt tíz esztendő tükrében*, THÉMA III. (2001) 2–3. 1
- Etnikum, nemzet, keresztyénség*, THÉMA II. (2000) 2–3.

- Varga E. Árpád, *Erdély magyar népessége 1870–1995 között, „A magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában” c. kötethez készült tanulmány, In: Magyar Kisebbség, új sor. IV. évf. 1998. 3/4. Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, 1992*
- Vásárhelyi János, *A szóvoánygondozás kérdése, Református Szemle, XXIV, 4., 1931*
- Vetési László, *Életet akarok a romok felett! Jajszó a Mezőségről. Emlékezés a Mezőség nagy misszionáriusára, Földes Károlyra, születésének 115. évfordulóján, Művelődés. Közművelődési folyóirat, Kolozsvár, 2006*
- Virt László, *Katolikus kisebbség Erdélyben, Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991*
- Welker Michael, *Isten Lelke. A Szentlélek teológiája, DRHE–Exit Kiadó, Debrecen–Kolozsvár, 2018*
- White R.E.O., *The Changing Continuity of Christin Ethics, II. kötet: The Insights of History, The Paternoster Press, Exeter, 1981*

Levéltári adatok, folyóiratok:

Landeskirche Information (LKI), A Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház közlönye, egyházkerületi levéltár, Nagyszeben

Beschlüsse der Landeskirchlichen Versammlung der Evangelischen Kirche A.B. Rumäniens, A Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház egyházkerületi közgyűlésének határozatai, egyházkerületi levéltár, Nagyszeben

Az Út, Ravasz László szerk. 1916, újraindítva 2001, Kolozsvár

Értesítő, Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja, Kolozsvár

Korunk, Kolozsvár

Magyar Kisebbség, Lugos

Református Szemle, Kolozsvár

Függelék

Mivel 34 év után kezd feledésbe merülni, szeretném itt megörökíteni a II. éves teológiai hallgató koromban, 1990. január 4-én a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében nyilvánosságra hozott és a teológus ifjúságnak katartikus élményt nyújtó „Új bor, új tömlő” című kiáltványt. Ezt a visszaemlékezést 2023-ban elhunyt professzorunk, Kozma Zsolt emlékének szentelem, aki Juhász Tamás professzortársával kezdeményezője és értelmi szerzője volt ennek a vitaindítónak. A Kozma Zsolt által újraindított *Az Út* című folyóirat közölte utólag, 2001-ben.

„Mikor visszahozta az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk, mint az álmodók. Akkor megtelt a szánk nevetéssel, nyelvünk pedig vigadozással. Akkor így szóltak a pogányok: Hatalmasan cselekedett ezekkel az Úr! Hatalmasan cselekedett velünk az Úr, azért örvendezünk. Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat, mint patakokat a déli földön. Akik könnyhullatással vetnek, vigadozással aratnak majd. Aki vetőmagját sírva emelve megy tova, vigadozással jön elő, kővéit emelve.” (Zsolt 126,1-6)

Több, mint tizenegy év távlatából nézünk vissza 1990. január 4-e délutánjára-estéjére, amikor négy-öt református teológiai tanár összehajolt s nagy akarással, reménnyel már nem kellett félnie attól, hogy a mindenség konok falán zúzza véresre koponyáját. Ma sem tudjuk, hogy az *Új bor, új tömlő*ben megfogalmazott álmaink eljutottak-e az egyházi közvélemény elé vagy sem. Lehet, hogy eme első lépés után mi voltunk tétovák, lehet, hogy mások jobbat, megvalósíthatóbbat gondoltak ki. Ez a pár oldal hitünk szerint nem csak egy Isten szerinti, teljesebben megélhető egyházi jövőrajzot akart adni, hanem szeretett volna egy előre sejtett szétműködést megelőzni. Noha mindannyiunk fájdalmára nem ez történt, újraolvasva írásunkat, Isten iránti hálával mondjuk egymásnak – most pedig azoknak, akik kezükbe veszik folyóiratunkat –, hogy azokban a napokban a Teológia sok mindent tett le az egyház akkor még meg nem terített asztalára. 2001-ben az olvasó pedig úgy nézze át ezeket a sorokat, mint amelyekben reá is váró kötelezettségeket fedez fel.

Új bor, új tömlő

Az 1989 decemberének utolsó napjaiban bekövetkezett események és az azokat követőek újból bebizonyították azt, amit olyan nehezen hittünk el eddig: a jövő nem számítható ki a múltból és a jelenből, hanem Isten csodát cselekvő kezéből származik. „Ne emlékezzetek a régiekről és az előbbiekről ne gondolkodjatok! Ímé, újat cselekszem; most készül, avagy nem tudjátok még?” (Ézs 43,18–19)

Meg kell vallanunk, hogy eddigi terveinket a lehetőségekhez szabtuk, illetve a lehetetlenség tervtelenné silányította gondolkozásunkat. Most, az Isten által felkínált szabadság új, külső keretei között először gondolatainkat kell átállítanunk, de ezzel párhuzamosan mozgásba kell hoznunk egész cselekvésre kész akaratunkat is. Istennek már a babiloni száműzetésben kész „forgatókönyve” volt, amelyet választottai számára a prófétai szó által kihirdetett. Meg vagyunk győződve, hogy ma, amikor minden felelősen gondolkozó és kegyelmi ajándékot kapott egyháztag jövőterveket melenget szívében és forgat agyában, ezek a tervek a prófétai szó hatására fogannak meg. A Teológiai Intézet református tanárai közös munkájuk eredményeként az egyházi közvélemény elé terjesztik elképzeléseiket. Merész és józan, rövid és hosszú lejáratú terv ez, amely – hisszük – részleteiben vagy egészében egybecseng mások gondolataival. Tudjuk, hogy ezek között van elsősegélyként megvalósítandó sürgős kérdés, és van távlatba néző is. Kérünk mindenkit, akihez javaslattevényünk eljut, vesse össze a magáéval és egészítse ki, amit az idő szorításában itt megfogalmaztunk.

I. Egyházalkotmány

1. Nem mondhatunk le arról az igényről, hogy az új vallásügyi törvény megalkotásában a református egyház két képviselőjét (egyházjogászt és teológust) is kiküldjük. Azért kérjük ezt, hogy vegyék figyelembe a romániai református egyház hitvallási hagyományait és etnikumát.

2. Szükségesnek látjuk egy kerületi bizottság kiküldését, amely kész tervezettel jelenjék meg a majdani zsinat statútum-előkészítő bizottságában. A megfogalmazandó statútumban helyet kell kapnia annak a gondolatnak, hogy református egyházunk hagyományos zsinati alapon hit- és szeretetközösséget ápol a világ egész magyar reformátusságával.

3. Az előbbi két kerettörvény lehetővé teszi a következő egyházi belkörü szabályzatok újrafogalmazását:

- A Teológiai Intézet szabályzata
- Fegyelmi szabályzatok (zsinati, egyházkerületi, egyházmegyei, egyházközségi)
- Lelkészértekezleti szabályzat
- II. lelkészképesítő vizsgaszabályzat
- Segédlelkészek továbbképzésének (konzultációinak) szabályzata
- Tanügyi szabályzat
- Egyházkerületi és egyházmegyei választások szabályzata.

4. Egyházalkotmányi kérdésnek tekintjük azt, hogy az egyházkerületek hagyományos nevüket visszakapják, mint „Erdélyi Református Egyházkerület”, „Királyhágómelléki Református Egyházkerület”, valamint azt, hogy a szilágysági egyházmegye hova tartozzék.

II. Teológia

1. Egyház és Teológia viszonyát történeti háttérből kiindulva, egy elméleti tanulmányban tisztázni fogjuk.
2. A „numerus clausus” miatt eddig elutasított teológusok behívása részben már megtörtént. A felvételizők száma nagyobb lesz és még tovább növelhető. A következő tanév kezdetén még néhány ifjú felvételi vizsga nélkül kezdhet, azok ti., akik most katonai szolgálatukat töltik. A doktori tanfolyam felvételi vizsgájára jelentkezhetnek mindazok, akiket eddig a hatóságok elutasítottak.
3. Ösztönözzük ifjúsági presbitérium felállítását, s a meglévő szeniori tisztség mellett ifjúsági lelkipásztort hívunk be az intézetbe.
4. A már működő ifjúsági diakóniai munka ki fog terjedni Kolozsvár több gyülekezetére és a teológusok által végzett szórványmisszió területére is.
5. A teológiai oktatás hatékonysága érdekében minél hamarabb be fogjuk tölteni üres tanári állásainkat: az ószövetségi (illetve ezt követően a nyelvi lektorátus) és a protestáns egyháztörténet tanszékét.
6. Szükségesnek látjuk egy teológiai sokszorosító műhelynek a meglévő műszaki eszközök mellett újabbakkal (nyomda, könyvkötő műhely) való kiegészítését a következő feladatok érdekében: kurzusok és szöveggyűjtemények kiadására, a lelkipásztorok közreműködésével írt legátusi beszédek sokszorosítására, ifjúsági lap és jelentős teológiai alpművek kiadására.

7. Elengedhetetlennek látszik a könyvtár teljes megnyitása, miután megszabadult a rákényszerített ellenőrzéstől. Könyvtárszakértőt szeretnénk bevonni ebbe a munkába, aki lehetőleg magyar nyelvű teológiai könyvtárak szakértője legyen. Biztosítani szeretnők a magyarországi egyházi (protestáns és római katolikus) sajtó egészének, a művelődési és napisajtó egy részének a beáramlását. Folyóirat-állományunk hiánylistáját eljuttattuk magyarországi könyvtáraknak, ahonnan a hiányokat meglévő másodpéldányaikkal kiegészíteni próbálják. Be kell töltenünk az üres könyvtárosi állást, fel kell szerelnünk a könyvtárt műszaki eszközökkel (pl. személyi számítógéppel), s a rongált könyvértékeink restaurálására szakember tanácsát fogjuk kikérni.

8. Modern tankönyvekkel, audiovizuális eszközök fokozatos bevezetésével elmélyíteni és gyorsítani szeretnők a modern nyelvek tanulását.

9. Az Intézet igazgatása szükségessé teszi szabályzataink újbóli átdolgozását: az intézeti, könyvtári, internátusi-konviktusi, legációs, I. lelkészképesítő, felvételi vizsgai (teológiai és doktori), félévi-évi vizsgák szabályzatáét.

10. Újból fogadunk külföldi (elsősorban magyar és holland) teológus ifjakat ösztöndíjasként és rendszeresíteni akarjuk a mi ifjaink (végzett teológusok, doktorjelöltek) külföldi egyetemjárását.

11. Meg szeretnénk hívni elsősorban magyarul tudó külföldi vendégelőadókat.

12. A Teológia tudományos műhelyként is hangsúlyozottabb jelentőséget nyer. Tervezzük a „Dolgozatok a református theologiai tudományok köréből”, vagy hasonló című sorozatnak és egy teológiai szaklapnak, pl. Az Út-nak újraindítását. Már most gondolnunk kell az Intézet százéves jubileumára, amelyet 1995-ben emlékkönyv kiadásával, díszdoktor-avatást is magába foglaló ünnepséggel szeretnénk méltóvá tenni. Újra kell indítanunk az 1957-ben megszüntetett Teológiai Évkönyv sorozatait, egyelőre az 1957–1989 közötti éveket egy vázlatos áttekintéssel pótolva, 1990-től kezdve pedig rendszeresítve. E tudományos műhelybe kapcsolódott be a lelkésztovábbképző, amelynek tanfolyamait továbbra is szeretettel várjuk.

III. Misszió

Amikor majd a jelenlegi missziói előadók helyett egyházkerületi és egyházmegyei bizottságok jönnek létre, ezek nem hagyhatják figyelmen kívül a következő feladatokat:

Fel kell karolniuk a szórványokban élők lelkigondozását, eljuttatva az iratmissziós kiadványokat elsősorban ezekre a vidékekre. Ezzel párhuzamosan valláskönyveket és általános iskolásoknak szóló magyar nyelv- és irodalmi segédkönyveket is. Számba

kell venniük a missziói egyházaknak az ingatlanait és történeti értékű ingóságait, ezek megmentése érdekében. Ki kell terjeszteniük a diakóniát a missziói egyházakra is. Ezt szolgálná pl. egy olyan javaslat, hogy minden 1500 lelken felüli egyházközség fogadjon testvérgyülekezetévé 10-15 szórványt, s azokat támogassa lelkileg és anyagilag.

IV. Szeretetszolgálat

A szeretetszolgálat területén talán a legtöbb mulasztást kell pótolnunk. Ebben a szolgálati körben is szükségesnek tartjuk, hogy a kerületi közgyűlések diakóniai bizottságot hívjanak életre.

1. Intézmények felállítására gondolunk, s ezek egyike a rég emlegetett szeretetotthon nyugdíjas lelkipásztorok és családok számára. Bizonyára mindenki nagy reménységgel tekint a diakonissza- és diakónusképző intézet felállítása elé. A szolgálatba álló diakonisszák és diakónusok egy református kórház megszervezéséig a két egyházkerület gyülekezeteiben végeznének szolgálatot.

2. Az intézményes diakónia alapja a gyülekezeti diakónia. Az egyházközségi költségvetés irányozzon elő olyan alapot, amelyet a gyülekezeti tagok megsegélyezésére szánnak. Ugyanígy költségvetés szerint biztosítsanak egy segélyalapot kis gyülekezetek, szórványok segélyezésére. Minden gyülekezet a maga körzetében működő egyházi és nem egyházi szeretetintézményért is felel, s ezekbe gyógyszert, élelmiszert, ruhát és más ajándékot juttathat. A nagyvárosokban gondolnunk kell a kórházi lelkipásztori szolgálat megszervezésére. Nem szabad itt elfelejtkeznünk arról, hogy a diakónia is Ige-szolgálat. A gyülekezeti diakónia nem indul meg pusztán elnöki-lelkészi javaslatra, hanem csak akkor, ha a lelkipásztorok igehirdetéssel és evangelizációval előkészítik.

3. A néhány éve beindult öntevékeny teológiai ifjúsági diakónia több mint a lelkészképzés és az ifjúság ügye, ezért munkájukra továbbra is örömmel és reménységgel néz az egész egyház. Reménységünk szerint ez a szolgálat a kolozsvári tanuló és munkás fiatalok bevonásával ki fog terjedni Kolozsvár több gyülekezetére, és a teológusok által végzett szórványmisszió útján jó néhány kis gyülekezetre is.

V. Vallásoktatás – iskolaügy

Erdélyben a református egyház mindig tanító, iskolát fenntartó egyház volt. Ennek az identitástudatot ápoló történelmi hagyománynak új alkotmányos, törvényesített alapokon ismét szolgálnia kell egyházunk evangéliumi célkitűzéseit. A lehetőségek legjobb kihasználásával, az egyház képviselői útján kapcsolódják be a romániai,

közelebről a kisebbségi iskola- és oktatásügy rendezésébe. Képviselőt a kerületi katechetikai bizottságokból választja, amelyek tanügyi bizottságokká alakul(hat)nak át.

1. Iskolai vallásoktatás. Az állami iskolákban – városon és falun – be kell vezetnünk a felekezeti vallásoktatást. Városainkban az elemi és középiskolákban a vallásoktatást külön vallástanárok, vidéki iskolákban pedig lelkipásztorok végeznék.

2. Egyházi iskolák. Azokban a falvakban (szórványokban és missziói egyházközségekben), ahol kevés a magyar reformátusok létszáma és épp azért nem működik magyar nyelvű állami iskola, az egyház tanügyi bizottsága megszervezi az egytanerős egyházi elemi iskolát, s ennek nyilvános működési engedélyt kér. A nagyobb lélekszámú egyházközségek, anyagi lehetőségeikhez mérten, szervezzék meg elemi és általános iskolák nyilvános működését. Ezen túl, gondolunk a történelmi múltú kollégiumok helyreállítására is, ezek nyilvános működési jogának megszerzésére.

3. Tanszemélyzet. A vallástanárok képzése a Teológiai Intézet hatáskörébe tartozik. Az elemi iskolák tanszemélyzetének képzésére a tanügyi bizottság egyházi tanítóképzőt és kántortanítói tanfolyamot szervez.

VI. Sajtó

A több fokon beindítandó sajtó kulcskérdése az, hogy az egyes testületek közül melyik válik önellátóvá, vagy melyik igényel csak kis szubvenciót. Könyvek, folyóiratok, naptárak, építő irodalom nyomtatása három fokon képzelhető el.

1. Egyházkerületi szinten két feladat adódik: megalakítani a sajtóügyi bizottságot és beállítani az egyházkerületi nyomdát. A sajtótermékek beszerzése, illetve előállítása három módon történik:

- Biblia, teológiai tudományos és építő irodalom, valamint időszaki kiadványok igénylését bejelentjük az EVT-nak, az RVSZ-nek és a magyarországi református egyháznak. Ezt a munkát a sajtóügyi bizottság hangolja össze.

- A gyülekezet tagjainak szánt nagy példányszámú sajtótermékeket továbbra is az állami nyomdában nyomtatjuk. Ilyenek: énekeskönyv, hitvallások, ágendáskönyv, teológiai tudományos művek stb., valamint az időszaki kiadványok: Református Szemle, Református Gyülekezet (Református Tükör?), könyvnaplár, falinaptár stb.

- A kis példányszámú sajtótermékeket az egyházkerületi nyomda állítaná elő. Az egyházkerületi kiadványokat a sajtóügyi bizottság alá rendelt Parokiális Könyvtárbizottság gondozná. Ez a bizottság értékeli a beérkezett kéziratokat, dönt a sürgősség, a példányszám kérdéseiben.

2. Az egyházmegyék, lehetőségeikhez mérten, felállíthatnak nyomdát és szervezhetnek sajtóügyi egyházmegyei bizottságot az egyházkerületitől függetlenül is. Tekintettel arra, hogy a történelmi egyházmegyék kisebbek lesznek, esetleg több egyházmegye összeállhat közös sajtó felállítására.

3. A Teológiai Intézetben indítani kell egy korszerűen felszerelt nyomdát, nyomdagéppel, xeroxszal, esetleg más sokszorosító géppel. Ehhez szükség van arra, hogy egy szakembert alkalmazzunk, akinek munkakörét az Intézeti Tanács határozza meg. A teológiai hallgatók kéri - s kérésük indokolt -, hogy ifjúsági lapot indíthassanak.

VII. Gazdasági ügyek

1. Legégetőbb kérdésünk az, hogy az egyházfenntartást új alapokra helyezzük. Az eddig beérkezett javaslatokat mind figyelembe kell vennünk. Itt is a lelkiességnek kell megnyilatkoznia. Isten pénzügyeit teológiai kérdésként kezeljük, s mint ilyent, másodlagosan igehirdetési alapokra helyezzük. Szükségesnek tartjuk egy egyházkerületi bizottság működését. Egyelőre örvendünk a felénk nyúló segítő kezeknek, de önbecsülésünk azt kívánja, hogy 5-10 éven belül önellátókká váljunk. Amíg a segélyek érkeznek, addig is el kell kerülnünk az aránytalanságokat és duplázásokat. Arra is figyelniünk kell, hogy a magyarországi református egyházat ne terheljük túl.

2. Nagyon sok gyülekezetben templomot, imaházat, gyülekezeti otthont terveznek, vagy már építenek. Az új helyzetben ezek a gyülekezetek megszabadulnak a központi ellenőrzés, a „szisztematizálási” önkény szorító gondjától. Legyünk azon, hogy minden építő szándék közös, hazai és nemzetközi segítséggel megvalósuljon.

3. Mindnyájunkat elszomorít gyönyörű műemlék épületeink rossz állapota. Ezért ezeknek helyreállítására külön alapot létesítünk, esetleg állami szubvenciót kérünk.

4. Reméljük, állami hatóságaink nem akadályozzák azt, hogy elvett református temetőinket és temetőrészeinket újból birtokba vegyük. Ezek gondozására a kerületi gazdasági bizottság tesz javaslatot.

5. Meglévő egyházi üdülőink számát növelni kell, közülük legalább egyet konferenciázó központtá bővíteni.

6. A parókiákon levő műemlék tárgyakat újból számba kell venni. Egy felállítandó műemlékbizottság értékelje ezeket. Tervbe vesszük a műemlék orgonák védelmét. Úgy tekintünk orgonáinkra, mint amelyeket nem csak istentiszteleti hangszerként, hanem magyar kulturális értéként is használni lehet.

7. Javasoljuk, hogy két egyházkerületi központi műhelyt létesítsünk. Egy műszakilag jól felszerelt mozgó építészeti műhelyt és egy orgonajavító műhelyt, amelyek vezetésére szakembereket fogunk alkalmazni.

VIII. Egyházi közéletünk

1. Pártok, egyházon kívüli szövetségek. Szükségesnek tartjuk egy olyan tanulmány kidolgozását, amely bibliai-teológiai alapon ekléziológiai és ekléziasztikailag tisztázza az egyház és világ fogalmait. Az „egyház a világot” jelszó érvényesítésében szempontnak tekintendő az, hogy a mozgalomba, szövetségekbe, pártokba szervezett „világ”-ban mennyire érvényesíthető az evangélium. Így a célra kell néznünk. Ebből a tekintetből három kérdéskörrel kell beszélnünk:

- Bár mindenkinek lelkiismereti ügyévé tesszük, és az egyház híveire nézve az érdekképviselési szövetségekben való részvételt ösztönözzük, véleményünk az, hogy a pártokban való részvétel lelkipásztori mivoltunkkal nem egyeztethető össze. Azért, mert a párt egy társadalmi osztály, csoport céljaiért küzdő politikai szervezet. A múltban sajnos, az egyház nemcsak, hogy nem tudott hatékonyan beleszólni a pártokon keresztül a politikai életbe, de amikor beleszólt és kormányhű pártokat, vagy ellenzékieket támogatott, evangéliumi szempontjait elvesztette, és egyházjellegét feladta.

- Azonban hitünknek és hitünk kifejezési formájának, nyelvünknek védelme szükségessé teheti egy érdekvédelmi tanács felállítását. Egy, az 1920. esztendőben beindult Felekezeti Tanácsra gondolhatunk, amely a fenti szerepet töltötte be. Nagy Károly erdélyi püspök közéleti kiállása eddig sajnos nem követett példa volt és követendő példa kell hogy legyen.

- Azzal, hogy az egyház nem vesz részt a politikai közéletben, hogy a lelkipásztor nem lép be a pártokba, nem akarja magát elszigetelni a világtól, sőt úgy látja, hogy különös szeretettel és szolgálattal kell megnyílnia a világ felé, főleg négy szolgálati területen: az igehirdetés, a szeretetszolgálat, a pasztoráció és a vallásitanítás területén.

2. Egyházi egyesületek, szövetségek. A férfi- és nőszövetségek, ifjúsági (IKE), vagy más egyesületek megalakításánál két kísértést, veszélyt kell elkerülnünk:

- hogy belkörü mozgalommá válva, tagjai csupán maguk között cseréljék ki lelki vagy anyagi javaikat,

- hogy kifelé a világ felé egy nem-keresztyén „teológiát” és életfelfogást mutassanak fel és gyakoroljanak.

A református nagyhetek (Brassó, Nagyenyed, Torda) megtartásával segítséget remélünk nyújtani arra nézve, hogy missziói papsággá, missziói egyházzá váljunk. Az

a jogi keret, amely elsőként mozgósítható minden egyháztársadalmi egyesület kialakítása felé, a presbiteri értekezlet. Ezek statútum szerinti összehívását az első kerületi közgyűlésünk fogja remélhetőleg elrendelni.

Kolozsvárt, 1990. január 4.

A Protestáns Teológiai Intézet református tanárai

Összefoglalás

I. A dolgozat tárgya: Kisebbségi egyház

Az Erdélyi Református Egyház 1920 óta nyelvi és felekezeti kisebbségben él. Erdélyben a kisebbségi helyzet általánossá vált értelmezése mai napig borúlátó. Ez a megállapítás az egyházi közbeszéd, az egyházkormányzat kommunikációjára is érvényes. Dolgozatomban a politikai teológia segítségével ezt az 1920 óta fennálló értelmezési modellt teszem a vizsgálatom tárgyává. Azért tekintem a politikai teológiát alkalmasnak erre a vizsgálatra, mert ez a teológiai aldiszciplína az utóbbi félévszázadban elsősorban Nyugat-Európában és Észak-Amerikában felgyorsult elvilágiasodással egyidőben alakult ki. Ugyanakkor irodalma arról tanúskodik, hogy szakítva a Christendom-szemlélettel (keresztyénség mint kultúra- és társadalomrendező elv), azzal szembe szegülve, vagy elengedve azt, kísérletet tesz a keresztyén gyülekezet gyökereihez való visszatalálásra, amelyben a kisebbségi létnek nem borúlátó értelmezései uralkodtak.

II. A vizsgálat módszere

Bemutattam az egyházi, 1920 utáni kisebbségi helyzethez való viszonyulásokat, egy időre „átléptem a felekezeti határt” és kerestem, hogyan viszonyultak erdélyi más felekezetűek a hasonló helyzethez, illetve kitekintettem a társadalomtudományi elemzések mezejére is. Ezek után az egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei püspöki és missziói-előadói jelentései témánkkal kapcsolatos kijelentései nyomán az Egyházkerület kisebbségi egyházmodell-értelmezése pulzusára tettem a kezem. Az így letisztult képpel szembeállítottam a politikai teológia értelmezési keretének segítségével leszűrt tanulságokat. E tanulságok segítettek tárgyilagosabban elemezni a kisebbségi egyház helyzetét. A tárgyilagosságra - a tudományosság feltétele mellett - különösen szükség van, hiszen az erdélyi kisebbségi helyzet számottevő (közéleti, irodalmi és társadalomtudományi) irodalmat szült és ezek természetesen tévútra terelhetik az egyházképről szóló

gondolkodást, hiszen nélkülözik az Isten Igéjében gyökerező teológiai szempontokat, a hitbeli távlatot, az örökkévalóság perspektíváját. Ami a kisebbségi egyház helyzetét illeti, ez a kapcsolódási pont a politikai teológia leszűrt tanulságaival visszaterel a bibliai értelmezési modellhez: kisebbségként élni egy idegen környezetben. A bibliai kisebbségmodell kapcsán tisztáztuk a szórvánnyal kapcsolatos szentírási és Szentíráson kívüli értelmezéseket, de a folyamatos növekedés-modell kísértését is. A helyzetelemzésből kiindulva, a tükörbenézésen, a gyökerekhez való visszataláláson át egy paradigmaváltáshoz szükséges iránymutatásig jutottam, felvázolva annak lehetséges alkalmazási lehetőségeit.

III. A dolgozat gondolatmenete

1-2. Az első két fejezetet a helyzetfelmérésnek (szóhasználat, statisztikai adatok) és a kisebbségi helyzet értelmezési modelljei ismertetésének szántam. Már az első fejezetben tisztáznom kellett, hol helyezkedik el erdélyi református egyházunk az ekkleziológiai térképen: népegyházi jellegére is kitértem. Ezt követte a vizsgált időszak tagolása, mely a történelmi fordulópontokat követi, hiszen akkor akarva-akaratlanul a kisebbségi helyzetértékelés is változott, azok bővültek a kommunista diktatúra idején. Az I. Világháború után egyházunk egy új politikai helyzetben találta magát. Etnikailag, felekezetiileg is kisebbségbe került. Az új helyzetet értelmezni kellett. Az értelmezési modelleket a „nem lehet” (Makkai Sándor), a „lehet” (László Dezső) gyűjtőnevek alatt elemeztem. Sajnálatos módon a Makkai névéhez fűződő értelmezés, miszerint nem lehet kisebbségben élni mai napig a legerősebb az összes modell közül. A kommunizmusban a „hatalom árnyékában” meghúzódó és az „ahogy lehet” modellek tarkították a képet. Ebben a fejezetben ökumenikus körképben kerestem, milyen értelmezések és gyakorlati lépések születtek ágostai hitvallású (szász) evangélikus, római-katolikus és görögkatolikus talajon.

3. A harmadik fejezetben a Kárpát-medencében kevésbé ismert politikai teológiát mutattam be. Tisztáztam, hogy a tágabb értelemben használt kifejezések közül (államelmélet, politikai filozófia stb.) a keresztyén teológusok által művelt politikai teológia irodalmát szólaltattam meg. Oliver `O Donovan, Elisabeth Phillips

és Stanley Hauerwas kortárs teológusok jutottak leginkább szóhoz. A fogalmi tisztázást követően a fejezet az egyházzól, mint politikai entitásról, majd az egyház világban elfoglalt helyéről szólt. Az egyház a birodalomban, a városban, a keresztyénség kultúrája után és a szekuláris környezetben címek alatt az egyháznak a világban való kisebbségi jelenlétét vizsgáltam meg. Ezek fényében a “két birodalom” elmélet és a “Krisztus és kultúra” címszó alatt ismertté vált megközelítések is új megvilágításba kerültek.

4. A negyedik fejezetet, “a keskeny út” cím alatt egy bibliai értelmezési modellnek szántam. Itt tisztáztam a szórványegyház kérdéskörét, az egyház 19-20. századi növekedés-elméletét szemléltem, majd a szentírási példák (babiloni száműzetés, Jézus példázatai), valamint ökumenikus teológiai munkaanyagok felismerése segítettek a kisebbség traumatikus értelmezésétől, illetve diaszpóraszituáció-értelmezéstől egy régi-új egyházképig eljutni.

5-6. Az utolsó két fejezetet a “keskeny-út” paradigmára kidolgozható ekkléziológának és alkalmazhatóságának szenteltük. Itt `O Donovan és Stefan Paas ekkléziológiai útkeresése volt segítségemre. Az egyház, mint jövevény és “papi” nemzetség Krisztusnak engedelmeskedő, szenvedő, örvendező és prófétai közösség.

Debrecen Reformed Theological University
Doctoral School

**Minority Church - The Church as a Minority
A Political-Theological Approach**

Thesis for the Phd. degree

Géza Sógor

Reformed minister at the Hungarian Reformed Church of Kányád-Jásfalva,
Romania

Mentor:

Prof. Dr. Fazakas Sándor

Department for Social Ethics and Churchsociology

Debrecen, 2024

Summary

I. Subject of the thesis: Minority Church

The Reformed Church in Transylvania has been a linguistic and denominational minority since 1920. In Transylvania, the general understanding of the minority situation is still pessimistic. This statement is also valid for the church's public discourse and the church government's communication. In my thesis, I will use political theology to examine this model of interpretation, which has existed since 1920. I consider political theology to be suitable for this investigation because this theological sub-discipline has developed in the last half century in parallel with the accelerated secularisation of theology, especially in Western Europe and North America. At the same time, its literature bears witness to the fact that it breaks with, opposes or lets go of the Christendom view (Christianity as a cultural and social ordering principle) in an attempt to return to the roots of the Christian church, in which non-pessimistic interpretations of minority existence prevailed.

II. Methodology of the thesis

I have presented the attitudes towards the post-1920 minority situation in the church, 'crossed the denominational boundary' for a while and looked for how other denominations in Transylvania have approached the same situation. I have also looked into the field of social science analysis. I then set my finger on the pulse of the churchdistrict's interpretation of the minority church model, following the statements on the subject in the bishops' and in the mission-head's reports in the minutes of the general assemblies. Against this clear picture, I contrasted the lessons learned with the interpretative framework of political theology. These lessons helped me to analyse the situation of the minority church more objectively. This objectivity is particularly necessary - under the condition of scientificity - since the situation of the minority in

Transylvania has given rise to a considerable literature (public, literary and social), which can of course lead thinking about the church image astray, since it lacks the theological aspects rooted in the Word of God, the perspective of faith, and the perspective of eternity. As for the situation of the minority church, this linkage with the lessons of political theology brings us back to the biblical model of interpretation: living as a minority in a foreign environment. In the context of the biblical model of minority, I have clarified the scriptural and extra-scriptural interpretations of diaspora, but also the temptation of the continuous churchgrowth model. Starting from a situational analysis, through looking in the mirror and returning to the roots, I arrived at a guideline for a paradigm shift, outlining its possible applications.

III. Reflection of the thesis. Train of thoughts

1-2. The first two chapters handle with the situation analysis (vocabulary, statistical data) and with the presentation of models for the interpretation of the minority situation. Already in the first chapter I had to clarify the position of the Reformed Church in Transylvania on the ecclesiological map: I also referred to its character as a people's church. This was followed by the segmentation of the period under study, which follows the historical turning points, since then, wittingly or unwittingly, the assessment of the minority situation changed, and they were expanded during the communist dictatorship. After World War I, our Church found itself in a new political situation. Ethnically, as well as denominationally, it became a minority. The new situation had to be interpreted. I analysed the models of interpretation under the umbrella terms "cannot" (Sándor Makkai) and "can" (Dezső László). Unfortunately, the Makkai interpretation that it is not possible to live in a minority is still the strongest of all the models. Under communism, the 'in the shadow of power' and the 'as it may be' models were interspersed. In this chapter, I have sought an ecumenical panorama of the interpretations and practical steps that have been taken on the Lutheran (Augsburg Confession, Saxoon), Roman Catholic and Greek Catholic grounds.

3. In the third chapter I presented a political theology less known in the Carpathian Basin. I have clarified that among the terms used in the broader sense (state theory, political philosophy, etc.) I have addressed the literature of political theology as it is cultivated by Christian theologians. The contemporary theologians Oliver `O Donovan, Elisabeth Phillips and Stanley Hauerwas were the most prominent. After a conceptual clarification, the chapter turned to the church as a political entity and then to the church's place in the world. Under the headings of Church in the Empire, Church in the City, After the Culture of Christianity and Church in the Secular Environment, I examined the church's minority presence in the world. In the light of these, the 'two kingdoms' theory and the approaches known as 'Christ and culture' have been shed new light.

4. Chapter 4, entitled "The Narrow Road", is intended as a model for biblical interpretation. Here, I clarified the issue of the church in the margins, looked at the growth theory of the church in the 19th-20th centuries, and then used scriptural examples (the Babylonian exile, the parables of Jesus) and ecumenical theological works to help me move from a traumatic understanding of minority and diaspora situations to an old-new vision of the church.

5-6. The last two chapters are devoted to the development and applicability of an ecclesiology for the "narrow-road" paradigm. Here I was assisted by the ecclesiological pathfinding of `O Donovan and Stefan Paas. The church as a sojourner and priestly generation is a community of obedience to Christ, suffering, rejoicing and prophecy.